

บทที่ 2

วรรณคดีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยนี้ เป็นงานวิจัยเกี่ยวกับสถานการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2516-2532 ที่มีผลต่อนโยบายการศึกษา การจัดหลักสูตรและการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา ดังนั้นจึงมีวรรณคดีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ ๆ คือ

1. โครงสร้างทางทฤษฎีของการเมืองและระบบการเมือง
 - 1.1 โครงสร้างทางทฤษฎีของการเมือง
 - 1.2 ระบบการเมือง
 - 1.3 การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง
 - 1.4 สถานการณ์ทางการเมืองในประเทศไทย ระหว่างปี พ.ศ. 2516-2532
2. การกำหนดนโยบายของรัฐ
 - 2.1 กระบวนการกำหนดนโยบายโดยทั่วไปของรัฐ
 - 2.2 นโยบายทางการศึกษาระดับประถมศึกษาของคณะรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ. 2515-2532
3. ความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับการจัดการศึกษา
4. ระบบการศึกษา
 - 4.1 การกำเนิดของระบบการศึกษา
 - 4.2 การจัดการประถมศึกษาของไทย
5. การจัดหลักสูตรและการเรียนการสอนระดับประถมศึกษา
 - 5.1 การจัดหลักสูตรระดับประถมศึกษา
 - 5.2 การจัดการเรียนการสอนระดับประถมศึกษา
 - 5.3 การพัฒนาหลักสูตรและการเรียนการสอนระดับประถมศึกษาของไทย ตั้งแต่ช่วง พ.ศ. 2513-2532

1. โครงสร้างทางทฤษฎีของการเมือง และระบบการเมือง

1.1 โครงสร้างทางทฤษฎีของการเมือง

โครงสร้างทางทฤษฎีการเมือง มีสถานการณ์ทางการเมืองเป็นตัวแปรสำคัญที่ส่งผลให้เกิดเหตุการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง (ดังแสดงไว้ในแผนภูมิที่ 2) นักรัฐศาสตร์ได้ให้ความหมายของคำว่า "สถานการณ์ทางการเมือง" ไว้ว่า หมายถึง เหตุการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดจากการกระทำของบุคคล กลุ่มบุคคลหรือองค์การต่าง ๆ เพื่อเข้าไปมีสิทธิ์มีเสียงในการดำเนินงานของรัฐ (กนก วงษ์ตระหง่าน, 2528)

นอกจากนี้นักรัฐศาสตร์ยังได้ให้ความเห็นว่า สถานการณ์ทางการเมืองจะประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ 2 ประการคือ ลักษณะภูมิศาสตร์ (geographic) และลักษณะสังคม (social) (David Easton, 1956; พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, 2524) ลักษณะภูมิศาสตร์ ได้แก่ ปัจจัยทางทรัพยากร ภูมิอากาศ และภูมิประเทศ หรือตำแหน่งแหล่งที่ของการเกิดกิจกรรมทางการเมือง ส่วนลักษณะทางสังคมก็ได้แก่ ค่านิยมทางวัฒนธรรม ปทัสถานของสังคม* ตลอดจนโครงสร้างทั้งหลายที่มีอยู่ในสังคม

*ปทัสถาน หมายถึง ค่านิยมทางวัฒนธรรมที่คนในสังคมรู้อย่างชัดเจน หรือระบุไว้อย่างชัดเจน เช่น การที่ลูกต้องเคารพพ่อแม่เป็นปทัสถานทางวัฒนธรรมของคนไทย หรือ การที่สมาชิกสภาสูงของสหรัฐอเมริกา ผู้ที่ได้รับเลือกตั้งเป็นครั้งแรกต้องนับถือสมาชิกที่อาวุโสกว่าต้องทำงานหนัก มุ่งหาแนวทางที่ตนถนัดและแสดงออกซึ่งความจงรักภักดีต่อสภาสูง ก็เป็นปทัสถานทางวัฒนธรรมทางการเมืองของสหรัฐอเมริกา (Donald Matthews, 1960)

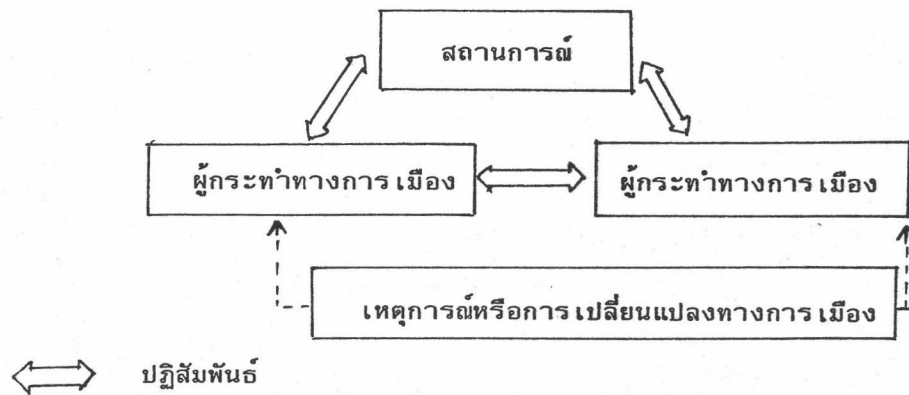
จากองค์ประกอบของสถานการณ์ทางการเมือง ดังกล่าวข้างต้น จะมีความสอดคล้องกับที่ กนก วงษ์ตระหง่าน (2528) ได้แบ่งสถานการณ์การเมืองออกเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. สถานการณ์ทั่วไป เป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นตามกระแสของสังคม เป็นหลัก กล่าวคือภายใต้กระบวนการของสังคมจะมีปัจจัยต่าง ๆ ที่ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของสังคม ซึ่งปัจจัยเหล่านี้อาจจะมองได้หลายลักษณะหรือมิติ เช่น บางคนอาจบอกว่าปัจจัยที่ผลักดันการเปลี่ยนแปลงของสังคม คือ พลัง เศรษฐกิจ นั่นหมายความว่า สถานการณ์ทั่วไปเป็นผลจากพลัง เศรษฐกิจที่กระทำให้เกิดผลปรากฏออกมาในทางการเมือง หรือบางคนอาจจะกล่าวว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือ ระบบความคิดและคุณค่าของคนในสังคมเองเวลานั้น ดังนั้น สถานการณ์ทั่วไปภายใต้การมองนี้จึงเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดจากความคิดและคุณค่าของคนในขณะนั้นที่ทำให้เกิดสถานการณ์เช่นนั้น เพราะฉะนั้นจะเห็นว่าสถานการณ์ทั่วไปนี้เป็นสิ่งที่กำหนดลักษณะทั่วไปของสังคมในแต่ละช่วงเวลา

2. สถานการณ์เฉพาะ เกิดขึ้นได้ทั้งจากการสร้างขึ้นของผู้กระทำทางการเมืองและเกิดจากผลที่ตามมาของสถานการณ์ทั่วไป ในแง่ของเวลา สถานการณ์เฉพาะจะมีลักษณะชั่วคราว คือเปลี่ยนแปลงได้ง่ายและรวดเร็ว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่รวดเร็วนี้ทำให้เกิดความเข้าใจในการเมืองขึ้น เพราะไม่สามารถจะเข้าใจความหมายของปัจจัยหรือตัวแปรต่าง ๆ ที่อยู่ภายใต้สถานการณ์เฉพาะนั้นได้ครบถ้วนภายในเวลาที่จำกัด

สถานการณ์ทางการเมืองนั้น ไม่ว่าจะมียุทธศาสตร์ใดก็ตาม ย่อมจะส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบการเมืองทั้งสิ้น ดังที่ กนก วงษ์ตระหง่าน (2528) กล่าวว่า สถานการณ์ทางการเมืองไทยเป็นตัวแปรของโครงสร้างทางทฤษฎีของการเมืองไทย ดังปรากฏในแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 2 แสดงโครงสร้างทางทฤษฎีของการเมือง

ที่มา : กนก วงษ์ตระหง่าน (2528)

จากแผนภูมิที่ 2 จะเห็นว่าการเมืองของไทยขึ้นอยู่กับสถานการณ์เป็นสำคัญ กล่าวคือ สถานการณ์มีบทบาทสำคัญในกหนดบทบาทหรือพฤติกรรมของผู้กระทำทางการเมือง ในสถานการณ์นั้น ผู้กระทำทางการเมืองเป็นได้ทั้งบุคคล กลุ่มบุคคลหรือองค์กร ซึ่งจำนวนผู้กระทำทางการเมืองมีบทบาทมากขึ้นเท่าใดก็จะทำให้เหตุการณ์ทางการเมืองนั้นมีความซับซ้อนยุ่งยากมากขึ้น ในทางกลับกันผู้กระทำทางการเมืองก็สามารถจะมีบทบาทหรือพฤติกรรมที่กำหนดสถานการณ์เช่นเดียวกัน ผลลัพธ์ของปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มผู้กระทำทางการเมืองกันเอง และกับสถานการณ์ คือ เหตุการณ์หรือการเปลี่ยนแปลงนั้น ๆ จะกลับไปกำหนดผู้กระทำทางการเมืองและสถานการณ์อีกครั้งหนึ่ง หมุนเวียนเป็นระบบเช่นนี้ตลอด กล่าวคือ ระบบของตัวแปรและความสัมพันธ์ของตัวแปรตามแผนภูมิจากต้นจะไม่หยุดนิ่ง (static) แต่กลับจะเคลื่อนไหวหรือมีพลวัต (dynamic) ในตัวมันเองอยู่ตลอดเวลา

สำหรับตัวแปรที่กำหนดบทบาทหรือพฤติกรรมของผู้กระทำทางการเมือง มีตัวแปรหลัก 3 ประการคือ

1. เป้าหมาย
2. การมองและการประเมินสถานการณ์
3. ทรัพยากรทางการเมือง

เป้าหมาย เป็นสิ่งที่ผู้กระทำทางการเมืองต้องการจะให้เกิดขึ้น ประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ ๆ คือ ความคิด*และผลประโยชน์** เป้าหมายจะเป็นตัวกำหนดการมองและประเมินสถานการณ์ของผู้กระทำทางการเมือง ซึ่งการมองและการประเมินสถานการณ์นี้จะเป็นตัวแปรหนึ่งที่จะกำหนดบทบาทหรือพฤติกรรมของผู้กระทำทางการเมืองนั้น ๆ นอกจากนี้ยังมีทรัพยากรทางการเมืองที่ร่วมกำหนดบทบาทหรือพฤติกรรมทางการเมือง ซึ่งการที่จะมีบทบาทหรือพฤติกรรมทางการเมืองได้นั้น จะต้องมีปัจจัยดังต่อไปนี้

1. มีความสามารถที่จะช่วงชิงและจัดการกับสถานการณ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพตรงตาม เป้าหมาย
2. มีความสามารถในการที่จะมองและประเมินสถานการณ์ได้ถูกต้องและเป็นจริง
3. จะต้องมทรัพยากรทางการเมืองที่เพียงพอ

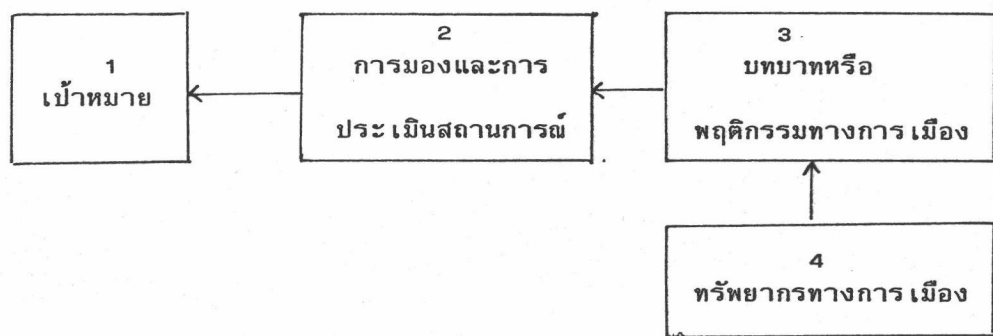
สำหรับทรัพยากรทางการเมืองของผู้กระทำทางการเมืองนั้นมีมากมาย แต่ที่สำคัญ มี 3 ประการ (S. Lukes, 1980 ; กนก วงษ์ตระหง่าน, 2528) คือ อำนาจองค์กร และข่าวสาร ซึ่งการที่จะมีบทบาทหรือพฤติกรรมทางการเมืองที่มีประสิทธิผลต้องขึ้นอยู่กับการใช้ทรัพยากรทั้งสามนี้อย่างมีประสิทธิภาพด้วย

กระบวนการที่มาของบทบาทหรือพฤติกรรมทางการเมืองข้างต้นนี้ สามารถเขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

* ความคิด หมายถึง แนวทาง หลักการหรืออุดมการณ์ทางการเมืองที่ผู้กระทำทางการเมืองมีอยู่และต้องการที่จะผลักดันให้เกิดขึ้น

**ผลประโยชน์ที่สำคัญ คือ อำนาจ (power) และความมั่งคั่ง (wealth)

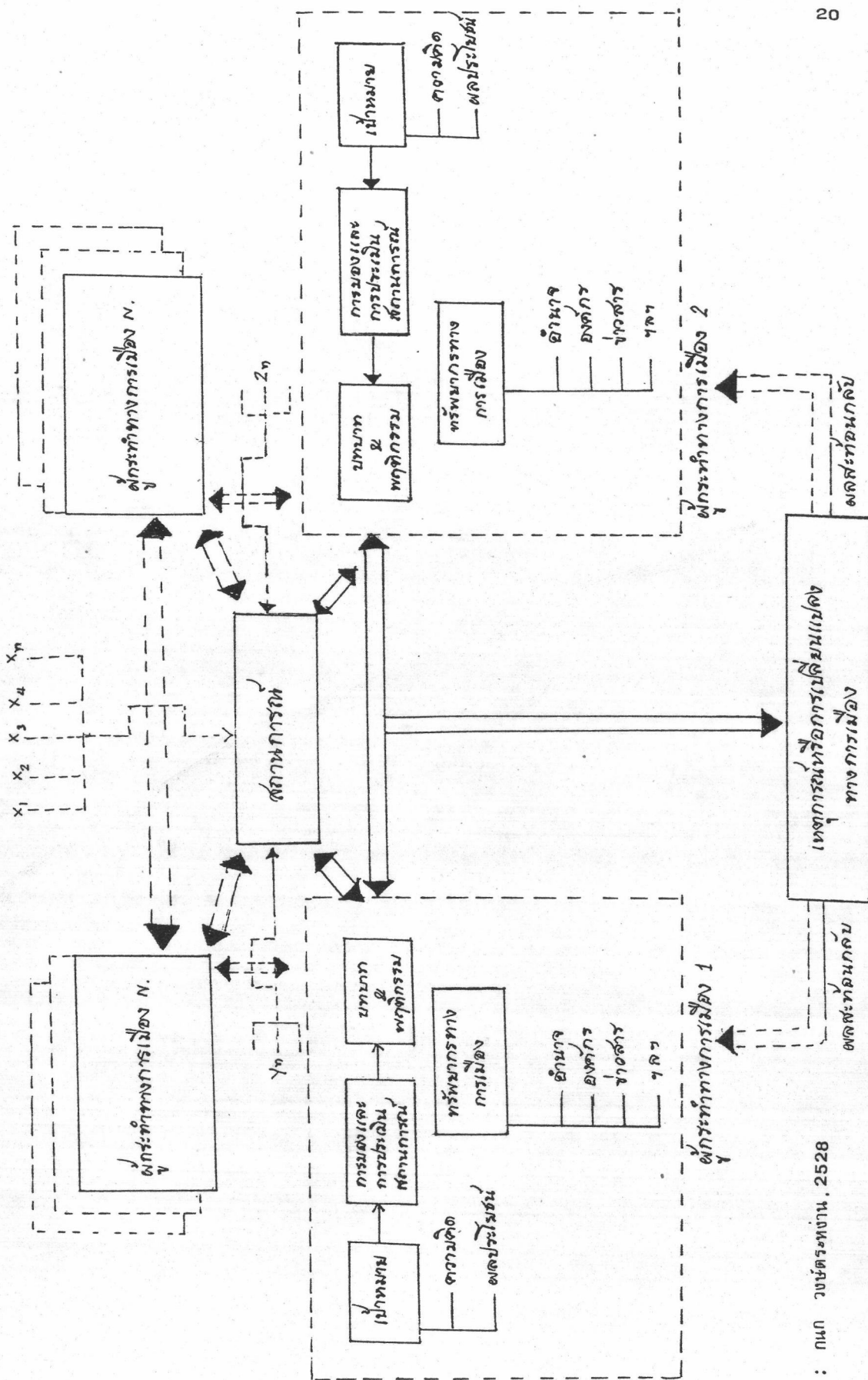
แผนภูมิที่ 3 แสดงกระบวนการที่มาของบทบาทหรือพฤติกรรมทางการเมือง

ที่มา : กนก วงษ์ตระหง่าน (2528)

กระบวนการดังกล่าวจะเกิดขึ้นกับผู้กระทำทางการเมืองทุกรายไป และบทบาทหรือพฤติกรรมทางการเมืองของผู้กระทำหนึ่งก็จะไปมีปฏิสัมพันธ์กับผู้กระทำอีกผู้หนึ่งภายใต้สถานการณ์หนึ่ง ดัง แผนภูมิแสดงโครงสร้างทฤษฎีของการเมืองไทยของ กนก วงษ์ตระหง่าน (2528) ต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 4 แสดงโครงสร้างทางทฤษฎีการเมืองไทย

จากแผนภูมิจะเห็นว่าผู้กระทำทางการเมืองในแต่ละสถานการณ์สามารถมีได้ ไม่จำกัดจำนวนและผู้กระทำทางการเมืองเหล่านี้ต่างต่อสู้กันโดยการพยายามช่วงชิงและจัดการ กับสถานการณ์ เพื่อให้สถานการณ์นั้นเป็นประโยชน์กับฝ่ายตน ความรุนแรงของการต่อสู้หรือการ ประนีประนอมระหว่างผู้กระทำทางการเมืองขึ้นอยู่กับเป้าหมาย การเมืองและการประเมิน สถานการณ์ และทรัพยากรทางการเมืองของแต่ละกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป้าหมาย กล่าว คือ ถ้าเป้าหมายของผู้กระทำทางการเมืองภายใต้สถานการณ์หนึ่งร่วมกันหรือเหมือนกัน ผู้ กระทำทางการเมืองเหล่านี้จะมีบทบาทที่ร่วมกันหรือเสริมกัน และถ้าเป้าหมายนั้นขัดแย้งกัน การต่อสู้หรือแข่งขันกันก็เป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้ สำหรับทรัพยากรทางการเมืองจะเข้ามามี บทบาทเสริมต่อพฤติกรรมของผู้กระทำทางการเมือง เช่น กรณีที่ผู้กระทำทางการเมืองมีเป้าหมายที่ร่วมกัน การจัดสรรเป้าหมายที่จะสนองต่อความต้องการของผู้กระทำทางการเมืองก็จะ ขึ้นอยู่กับอำนาจของผู้กระทำแต่ละรายว่าจะมีมากน้อยเพียงใด

นอกจากสถานการณ์จะเป็นตัวกำหนดบทบาท และพฤติกรรมของผู้กระทำทางการเมืองแล้ว ในทางกลับกันบทบาทและพฤติกรรมนั้นมีส่วนในการกำหนดสถานการณ์ กล่าวคือ บทบาทและพฤติกรรมของผู้กระทำทางการเมืองต่างเข้าไปช่วงชิงและจัดการกับสถานการณ์ ตลอดเวลา ซึ่งส่งผลให้สถานการณ์เปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา

ประเด็นสำคัญอีกประเด็นหนึ่งคือ เป้าหมาย ซึ่งประกอบด้วยความคิดและผลประโยชน์เป็นตัวกำหนดการมองและการประเมินสถานการณ์ และในที่สุดมีอิทธิพลต่อบทบาทและ พฤติกรรมของผู้กระทำทางการเมืองที่จะไปผลักดันสถานการณ์ทางการเมืองให้เป็นไปตามเป้าหมายของตน ซึ่ง กนก วงษ์ตระหง่าน (2528) กล่าวว่า

ถ้าเป้าหมายของผู้กระทำทางการเมืองที่สำคัญคือความคิด มีแนวทางและจุดมุ่งหมาย ที่ชัดเจน ก็ย่อมจะส่งผลให้การผลักดันสถานการณ์ของผู้กระทำทางการเมืองมีแนวทาง หรือทิศทางที่จะไปสู่จุดหมายที่ชัดเจนและแน่นอน ผลที่เกิดขึ้นตามมา คือ จะส่งผลให้ การเมืองของระบบนั้นเคลื่อนไปอย่างมีทิศทาง แต่ในทางตรงกันข้าม ถ้าเป้าหมายของผู้กระทำทางการเมือง คือ ผลประโยชน์ เช่น อำนาจ และ/หรือความมั่งคั่ง ก็จะทำให้การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไม่มีทิศทาง ไม่มีจุดหมาย เพราะอำนาจหรือ ความมั่งคั่งของผู้กระทำทางการเมืองไม่ได้ให้แนวทาง ทิศทาง และจุดมุ่งหมายของ ระบบการเมืองโดยส่วนรวม นอกจากจะให้จุดหมายเพียงของตนเองเท่านั้น คือ การ

มีอำนาจและ/หรือความมั่งคั่งให้มากขึ้น ผลที่ตามมาคือ จะทำให้สร้างระบบ การเมืองให้มีความมั่นคง และเป็นประโยชน์ต่อกันโดยส่วนรวมไม่ได้

นอกเหนือจากผู้กระทำทางการเมืองที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงของ สถานการณ์แล้ว ยังมีตัวแปรอื่น ๆ ($X_1, X_2, X_3, \dots, X_n; Y_1, Y_2, Y_3, \dots, Y_n; Z_1, Z_2, Z_3, \dots, Z_n$) ที่มีส่วนในการกำหนดสถานการณ์ด้วย เช่น ภาวะทางเศรษฐกิจ ความมั่นคงของชาติ สงคราม แม้กระทั่งภัยธรรมชาติ เช่น น้ำท่วม ความแห้งแล้ง โรคระบาด เป็นต้น ซึ่งโครงสร้างนี้ถือว่าผู้กระทำทางการเมืองจะต้องติดตามการเปลี่ยนแปลงของ สถานการณ์อันเกิดจากตัวแปรเหล่านี้โดยปริยาย แต่ไม่สนใจที่จะอธิบายว่าตัวแปรเหล่านั้น มี ผลต่อการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์อย่างไร เพราะโครงสร้างนี้ให้ความสำคัญเฉพาะบทบาทและพฤติกรรมของผู้กระทำทางการเมืองที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับสถานการณ์เท่านั้น

1.2 ระบบการเมือง

การที่มนุษย์อยู่รวมกันเป็นครอบครัว เป็นหมู่บ้าน เป็นชุมชนใหญ่จนเป็นรัฐ หรือประเทศนั้นเป็นการรวมตัวกันในแง่การเมือง ดังที่อริสโตเติล (อ้างถึงในลิตธิชัย ธาตานิติ, 2529) ได้กล่าวว่า "มนุษย์เรานั้นเป็นสัตว์การเมือง" กล่าวคือ เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นสังคม ความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันในรูปต่าง ๆ ก็เกิดขึ้น และมนุษย์มักแสวงหาประโยชน์จากสังคม เพื่อ การดำรงชีวิตเพื่อความสุข และเพื่อบำบัดความต้องการต่าง ๆ ของตน แต่เนื่องจากทรัพยากร ที่แต่ละสังคมมีอยู่ มักไม่เพียงพอกับความต้องการของทุกคน จึงจำเป็นต้องมีการแบ่งสรรทรัพยากรกัน เหตุนี้สังคมจึงต้องสร้างกลไกขึ้น เพื่อทำหน้าที่ในการแบ่งสรรทรัพยากรดังกล่าว และบังคับให้มีการปฏิบัติตามการแบ่งสรรนั้น ๆ กลไกที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อการนี้ ก็คือการเมืองการปกครอง และกฎหมายตลอดจนข้อบังคับต่าง ๆ นั้นเอง เพราะฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า สังคมมนุษย์เป็น สังคมการเมือง (ลิตธิชัย ธาตานิติ, 2529)

การเมืองจึง เป็นแบบแผนของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ที่เกี่ยวข้องกับอำนาจ การปกครองและการใช้อำนาจ (เอนก เกียรติวาร, 2519) ฉะนั้นจึงจำเป็นต้องมีผู้ทำหน้าที่ ใช้อำนาจบังคับให้มีการปฏิบัติตาม เพื่อให้ประชาชนยอมรับการแบ่งสรรทรัพยากรนั้น ๆ กลไกที่ เป็นผู้ใช้อำนาจนี้เรียกว่า "รัฐบาล" ซึ่งถือว่าเป็นองค์ปกครองคนในรัฐ มีหน้าที่บังคับการให้

กฎหมายอันจะช่วยให้คนในรัฐ มีหน้าที่บังคับการใช้กฎหมาย อันจะช่วยให้คนในสังคมอยู่กัน ด้วยความเป็นระเบียบเรียบร้อย (ฌรงค์ ลินส์ว็สดี, 2521) และเราเรียกลักษณะของการใช้อำนาจของรัฐบาลว่า เป็นระบบการเมือง (David Easton, 1965)

ฌรงค์ ลินส์ว็สดี (2521) และม.ร.ว. พุทธิสาล ฑุมพล (2530) ได้ให้ความหมายของระบบการเมืองที่มีความสอดคล้องกัน โดยสรุปว่า ระบบการเมืองหมายถึงระบบความสัมพันธ์ใด ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ เพื่อสังคมโดยมีอำนาจรองรับบังคับให้ปฏิบัติตาม

ระบบการเมืองมีหลายประเภท นักรัฐศาสตร์ส่วนใหญ่จะแบ่งระบบการเมือง โดยพิจารณาจากการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนกับการมีอำนาจของรัฐบาล (สุจิต บุญยงการ, 2520 และสิทธิชัย ธาดานิติ, 2529) นอกจากนี้จะแบ่งตามลักษณะดังกล่าวแล้วยังมีผู้นิยมที่จะแบ่งตามลัทธิทางการเมือง ที่สังคมหรือประเทศนั้น ๆ มีรากฐานในการปกครอง เช่น ระบบคอมมิวนิสต์ ระบบฟาสซิสต์ และระบบประชาธิปไตย เป็นต้น (สิทธิชัย นิธิธาดา)

อย่างไรก็ดี รัฐบาลที่จัดอยู่ในระบบการเมืองประเภทเดียวกัน แต่ก็อาจใช้อำนาจแตกต่างกัน ลักษณะการใช้อำนาจนั้นอาจพิจารณาได้จากความสัมพันธ์กับประชาชน หรือผู้อยู่ภายใต้การปกครอง ว่ามีลักษณะการบังคับมากน้อยเพียงใด สุขุม นवलสกุล (2519) ได้แบ่งลักษณะการใช้อำนาจของรัฐบาลออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. เผด็จการแบบเบ็ดเสร็จ (Totalitarianism) เป็นการปกครองที่รัฐบาลไม่ได้มาจากการเลือกตั้ง เป็นเผด็จการแบบใหม่ที่เกิดขึ้นภายหลังการปฏิบัติอุตสาหกรรมในราวคริสต์ศตวรรษที่ 20 หรือเรียกว่าเป็นเผด็จการขาวาจัด (Fascism) และเผด็จการซ้ายจัด (Communism) จุดมุ่งหมายต่างกันบ้าง คือ เผด็จการขาวาจัดจะเน้นเรื่องชาตินิยมเป็นหลัก ส่วนเผด็จการซ้ายจัด จะเน้นถึงการต่อสู้ระหว่างชนชั้นโดยเน้นชัยชนะของชนชั้นกรรมาชีพเป็นหลัก แต่วิธีการก็คล้ายคลึงกัน โดยมีลักษณะสำคัญพอสรุปได้ 7 ประการ (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2522) คือ

1.1 รัฐอยู่เหนือเอกชน ประชาชนมีฐานะเป็นเครื่องมือของรัฐ อยู่เพื่อรัฐ ผลิตเพื่อรัฐและตายเพื่อรัฐ

1.2 อุดมการณ์ของรัฐเผด็จการนั้นจำเป็นจะต้องมีเพื่อช่วยในการ ควบคุมสังคมทุกด้าน อุดมการณ์เหล่านี้ก็มี ชาตินิยม คอมมิวนิสต์ ฟาสซิสต์ เป็นต้น อุดมการณ์ เหล่านี้มักเน้นความสำคัญของรัฐเป็นอันดับหนึ่ง ส่วนประชาชนเป็นเพียงเครื่องมือของรัฐเท่านั้น

1.3 การควบคุมทางการศึกษา ในการปกครองระบอบคอมมิวนิสต์ นั้นได้พยายามให้การศึกษาต่อเยาวชนในแง่เดียว คือ ความดีของลัทธิ พยายามล้างสมอง เยาวชนให้เห็นดีเห็นงามกับอุดมการณ์ที่เห็นว่า รัฐสำคัญเหนือสิ่งอื่นใด และเน้นถึงการ เชื่อฟังผู้นำ

1.4 รัฐเข้าควบคุมทาง เศรษฐกิจและสังคม

1.5 อำนาจมักจะรวมอยู่ในมือของคนกลุ่มน้อยกลุ่มเดียว หรือพรรค การเมืองเพียงพรรคเดียว ไม่มีฝ่ายค้าน

1.6 การผูกขาดของรัฐในด้านสื่อมวลชน มีการควบคุมหนังสือพิมพ์ วิทยุและโทรทัศน์ การโฆษณาชวนเชื่อเพื่อผลประโยชน์ของรัฐ รวมถึงการผูกขาดการควบคุม กำลังทหารอีกด้วย

1.7 มักจะมีระบบตำรวจลับ เพื่อคอยสอดส่องดูแลประชาชน เพื่อ ป้องกันและปราบปรามการต่อต้านรัฐบาลเผด็จการ ตำรวจลับนี้มีหน้าที่ปราบปรามผู้มีความผิด ทางการเมืองโดยเฉพาะ

อาจสรุปได้ว่า รัฐบาลเผด็จการ เบ็ดเสร็จจะใช้อำนาจควบคุมอย่าง เข้มงวดเคร่งครัด ประชาชนทุกคนและกิจกรรมทุกอย่างตกอยู่ภายใต้การจัดการ และการควบคุมของรัฐบาล ประชาชนปราศจากเสรีภาพทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม เกือบจะสิ้นเชิง (สุขุม นवलสกุล, 2519) ตัวอย่างของประชาชนที่ปกครองระบบเผด็จการ เบ็ดเสร็จแบบขวา จัดในปัจจุบันไม่มีแล้ว แต่ในอดีตได้แก่ อิตาลี ภายใต้การนำของมุสโสลินี และเยอรมันนี ภายใต้การนำของพรรคนาซี โดยมีฮิตเลอร์เป็นผู้นำ ส่วนเผด็จการเบ็ดเสร็จแบบซ้ายจัด ในปัจจุบัน ได้แก่ สหภาพโซเวียต สาธารณรัฐประชาชนจีน โปแลนด์ ฮังการี ฯลฯ (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2522)

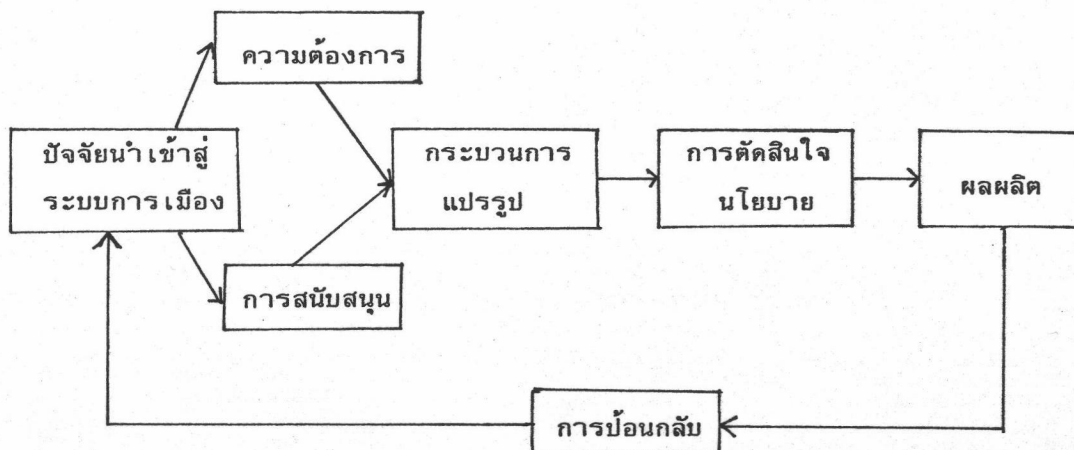
2. เผด็จการแบบอำนาจนิยม (Authoritarianism) คือ การที่คนกลุ่มหนึ่ง ส่วนใหญ่มักจะเป็นฝ่ายทหาร เข้ายึดอำนาจในการปกครองประเทศ ตั้งรัฐบาลขึ้นบริหารประเทศเอง ไม่ใช่เป็นรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งของประชาชน ข้ออ้างในการทำการยึดอำนาจมักจะคล้าย ๆ กัน คือ เพื่อรักษาความสงบ ปรามปรามการฉ้อราษฎร์บังหลวง เพื่อปรับปรุงสภาวะความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น แต่มิได้มีแนวอุดมการณ์อะไรที่แน่นอนนัก มีความสนใจต่อการรักษาป้องกันอำนาจของพวกตนเองเสียส่วนใหญ่ (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2522) รัฐบาลจะให้เสรีภาพแก่ประชาชนบ้างในด้านสังคมและการใช้ชีวิตความเป็นอยู่ ยกเว้นเสรีภาพทางการเมือง ประชาชนถูกห้ามวิพากษ์วิจารณ์การเมือง และไม่ได้รับสิทธิให้มีส่วนร่วมในการคัดเลือกรัฐบาล (สุขุม นวลสกุล, 2519) การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชก็จัดเป็นการปกครองแบบเผด็จการอำนาจนิยมเช่นกัน ประเทศด้อยพัฒนาและประเทศกำลังพัฒนาส่วนใหญ่ในโลกนี้มักมีการปกครองแบบเผด็จการอำนาจนิยม (โกวิท วงศ์สุรวัฒน์, 2522)

3. อิสระนิยม (Liberalism) รัฐบาลลักษณะนี้ พยายามใช้อำนาจน้อยที่สุด และปล่อยให้ประชาชนมีเสรีภาพอย่างกว้างขวาง ขอบเขตแห่งอำนาจรัฐบาลมักจำกัดอยู่แค่การรักษาความปลอดภัย และความสมบูรณ์พูนสุขของประชาชน

นอกจากนี้ David Easton (1965) ผู้ซึ่งเป็นเจ้าของทฤษฎีระบบการเมือง ที่ได้รับการยอมรับในปัจจุบัน ได้กล่าวถึงระบบการเมืองโดยสรุปว่า ระบบการเมืองหนึ่ง ๆ ประกอบด้วยความสัมพันธ์ต่าง ๆ ทางการเมือง และกระทำหน้าที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมของมัน มีปัจจัยนำเข้าเข้าไปในระบบการเมือง ซึ่งได้แก่ การเรียกร้องและการสนับสนุน รวมทั้งมีปัจจัยส่งออกจากระบบการเมือง ซึ่งได้แก่ การตัดสินใจและการกระทำต่าง ๆ ของผู้มีอำนาจหน้าที่ นอกจากนั้น ยังมีสิ่งป้อนกลับซึ่งจะเชื่อมต่ออิทธิพลและสิ่งตอบสนองต่าง ๆ ระหว่างสมาชิกและผู้มีอำนาจหน้าที่ในระบบการเมือง สิ่งที่ Easton สนใจก็คือ วิธีการที่ระบบการเมืองพยายามดำรงตนอยู่ได้ในชั่วระยะเวลาหนึ่ง ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับความสำเร็จในการปฏิบัติหน้าที่สองประการ คือ ความสามารถในการจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าให้แก่สังคม และชักจูงให้สมาชิกส่วนมากยอมรับในการมีข้อผูกพันกับสิ่งดังกล่าวด้วยความน่าจะเป็น

ลักษณะของทฤษฎีระบบการเมืองของ David Easton ดังกล่าวข้างต้น แสดงเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 5 ทฤษฎีระบบการเมือง

ที่มา : David Easton (1965)

ระบบการเมือง เป็นระบบหนึ่งในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลง มีการพัฒนาอยู่เสมอ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจะเป็นผลเกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ในสังคม แต่ปัจจัยที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ระบบการเมืองเปลี่ยนแปลงมากที่สุด คือ สถานการณ์ทางการเมือง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ สถานการณ์ทางการเมือง จะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ดังจะเห็นได้จากแผนภูมิที่ 2 หน้า 17

1.3 การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง (political change)

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองเป็นปรากฏการณ์ที่บังเกิดขึ้นตลอดเวลา นับตั้งแต่มนุษย์อยู่รวมกันเป็นชุมชน ซึ่งมีกฎระเบียบที่ใช้กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคม และการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในระบบการเมือง ก็คือ การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครอง ซึ่งก่อให้เกิดสัมพันธภาพทางอำนาจใหม่

นักรัฐศาสตร์ได้ให้ความหมายของคำว่า "การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง" ว่า หมายถึง การผ่านจากสภาวะการเมืองหนึ่งไปสู่อีกสภาวะการเมืองหนึ่ง ซึ่งสภาวะใหม่นี้

เมื่อเปรียบเทียบกับสภาวะเดิมแล้วจะมีความแตกต่างกัน ส่วนความแตกต่างดังกล่าวนี้จะมี
 มากน้อยเพียงใดนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับว่า การเปลี่ยนแปลงได้มีผลต่อโครงสร้างเดิม และคุณ
 ลักษณะเดิมโดยสิ้นเชิง หรือมีผลกระทบต่อสภาวะเดิม แต่เพียงบางส่วนเท่านั้น (ชยอนันต์
 สมุทวนิช, 2523, 2525)

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นในสังคมต่าง ๆ ชยอนันต์ สมุทวนิช
 พบว่า มีลักษณะเด่น 4 ประการคือ

1. มีการเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติโดยทั่ว ๆ ไป เกี่ยวกับความเสมอภาค
 ซึ่งก่อให้เกิดความเสมอภาคในโอกาสที่จะช่วยให้ประชาชนที่ไม่เคยต้องการมีส่วนร่วมทางการเมือง
 เมือง บรรดาคนที่เข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง และนำไปสู่การเข้าร่วมแข่งขัน เพื่อ
 แสวงหาตำแหน่งทางการเมือง ซึ่งแต่เดิมเป็นอภิสิทธิ์ของคนส่วนน้อย
2. ระบบการเมืองมีความสามารถในกำหนดนโยบายและน่านโยบายไปปฏิบัติ
3. มีการแบ่งแยกแจกแจงและการกำหนดบทบาทที่เฉพาะเจาะจงในทาง
 การเมืองมากขึ้น
4. มีการแยกการเมืองออกจากศาสนา กระบวนการทางการเมืองมีลักษณะ
 เป็นเอกเทศมากขึ้น แทนที่จะถูกรองรับโดยอิทธิพลและกำหนดโดยเป้าหมายของศาสนจักร

การเปลี่ยนแปลงทั้งสี่ด้านใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นนี้ ชยอนันต์ สมุทวนิช กล่าวว่า
 ก่อให้เกิดปัญหาทางการเมืองหลายประการด้วยกัน เช่น ทัศนคติเกี่ยวกับความเสมอภาคมีผล
 สะท้อนต่อระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ซึ่งอาศัยความชอบธรรมในการปกครองจากการอ้าง
 เทวสิทธิ์ เป็นต้น ดังนั้นวิกฤตทางความชอบธรรมของอำนาจการปกครองจึงเกิดขึ้น ส่วนความ
 ต้องการของประชาชนในการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง และความต้องการที่จะได้รับผล
 ประโยชน์ตอบแทนมากขึ้น ก็จัดเป็นปัญหาใหญ่ที่ระบบการเมืองจะต้องหาทางตอบสนองในลักษณะ
 ต่าง ๆ ให้ฉับไวเพียงพอที่จะไม่ก่อให้เกิดความตึงเครียดในกลุ่มชนต่าง ๆ

สาเหตุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองนั้น แซมูเอล ฮันติงตัน
 (Samual Huntington, 1968) พบว่า มีสาเหตุมาจากการมีส่วนร่วมทางการเมือง

(political participation) และการสร้างสถาบันหรือองค์กรทางการเมือง (political institutionalization) นอกจากนี้, เขายัง เชื่อว่าสิ่งที่เป็นตัวกำหนด เสถียรภาพทางการเมืองของสังคมหนึ่ง ๆ ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่างกระบวนการทั้งสอง นี้ โดยได้อธิบายเพิ่มเติมว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสมัยใหม่จะกระตุ้นให้กระบวนการ ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของประเทศด้อยพัฒนาได้มีการ เปลี่ยนแปลงให้ก้าวหน้าขึ้น ซึ่งจะมีผลกระตุ้นให้ประชาชนต้องการ เข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองเพิ่มขึ้น เป็นต้น โดยสรุปแล้ว การเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสมัยใหม่มีความสัมพันธ์กับการใช้กำลังรุนแรงและความขัดแย้งทาง การเมืองเป็นอย่างมาก (Samuel Huntington)

การเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสมัยใหม่นั้น นักวิชาการทางสังคมศาสตร์หลาย ท่าน อาทิ Robert Kearny (1975) และ กนลา สุขพานิช-ขันทปราบ (2525) ได้อธิบาย เรื่องนี้ไว้อย่างสอดคล้องกัน โดยสรุปว่า การเปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสมัยใหม่ เป็นกระบวนการ เปลี่ยนแปลงอันซับซ้อน ก่อให้เกิดการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ๆ ขึ้นในสังคม ซึ่ง การเปลี่ยนแปลงนี้จะมีพลังที่ส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ระหว่างแนวความคิดและสถาบันดั้งเดิม ต่าง ๆ ในสังคม เช่น ความเชื่อ ค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณี และความประเพณี ต้องเสื่อม คุณค่าและเสื่อมความนิยมลง มีการวิพากษ์วิจารณ์การบริหารงานของรัฐบาลมากขึ้น ซึ่งถ้าการ พัฒนามิได้กระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ควบคู่ไปกับความรับผิดชอบทั้งจากฝ่ายรัฐบาลแล้ว ก็อาจ กระตุ้นให้เกิดความตึงเครียด ความขัดแย้ง และการใช้กำลังรุนแรงติดตามมาได้ เนื่องจากทุก ฝ่ายต่างก็เรียกร้องผลประโยชน์ให้มากที่สุด โดยไม่คำนึงถึงกฎเกณฑ์ความเป็นธรรม และความ ถูกต้อง ซึ่งจะเกิดปัญหาร้ายแรงได้

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจะมีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามสถานการณ์ ที่เกิดขึ้น ซึ่ง ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2523, 2525) ได้แบ่งการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ออกเป็น 3 ลักษณะคือ

1. การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งมีใช้การเปลี่ยนสัมพันธ์ภาพทางอำนาจ หากเป็นการขยายอำนาจเดิม ให้มีขอบเขตกว้างขวางยิ่งขึ้น ทำให้สมรรถนะของกลไกแห่งอำนาจ มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น หรือ เป็นการปรับตัวของอำนาจเดิม เพียงเล็กน้อย เพื่อผ่อนคลายความตึงเครียด

ที่จะพึงมี หรือลดความขัดแย้งทางการเมืองที่เกิดขึ้นแล้ว การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองประเภทนี้ ผู้มีอำนาจอยู่แล้วจะเป็นผู้ควบคุมและกำหนดทิศทาง ขอบเขตของการเปลี่ยนแปลง การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองประเภทนี้ได้แก่ "การปฏิรูป"

2. การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพทางอำนาจเดิม โดยกลุ่มคนที่เป็นผู้อยู่ภายใต้อำนาจการปกครองนั้น เปลี่ยนระบอบการปกครอง ซึ่งทำให้เกิดลักษณะเดิมของสัมพันธภาพทางอำนาจ เปลี่ยนไป และเป็นการเปลี่ยนแปลงที่ผู้อยู่ภายใต้อำนาจเดิมเป็นผู้ควบคุม กำหนดทิศทาง และขอบเขตของการเปลี่ยนแปลงนั้น การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองประเภทนี้ อาจเรียกว่าเป็น "การปฏิวัติ" ได้ หากมีการเปลี่ยนสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมใหม่ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนสัมพันธภาพทางอำนาจทางการเมืองด้วย แต่จะเป็นเพียงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หากจำกัดอยู่เฉพาะการเปลี่ยนสัมพันธภาพทางอำนาจโดยมิได้เปลี่ยนสัมพันธภาพทางเศรษฐกิจ และสังคม

3. การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ซึ่งมีใช้การเปลี่ยนสัมพันธภาพทางอำนาจ แต่เป็นการล้มล้าง เปลี่ยนแปลงตัวบุคคลผู้มีอำนาจทางการเมือง จากกลุ่มหนึ่งไปสู่อีกกลุ่มหนึ่ง โดยลักษณะของการเปลี่ยนระบอบการปกครองยังคงเดิมไม่ถูกระทบกระเทือน ซึ่งได้แก่ การรัฐประหาร

อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง จะเกิดขึ้น 3 ลักษณะ คือ การปฏิวัติ การรัฐประหาร และการปฏิรูป และการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองทั้ง 3 ลักษณะนี้ จะส่งผลต่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง ขอบเขตของการเปลี่ยนแปลง และผลของการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่มีต่อส่วนต่าง ๆ ของสังคมแตกต่างกันไปตามลักษณะของสถานการณ์ทางการเมืองที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น

สำหรับการปฏิรูปนั้น Albert O Hirschman (อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช 2523, 2525) ได้ให้ความหมายและอธิบายไว้โดยสรุปว่า การปฏิรูป (reform) หมายถึงการเปลี่ยนแปลงที่มีขอบเขตจำกัด ไม่รวดเร็วมากนัก และไม่รุนแรง ที่สำคัญ ก็คือ การปฏิรูปจะต้องมีทิศทาง และทิศทางที่ว่านี่ก็คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงอำนาจของกลุ่มอภิสิทธิ์ ถูกจำกัดลง ในขณะที่ฐานะทางเศรษฐกิจและสถานภาพทางสังคมของกลุ่มผู้เสียเปรียบได้รับ

การปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น ซึ่งย่อหมายความว่า มีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ก่อให้เกิดความเสมอภาคทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองมากขึ้น มีการขยายการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากขึ้น

ผู้นำประเทศที่กำลังพัฒนาส่วนใหญ่จะประกาศเจตนารมณ์ และมีโครงการปฏิรูป แต่ Albert O Hirschman ได้กล่าวถึงผลการปฏิรูปว่า การปฏิรูปที่ได้ผลอย่างแท้จริงมีอยู่น้อยมาก เพราะการที่จะทำการปฏิรูปให้ได้ผลตามความคาดหมายอย่างสมบูรณ์นั้นมีอุปสรรคมากมาย อุปสรรคที่สำคัญคือ

1. นักปฏิรูปจะต้องสู้ศึกถึงสองด้าน กล่าวคือ จะได้รับการต่อต้านทั้งจากฝ่ายอนุรักษ์นิยม ซึ่งไม่ต้องการให้มีการเปลี่ยนแปลงจากสถานภาพเดิม และจากฝ่ายปฏิวัติซึ่งต้องการให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างรวดเร็ว เด็ดขาด ทั่วด้าน และไม่อดทนกับการรอคอยหรือการใช้การตกลงต่อรองประนีประนอมระหว่างกลุ่มผู้ได้เปรียบกับกลุ่มผู้เสียเปรียบ ตัวอย่างในกรณีนี้ เช่น กรณีของพระเจ้าซาร์แห่งอิหร่าน ปัญหาที่พระเจ้าซาร์ ต้องเผชิญกับฝ่ายศาสนาอนุรักษ์นิยมด้านหนึ่งกับฝ่ายปฏิวัติมาร์กซิส อีกด้านหนึ่ง เป็นต้น

2. นักปฏิรูปจะต้องรักษาดุลย์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างทางเศรษฐกิจ-สังคม กับการเปลี่ยนแปลงในสถาบันทางการเมืองให้ดี ซึ่งเป็นเรื่องยากเพราะการปฏิรูปเศรษฐกิจ-สังคมที่จะได้ผลตามเป้าหมายนั้น รัฐจะต้องรวมศูนย์อำนาจเพื่อประสิทธิภาพในการปฏิบัติตามแผน แต่การส่งเสริมความเสมอภาค และการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้นจะต้องมีการกระจายอำนาจ นักปฏิรูปส่วนใหญ่ เช่น เคนาล นัสเซอร์ และอายุบข่าน มักจะประสบความสำเร็จในการผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ-สังคม แต่ไม่ค่อยประสบความสำเร็จในการพัฒนาทางการเมืองมากนัก เป็นต้น

ในการปฏิรูปนั้น Albert O Hirschman ได้กล่าวถึงกลยุทธ์ที่นักปฏิรูปส่วนใหญ่ใช้มี 2 แบบ คือ

แบบที่ 1 นักปฏิรูปจะประกาศเป้าหมายทุก ๆ ด้านของการปฏิรูปอย่างชัดเจน นับตั้งแต่เริ่มกระบวนการปฏิรูปและพยายามที่จะผลักดันให้เป้าหมายหลาย ๆ ด้านนั้น บรรลุผลให้

มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ตัวอย่างของการปฏิรูปแบบนี้เคยมีการปฏิบัติในเมืองไทย ได้แก่ ความพยายามของคณะราษฎรที่จะเปลี่ยนแปลงทั้งระบบการเมืองและระบบเศรษฐกิจไปในเวลาเดียวกัน ผู้นำของคณะราษฎรได้ประกาศเจตนารมณ์อย่างชัดเจนภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเพียงไม่ถึงปี เกี่ยวกับการจัดระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ การกระทำดังกล่าวนี้แม้ว่าจะมีเหตุผลในทางทฤษฎี แต่ก็มีอุปสรรคและปัญหาอย่างมากในทางปฏิบัติ และแผนการปฏิรูปเศรษฐกิจได้รับการคัดค้านไม่เฉพาะจากกลุ่มผู้มีผลประโยชน์จากระบบเก่าเท่านั้น หากยังได้รับการต่อต้านจากบางส่วนของคณะราษฎรอีกด้วย การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีผลสะท้อนทางการเมืองอย่างสูงอยู่แล้ว เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองซึ่งหยั่งรากลึกมาเป็นเวลานานร้อย ๆ ปี ดังนั้นเมื่อมีการประกาศเจตนารมณ์เกี่ยวกับการจัดการเศรษฐกิจตามมาอีก การต่อต้านจึงมีมติเพิ่มมากขึ้น และรุนแรงยิ่งขึ้น (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2523, 2525)

แบบที่ 2 เป็นแบบที่นักปฏิรูปปกปิดเป้าหมายทั้งหมดไว้โดยทำงานทีละส่วน พยายามผลักดันการเปลี่ยนแปลงทีละอย่างแบบค่อยเป็นค่อยไป กลยุทธ์แบบนี้ช่วยให้นักปฏิรูปมีเวลามากพอที่จะหุ่มเทให้กับการเปลี่ยนแปลงเฉพาะจุด ทำให้การต่อต้านการปฏิรูปมีไม่มากนัก ซึ่งต่างกับการใช้วิธีการแรก เพราะในกรณีที่มีการต่อต้าน การต่อต้านนั้นจะมาจากหลาย ๆ จุด ตัวอย่างของการปฏิรูปแบบที่สอง ได้แก่ การปฏิรูปของเคมาล โดยเคมาลได้พยายามแยกแยะปัญหาต่าง ๆ ออกจากกันและค่อย ๆ แก้ไขทีละอย่าง สำหรับเมืองไทยนั้นก็มีการปฏิรูปแบบที่สองเหมือนกัน กล่าวคือ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแก้ไขปัญหาการเมืองที่ใกล้พระองค์มากที่สุด คือ การค่อย ๆ ดึงพระราชอำนาจกลับคืนมาจากกลุ่มขุนนาง แล้วจึงตามด้วยการปรับปรุงการคลัง การจัดแบ่งกระทรวงใหม่ ส่วนการเปลี่ยนแปลงที่มีความสำคัญและมีปัญหาสลับซับซ้อนมากที่สุด คือ การเลิกทาส และการจัดการปกครองส่วนภูมิภาคนั้น ได้ทรงกระทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ระมัดระวัง และใช้เวลาอันยาวนาน (ชัยอนันต์ สมุทวณิช)

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองโดยวิธีปฏิรูปนั้น จะมีเกิดขึ้นบ่อยครั้งที่สุด ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองโดยวิธีทรูรัฐประหารนั้น ก็มีเกิดขึ้นในสังคมต่าง ๆ อยู่บ้าง ชัยอนันต์

สมทวณิช ได้อธิบายถึง การรัฐประหารโดยสรุปว่า การรัฐประหาร คือการเปลี่ยนแปลงตัวผู้นำและกลุ่มบุคคลที่สนับสนุนผู้นำนั้น หรืออาจจะ เป็นการ เปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองใหม่ก็ได้ การเปลี่ยนแปลงนี้อาจรุนแรงหรือไม่รุนแรงก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะการคุมกำลังของฝ่ายผู้มีอำนาจ กับฝ่ายที่ต้องการเปลี่ยนแปลง และการตัดสินใจของทั้งสองฝ่าย การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองแบบรัฐประหารนี้มักมีผู้เข้าร่วมในวงจำกัด การจัดตั้งองค์กรไม่เปิดเผย และมักจะเป็นการกระทำของคณะทหาร

ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองระดับสูงสุด ซึ่งเกิดขึ้นไม่บ่อยนัก ก็คือ "การปฏิวัติ" (revolution) ซึ่งมีลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างไปจากการรัฐประหาร และการปฏิรูปดังที่กล่าวมาแล้ว ได้มีนักรัฐศาสตร์ได้ให้ความหมายของการปฏิวัติไว้ โดยสรุปว่า การปฏิวัติ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงที่มีขอบเขตอย่างกว้างขวาง และจำนวนผู้ก่อการและผู้เข้าร่วมก่อการรวมกันจะมีเป็นจำนวนมาก เป็นการเปลี่ยนแปลงสัมพันธภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมอย่างสิ้นเชิง มีความรุนแรงเป็นลักษณะเด่นของกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบนี้ มีอุดมการณ์ทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่ชัดเจน เพื่อท้าทายต่อต้าน และล้มล้างระบบค่านิยมเดิมที่ครอบงำสังคมอยู่ (ชัยอนันต์ สมทวณิช) ส่วน Albert O Hirschman (อ้างถึงใน ชัยอนันต์ สมทวณิช, 2523, 2525) ได้ให้ความหมายของคำว่าปฏิวัติไว้สอดคล้องกันว่า การปฏิวัติหมายถึง การเปลี่ยนแปลงทางคุณค่า โครงสร้างทางสังคม สถาบันทางการเมือง นโยบายรัฐบาล และภาวะผู้นำทางสังคม-การเมืองที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านและรุนแรง

อาจกล่าวได้ว่า การปฏิรูป การรัฐประหาร และการปฏิวัติ เป็นการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองที่เกิดขึ้นโดยผู้ทำการเปลี่ยนแปลงมีความตั้งใจ และมีวัตถุประสงค์ที่แน่ชัด แต่จะแตกต่างกันในแง่ความรวดเร็ว (speed) ขอบเขต (scope) และทิศทาง(direction) รวมทั้งผลของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วย

1.4 สถานการณ์ทางการเมืองในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ. 2516-2532

ในช่วงเวลา 16 ปี (พ.ศ. 2516 -2532)มีเหตุการณ์ทางการเมืองที่สำคัญ ๗ เกิดขึ้นในประเทศไทย ดังนี้คือ

- 1.4.1 เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516* เป็นการปฏิวัติรัฐบาล
จอมพลถนอม กิตติขจร โดยนิสิต นักศึกษา และประชาชน
- 1.4.2 การแต่งตั้งรัฐบาลชุดพระราชทาน เมื่อ 14 ตุลาคม 2516
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำรัสแต่งตั้ง นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี
นับ เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์การเมืองไทย ที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีโดยตรง
- 1.4.3 การลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของนายสัญญา ธรรมศักดิ์
เมื่อวันที่ 22 พฤษภาคม 2517
- 1.4.4 การพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช
เมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2518
- 1.4.5 การยุบสภาผู้แทนราษฎรโดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช
เมื่อวันที่ 12 มกราคม 2519
- 1.4.6 การลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช
เมื่อวันที่ 17 กันยายน 2519
- 1.4.7 เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519* ปฏิรูปการปกครองแผ่นดินในรัฐบาล
ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช โดยพลเรือเอกสัจจ ชลออยู่
- 1.4.8 เหตุการณ์ 26 มีนาคม 2520 พลเอกฉัตร ธีระศิริ ได้ก่อกบฏ
ในรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร
- 1.4.9 เหตุการณ์ 20 ตุลาคม 2520 พลเรือเอกสัจจ ชลออยู่ ทำการ
รัฐประหารรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร
- 1.4.10 การลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของ พลเอกเกรียงศักดิ์
ชมนันทน์ เมื่อวันที่ 11 พฤษภาคม 2523
- 1.4.11 เหตุการณ์ 1 เมษายน 2524 พลเอกสฤษดิ์ จิตรปฏิมา กบฏต่อ
รัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์
- 1.4.12 การยุบสภาของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2526

* เหตุการณ์ที่มีเครื่องหมาย * แสดงว่า เป็น เหตุการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อนโยบายการศึกษา
การจัดหลักสูตรและการเรียนการสอนอย่างมาก

1.4.13 เหตุการณ์ 9 กันยายน 2528 พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ และ พลเอก เสริม ฌ นคร กบฏต่อรัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์

1.4.14 การยุบสภาของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2529

1.4.15 การยุบสภาของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เมื่อวันที่ 29 เมษายน 2531

จะเห็นว่าในช่วงปี พ.ศ. 2516-2532 (16 ปี) มีเหตุการณ์ทางการเมือง เกิดขึ้นในหลายลักษณะ กล่าวคือ มีการปฏิวัติรัฐประหาร 3 ครั้ง กบฏ 3 ครั้ง การยุบสภา-ผู้แทนราษฎร 4 ครั้ง การแต่งตั้งรัฐบาลโดยตรงจากพระมหากษัตริย์ 1 ครั้ง การลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 3 ครั้ง และการพ้นจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี 1 ครั้ง

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นการลุกขึ้นคัดค้านอำนาจเผด็จการทหารและ เรียกร้อง เสรีภาพของนิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วไป เหตุการณ์นี้ไม่ได้เกิดขึ้นเองตาม ลำพัง แต่เกิดจากการสะสมของสถานการณ์ต่าง ๆ (กนก วงษ์ตระหง่าน, 2528, 2529) ซึ่งผู้ที่เข้าร่วมเหตุการณ์ได้กล่าวถึงปัจจัยที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดเหตุการณ์โดยสรุปว่า ปัจจัย หนึ่งก็คือ รัฐบาลที่ปกครองในขณะนั้นใช้วิธีการปกครองแบบเผด็จการทหารติดต่อกันเป็น เวลา นาน และประกอบกับลักษณะทางการเมืองที่เข้ารูปแบบของการเมืองแบบครอบครัวมมากขึ้น มี การใช้อำนาจในลักษณะที่ทำให้เกิดภาพพจน์หรือภาพของความไม่ถูกต้องของการแสวงหาผล ประโยชน์ส่วนตัวและพวก เป็นต้น ซึ่งเป็นสาเหตุให้เกิดความไม่พอใจของประชาชนโดยทั่วไป และของนิสิตนักศึกษาโดยเฉพาะ ปัจจัยนี้ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความรู้สึกร่วมกันของคน ในขณะนั้น (กนก วงษ์ตระหง่าน, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2532, ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม, สัมภาษณ์ 30 พฤศจิกายน 2533, เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2534) กล่าวคือ คนในขณะนั้นมีความรู้สึกว่าการเปลี่ยนแปลง ต้องการ เสรีภาพ ต้องการ การแสดงออกแทนที่จะถูกเก็บกดมาเป็นเวลานาน (กนก วงษ์ตระหง่าน)

นอกจากนี้ เสน่ห์ จามริก (2517) และลิขิต อีร์เวคิน (2533) ได้ศึกษาพบว่า สภาพการณ์ทางการเมืองและนโยบายทาง เศรษฐกิจและสังคมของผู้นำทางการเมืองไทยในสมัย จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ มีส่วนสร้างสถานการณ์ซึ่งส่งเสริมการลุกฮือของประชาชนเมื่อ 14

ตุลาคม 2516 กล่าวคือ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจในปี พ.ศ. 2501 แล้ว สิ่ง
 จอมพลสฤษดิ์ เน้นกระทำคือ การปกครองบริหารราชการแผ่นดินแบบระบบท้องถิ่น (ทักษ์ เจริญเตียรณ,
 2529) ซึ่งหมายถึง ระบบการเมืองที่ประกอบด้วยสามส่วน คือ รัฐบาล ข้าราชการ และประชาชน
 กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ การแก้ไขระบบการเมืองแบบปิด (ลิขิต อธิเวทิน) ซึ่งหมายความว่า จุดเน้น
 ของจอมพลสฤษดิ์อยู่ที่การพัฒนาเศรษฐกิจโดยพยายามยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้ดีขึ้น
 โดยรัฐจะเป็นผู้ดำเนินการ เพื่อการนี้จำเป็นต้องจะหยุดยั้งระบบการเมืองแบบมีส่วนร่วม เพราะ
 รัฐบาลจะได้มีอำนาจอย่างเต็มที่ในการพัฒนาประเทศ แต่ผลเสียที่เห็นได้ชัดคือ ระบบการเมือง
 แบบนี้ยอมทำให้การเสียดุลระหว่างสถาบันทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยและสถาบัน
 ข้าราชการซึ่งเสียดุลอยู่แล้วทวีความรุนแรงขึ้น เพราะในยุคสฤษดิ์นี้เองได้มีการขยายหน่วยงาน
 ทางราชการขึ้นมากมาย รวมทั้งการนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ทางสังคม (Toru Yono,
 1968)

ระบบท้องถิ่นของจอมพลสฤษดิ์เป็นระบบที่สืบทอดโดยจอมพลถนอม กิตติขจร และ
 จอมพลประภาส จารุเสถียร ถึงแม้จะมีข้อยกเว้นอยู่บ้างสองปี คือระหว่าง พ.ศ. 2512-2514
 ซึ่งมีการเลือกตั้ง มีพรรคการเมืองและประชาธิปไตย "ครึ่งใบ"* (อรณพ พงษ์วาท, 2526,
 ลิขิต อธิเวทิน, 2533) แต่โดยทั่วไป กล่าวได้ว่าระยะเวลา 15 ปี หรือ ทศวรรษครึ่งหลัง
 จากจอมพลสฤษดิ์ยึดอำนาจจนถึง 14 ตุลาคม 2516 เป็นช่วงที่สำคัญอย่างมาก เพราะระยะ
 15 ปีนี้เอง ได้มีนโยบายทางการเมืองที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงถึงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและ
 สังคมไทย รวมทั้งทางความคิดทางการเมืองจนเป็นฐานสำคัญที่ส่งผลถึงกรณีเหตุการณ์ 14 ตุลาคม
 2516 (เสน่ห์ จามริก 2515 ; Likhit Dhiravegin, 1984)

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

1. สถานการณ์ทางการเมืองในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร (พ.ศ. 2506-2516)
 ภายหลังจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ถึงแก่อสัญกรรม เมื่อปี พ.ศ. 2506 จอมพล
 ถนอม กิตติขจร ก็ได้สืบทอดอำนาจระบบการปกครองและแผนพัฒนาเศรษฐกิจของจอมพลสฤษดิ์

*คำว่าประชาธิปไตยครึ่งใบ มีการนำมาใช้กันในสมัยรัฐบาลเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์
 และรัฐบาลเปรม ติณสูลานนท์ แต่ความจริงนั้นประชาธิปไตยครึ่งใบซึ่งหมายความว่า นายกรัฐมนตรี
 ไม่ต้องมาจากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร มีครั้งแรกสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี

ก็ได้ดำเนินต่อ แต่ปรากฏว่าระบบพ่อขุนของจอมพลสฤษดิ์เริ่มประสบปัญหา เนื่องจากได้เกิดความขัดแย้งระหว่างกลุ่มผู้นำทางการเมืองต่าง ๆ กลุ่มเหล่านี้ได้แก่ กลุ่มนายทหารชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งแต่ละกลุ่มจะให้ความคุ้มครองแก่กลุ่มนักธุรกิจพ่อค้าในลักษณะระบบอุปถัมภ์ (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) ความขัดแย้งที่เห็นได้ชัดเจนนี้อีกคือ หลังจากการปฏิวัติตนเองของจอมพลถนอม กิตติขจร เมื่อ 17 พฤศจิกายน 2514 ความขัดแย้งระหว่างกลุ่มต่าง ๆ โดยเฉพาะความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม พล.ต.อ.ประเสริฐ รุจิรวงศ์ กับกลุ่มของจอมพลถนอม กิตติขจร และจอมพลประภาส จารุเสถียร ซึ่งจะเห็นได้จากการที่ไม่ประกาศจัดตั้งคณะรัฐมนตรีออกมาฉับพลันเหมือนการปฏิวัติหรือรัฐประหารครั้งก่อน ๆ และเมื่อประกาศออกมาแล้ว ก็ปรากฏว่ากลุ่มของจอมพลถนอม และประภาสต่างก็รับตำแหน่งกระทรวงสำคัญ ๆ คนละ 2-3 ตำแหน่ง ซึ่งแสดงว่าการออมชอมและแบ่งตำแหน่งรัฐมนตรีไม่สามารถระทำการตกลงกันได้ สภาพความขัดแย้งของกลุ่มจอมพลถนอมและจอมพลประภาสกับกลุ่มการเมืองอื่น ๆ กำลังตึงเครียดถึงจุดวิกฤต ดังที่ลิขิต อีร์เวคิน ได้กล่าวถึงสภาพการณ์ตอนนี้อย่างไว้ว่า "สภาพตอนนี้คล้าย ๆ กับการชนเกลียวตัวเอง เพื่อจะให้มีการกระชับอำนาจ ก็มีความพยายามที่จะคุมตำแหน่งสำคัญ ๆ ไว้ทั้งหมด แต่ยิ่งพยายามคุมตำแหน่งสำคัญไว้ก็ยิ่งทำให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้น และฝ่ายที่เสียประโยชน์ก็คอยจ้องจะล้มกลุ่มที่จะคุมอำนาจไว้"

2. กลุ่มการเมืองและบทบาททางการเมือง (พ.ศ. 2514-2516)

บทบาทของกลุ่มการเมืองในระยะหลังการยึดอำนาจของจอมพลถนอม เมื่อ พ.ศ. 2514 จนถึง 14 ตุลาคม 2516 นั้น มีกลุ่มใหญ่ ๆ ที่มีความสำคัญในทางการเมืองอยู่ 4 กลุ่ม ดังนี้ (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533)

2.1 กลุ่มการเมือง กลุ่มนี้ได้แก่ กลุ่มผู้นำทหารและข้าราชการพลเรือน และกลุ่มนักการเมืองที่เสียผลประโยชน์และอำนาจไปจากการยึดอำนาจของจอมพลถนอม เมื่อปี พ.ศ. 2514 กลุ่มการเมืองกลุ่มนี้ก็ต้องการโอกาสเพื่อล้มกลุ่มถนอม-ประภาส

2.2 กลุ่มนักธุรกิจ กลุ่มนี้ได้แก่ กลุ่มนักธุรกิจที่มีเส้นสายโยงใยกับกลุ่มนักการเมืองที่กล่าวในข้อ 1 ตามรูปแบบของระบบอุปถัมภ์ของไทย เมื่อกลุ่มการเมืองซึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์สูญเสียอำนาจ จึงมีผลกระทบต่อผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ นอกเสียจากว่าผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์จะเปลี่ยน

ตัวผู้อุปถัมภ์ ซึ่งในบางกรณีก็เป็นไปได้ยาก เนื่องจากอาจถูกขัดขวางจากกลุ่มผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ดังนั้นถ้ามีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองขึ้น กลุ่มนักธุรกิจซึ่งเสียผลประโยชน์นี้สามารถหาทางเข้าไปในวงที่ตนจะทำประโยชน์ได้

2.3 กลุ่มผู้ใช้แรงงาน กลุ่มนี้ได้แก่ กลุ่มผู้ใช้แรงงานในอุตสาหกรรมต่าง ๆ และในชุมชน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่ไวต่อการเคลื่อนไหวทางการเมือง โดยเฉพาะประเด็นทางการเมือง-เมืองที่เกี่ยวกับรายได้และความเป็นอยู่ของตน และขณะเดียวกัน กลุ่มนี้ก็ตื่นตัวทางการเมือง หรือตื่นตัวต่อการปลุกเร้าทางการเมือง เมื่อมีการเคลื่อนไหวทางการเมืองเกิดขึ้น กลุ่มนี้สามารถแสดงพลังทางการเมืองได้ โดยเฉพาะถ้าเป็นผู้ใช้แรงงานในกิจการสาธารณูปโภค เพราะการนัดหยุดงานของผู้ใช้แรงงานในกิจการสาธารณูปโภค อาจทำให้ระบบทั้งระบบ เป็นอัมพาต ภายใต้ระบบปิดภายหลังการยึดอำนาจเมื่อ พ.ศ. 2514 ทำให้กลุ่มผู้ใช้แรงงานกลุ่มนี้ไม่สามารถแสดงออกทางการเมืองได้ และพร้อมที่จะระเบิดความอัดอั้นออกมา เมื่อสถานการณ์ทางการเมือง เอื้ออำนวยหรือมีเหตุการณ์ทางการเมืองอุบัติขึ้น

2.4 กลุ่มปัญญาชน กลุ่มนี้เป็นกลุ่มที่สำคัญมาก และเป็นกลุ่มที่เรียกได้ว่าเป็น มั่นสมองของชาติ กลุ่มนี้ได้แก่กลุ่มนักคิดนักเขียน อาจารย์มหาวิทยาลัย และนิสิตนักศึกษา ประเด็นสำคัญที่พูดกันบ่อยก็คือ เรื่องรัฐธรรมนูญและระบอบประชาธิปไตย สิทธิเสรีภาพ และการมีส่วนร่วมทางการเมือง อุดมการณ์หลักคือ การต่อต้านเผด็จการทหาร ภาวะผูกขาดทาง เศรษฐกิจและภาวะฉ้อราษฎร์บังหลวง ในกลุ่มอาจารย์มหาวิทยาลัย* ได้มีการลงนามเรียกร้องรัฐธรรมนูญ ส่วนกลุ่มนิสิตนักศึกษาได้มีการรวมตัวและจัดตั้ง เป็นศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย

*กลุ่มนี้ประกอบด้วยอาจารย์มหาวิทยาลัยและคนอาชีพอื่นรวม 100 คน ได้มีการลงนามเรียกร้องให้มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญและมีการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตย นอกจากนี้ยังมีจดหมายปิดผนึกจากนายเข้ม เย็นยิ่งถึงนายทุน เกียรติก้อง ให้มีมติกาของหมู่บ้านไทยเจริญ ซึ่งเป็นจดหมายที่ ดร.บัว อึ้งภากรณ์ เขียนถึงจอมพลถนอม กิตติขจร ให้มีรัฐธรรมนูญสำหรับประเทศไทย

ประเทศไทยขึ้นในเดือนธันวาคม พ.ศ. 2512 หลังจากที่ได้มีกิจกรรมร่วมกัน คือ การไปสังเกต การเลือกตั้งทั่วไปก่อนหน้านั้น ซึ่งหมายความว่า การรวมตัวกันตั้งศูนย์นี้เกิดขึ้นก่อนการยึดอำนาจ พ.ศ. 2514 (Ross Prisia and Narong Sinsawasdi, 1974) ซึ่งหลังจากยึดอำนาจ แล้ว ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้ทำกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การประท้วงการขึ้นค่า รถเมล์จาก 50 สตางค์เป็น 75 สตางค์ การรณรงค์ต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น และการประท้วงประกาศ คณะปฏิวัติฉบับที่ 299 เกี่ยวกับอำนาจอิสระของอำนาจศาล จากการรวมตัวซึ่งประสบความสำเร็จ นี้ ทำให้ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษามีความเชื่อมั่นมากขึ้น และตระหนักถึงศักยภาพอำนาจของตน (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533)

3. องค์ประกอบต่าง ๆ ที่มาจากโครงสร้างในสังคมและตัวแปรเฉพาะที่เป็นส่วน หนึ่งของโครงสร้าง ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

3.1 ในแง่ของโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองภายในสังคม ไทย ปัญหาที่เห็นเด่นชัด ซึ่งได้กล่าวมาบ้างแล้ว คือ เมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ยึดอำนาจ และเป็นรัฐบาลในปีพ.ศ. 2501 นั้น จอมพลสฤษดิ์ใช้การปกครองระบบพ่อขุนซึ่งได้แก่ การใช้ อำนาจเด็ดขาดในการปกครองทำลายล้มสถาบันและกลไกทางการเมืองแบบมีส่วนร่วม (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2529) เท่ากับเป็นการแช่เย็นทางการเมือง (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) ขณะเดียวกันก็เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งได้นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจและสังคม ขณะเดียวกับการหยุดชะงักของการพัฒนาสถาบัน การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน ปัญหาที่ตามมาก็คือ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมได้นำไปสู่ข้อขัดแย้ง แต่ไม่มีกลไก ทางการเมืองที่จะแก้ข้อขัดแย้งทั้งหลายนั้น (ลิขิต อีร์เวคิน, 2525, 2533) เนื่องจากใน ช่วงก่อน 14 ตุลาคม 2516 นั้น สถาบันการเมืองที่เปิดโอกาสให้คนมีส่วนร่วมขาดหายไป แม้ จะมีอยู่ชั่วระยะเวลาอันสั้นหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญและการเลือกตั้งทั่วไป และมีประชาธิปไตยแบบครึ่งใบเป็นครั้งแรก คือ จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรีโดยไม่ต้อง ลงสมัครรับเลือกตั้ง แต่มีฐานการเมืองมาจากพรรคสหประชาไทย เมื่อพ.ศ. 2512 แต่จอมพล ถนอมก็ได้ปฏิบัติตัวเองเมื่อ 17 พฤศจิกายน 2514 และกลับไปสู่การเมืองแบบสฤษดิ์อีก เมื่อ เป็นเช่นนี้ก็เห็นได้ชัดว่าเกิดการเสียดุลระหว่างการพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมกับการพัฒนาการ -

เมือง ซึ่งการเสียดุลดังกล่าวนี้เป็นปัญหาโครงสร้างที่นำไปสู่การลุกฮือของประชาชนใน
เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 (ชาญวุฒิ วัชรพุกก์, 2518, ลิขิต อีร์เวคิน, 2533)
อย่างไรก็ตามปัญหาโครงสร้างนี้เป็นเพียงฐาน ต้องมีตัวแปรตัวอื่นซึ่งเกี่ยวพันโดยตรงกับ
โครงสร้างมาประกอบด้วย ซึ่งจะได้กล่าวต่อไป

3.2 การขึ้นมาใช้อำนาจของพันเอกณรงค์ กิตติขจร ซึ่งเป็นบุตรชายของ
จอมพลถนอมและบุตรเขยของจอมพลประภาส และพฤติกรรมของพันเอกณรงค์ในฐานะรองเลขา-
ธิการคณะกรรมการตรวจและติดตามผลการปฏิบัติราชการ (ก.ค.ป.) เป็นตัวแปรที่เสริมสร้าง
สถานการณ์ในทางเลวร้าย (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) ซึ่ง กนก วงษ์ตระหง่าน (สัมภาษณ์,
10 ตุลาคม 2532) ได้กล่าวถึงกรณีการขึ้นมาใช้อำนาจของพันเอกณรงค์ กิตติขจรว่า
"...ลักษณะทางการเมืองที่เข้ารูปแบบของการเมืองแบบครอบครัวมากขึ้น เช่น พันเอก
ณรงค์ แล้วก็ใช้อำนาจในลักษณะที่ทำให้เกิดภาพพจน์หรือภาพของความไม่ถูกต้องของการแสวง
หาผลประโยชน์ส่วนตัวและพวก เป็นต้น ก็ทำให้เกิดความไม่พอใจของประชาชนโดยทั่วไปและ
ของนิสิตนักศึกษาโดยเฉพาะ..." และชัยอนันต์ สมุทวณิช (สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2526
อ้างถึงใน กนก วงษ์ตระหง่าน, 2528, 2529) กล่าวว่า

...ก่อน 14 ตุลา ก็มีเหตุการณ์ทางการเมืองที่พัฒนามา ความขัดแย้งมีอยู่
...ถ้าเรามองย้อนกลับ เราจะเห็นว่ามันเป็นระยะเวลาที่ยาวนานที่กลุ่มรัฐ
ประหาร 2490 ได้มีอำนาจอย่างต่อเนื่อง คือ หมายความว่ากลุ่มจอมพล
ถนอม กลุ่มจอมพลประภาสนี่ก็เป็นกลุ่มรัฐประหาร 2490...พวกลูกหลาน
ของนายทหารที่เคยร่วมรัฐประหารหรือเป็นใหญ่ก็มักจะได้รับเอาใจใส่
ที่ดีจากพวกเพื่อน ๆ ของพ่อบ้างอะไรบ้าง ก็เริ่มทำให้ทหารมีความกดดัน
นอกจากนั้น บทบาทของพันเอกณรงค์ ก็ทำให้นายทหารชั้นผู้ใหญ่หลายคนไม่
พอใจ...

การพยายามวางตัวผู้สืบทอดอำนาจทางการเมือง ซึ่งดูจากพฤติกรรมต่าง ๆ ดูเหมือน
ว่าได้มีแผนที่จะให้พันเอกณรงค์สืบทอดอำนาจจากจอมพลถนอมและจอมพลประภาส ดังที่สมบัติ
ธำรงธัญวงศ์ (สัมภาษณ์, 27 กันยายน 2525 อ้างถึงในกนก วงษ์ตระหง่าน, 2528, 2529)
ได้กล่าวโดยสรุปว่า รัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจรได้ทำการผูกขาดอำนาจทางการเมืองและ

ทางการทหารในกลุ่มวงศ์ตระกูล ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำให้ประชาชนเห็นว่ารัฐบาลไม่ได้คำนึงถึงผลประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริง และยังเป็น การ เข้ายาวิญญูและกำลังใจของทหารอาชีพจำนวนมาก เนื่องจากพันเอกณรงค์ได้เลื่อนยศขึ้นอย่างรวดเร็วจนยศพลตรีอยู่แค่เอื้อม ถ้า พันเอกณรงค์ได้สืบทอดอำนาจตามที่เกรงกันก็ย่อมกระทบกระเทือนต่ออนาคตและอาชีพของพวก ทหารซึ่งอยู่ภายใต้อุปถัมภ์ของกลุ่มอื่น (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533)

3.3 ปัญหาเรื่องความชอบธรรม สิ่งที่เป็นปัญหาต่อความชอบธรรมของรัฐบาล มากเรื่องหนึ่ง คือ กรณีทุ่งใหญ่ ซึ่งสมบัติ อารังธัญวงศ์ได้กล่าวว่า

... เป็นกรณี que เห็นได้ชัดถึงการใช้อำนาจหรือความไม่เป็นธรรม คือใช้ทรัพย์สิน ของรัฐบาลหรือของชาติไป เพื่อความสุขสนุกสนานมันแล้วเกิดความเสียหายขึ้น ซึ่งอันนี้ก็กระทบกระเทือนต่อความรู้สึกของประชาชนส่วนใหญ่อย่างกว้างขวาง ในครั้งนี้ศูนย์ฯ (ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย) ก็ได้มีการเคลื่อนไหว คัดค้านและปรากฏว่า ได้มีการสอบสวนกรณีนี้ขึ้น

การนำทรัพย์สินของทางราชการให้แก่ รถยนต์ทหาร เฮลิคอปเตอร์ของ กองทัพบกไปล่าสัตว์ที่ทุ่งใหญ่นเรศวร จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติและเขต คู่มครองสัตว์ป่า ถือว่าเป็นการใช้อภิสิทธิ์ของคนบางพวก (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, สัมภาษณ์ 10 กุมภาพันธ์ 2526 อ้างถึงในกนก วงษ์ตระหง่าน, 2528, 2529) เมื่อเฮลิคอปเตอร์ ล่าดังกล่าวดังกล่าวประสบอุบัติเหตุขณะเดินทางกลับ คือ ตกที่อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม หนังสือ-พิมพ์ไปทำข่าวพบชากแก้ว กวางและกระทิงกลาดเกลื่อน ถือว่าการกระทำของกลุ่มอภิสิทธิ์กลุ่มนี้ ได้ก่อให้เกิดความเสียหายร้ายแรงต่อทรัพย์สินของราชการ ขณะที่ทุกฝ่ายเรียกร้องให้สอบสวน กรณีนี้ รัฐบาลกลับออกมาปกป้องคนผิดว่าคนพวกนี้ไปราชการลับ (เริงรวี อรุณรุ่ง, 2531) เหตุการณ์ดังกล่าวนี้เท่ากับเป็นการทำลายต่อความถูกต้อง ทำให้ภาพพจน์ของรัฐบาลเสียหาย อย่างมาก (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533)

ในระหว่างที่มีกรสอบสวนเรื่องดังกล่าว ทางชมรมคนรุ่นใหม่ของมหาวิทยาลัยรามคำแหงได้ออกหนังสือชื่อ "มหาวิทยาลัยที่ยังไม่มีคำตอบ" โดยบุญส่ง ชเลธร (อ้างถึงในเรจรรวี อรุณรุ่ง, 2531) ได้เขียนถึงกรณีต่ออายุราชการจอมพลถนอม กิตติขจร* กับเหตุการณ์ที่อื้อฉาวล่าสัตว์ที่ทุ่งใหญ่เข้าด้วยกันเป็นข้อความ 4 บรรทัดว่า

สภาสัตว์ป่าแห่งทุ่งใหญ่

มีมติให้ต่ออายุสัตว์ป่าอีก 1 ปี

เนื่องจากสถานการณ์ภายในและภายนอก

เป็นที่ไม่น่าไว้วางใจ

ข้อความดังกล่าวข้างต้นส่งผลให้ ดร.ศักดิ์ ผาสุขนิรันคร์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยรามคำแหงสั่งลบบชื่อนักศึกษา 9 คนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการออกหนังสือ "มหาวิทยาลัยที่ยังไม่มีคำตอบ" "ด้วยเหตุนี้เอง ทางศูนย์ฯ (ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย) ก็ได้ทำการประชุมและมีมติเป็นเอกฉันท์ในการที่จะคัดค้านการกระทำที่ไม่ชอบธรรม ซึ่งถือว่าเป็นการริดรอนและจำกัดสิทธิเสรีภาพอันชอบธรรมของนักศึกษา ประชาชนมากเกินไป..." (สมบัคดี อำนวยวงศ์, สัมภาษณ์ 10 กุมภาพันธ์ 2526 อ้างถึงในกนก วงษ์ตระหง่าน, 2528, 2529) ดังนั้นในวันที่ 21 มิถุนายน พ.ศ. 2516 นักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงและนิสิตนักศึกษาทุกสถาบัน โดยการนำของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้เดินขบวนประท้วงการลบบชื่อนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงที่ทบวงมหาวิทยาลัยของรัฐ แต่รัฐบาลไม่สนใจ จึงย้ายที่ชุมนุมไปตั้งที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยทางรัฐบาลได้ออกคำสั่งในวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ. 2516 ให้ปิดมหาวิทยาลัยและวิทยาลัยการศึกษาในกรุงเทพมหานครทุกแห่ง เป็นเหตุให้นักศึกษาที่ตั้งใจเรียนต้องมาชุมนุมกันที่อนุสาวรีย์ประชาธิปไตยมากขึ้นรวมประมาณ 40,000 คน (เรจรรวี

*สภากลาโหมได้มีมติต่ออายุราชการจอมพลถนอม กิตติขจร ในตำแหน่งผู้บัญชาการทหารสูงสุด อีก 1 ปีหลังจากเกษียณราชการ โดยอ้างว่าสถานการณ์ทั้งภายในและภายนอกราชอาณาจักรไม่เป็นที่น่าไว้วางใจ และจอมพลถนอมก็ได้เสนอขอคืนจอมพลให้ พล.อ.ประภาส จารุเสถียร ผู้บัญชาการทหารบก

อรุณรุ่ง, 2531) และในตอนปลายของการประท้วงในครั้งนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงประเด็นเป็นเรื่อง การเรียกร้องรัฐธรรมนูญ (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) ทำให้รัฐบาลรีบตัดบท โดยยินยอมจัดการ ให้คืนสภาพนักศึกษาแก่ผู้ถูกลบชื่อทั้ง 9 คน แต่ก่อนที่นักศึกษาจะสลายตัวได้ประกาศว่า "เรา ต้องการรัฐธรรมนูญภายใน 6 เดือน" (เริงรวี อรุณรุ่ง) และถ้ารัฐบาลไม่ประกาศใช้รัฐธรรมนูญภายใน 6 เดือน นิสิตนักศึกษาจะกลับมาอีกครั้งหนึ่งภายใน 1 ปี เพื่อจะมาทวงรัฐธรรมนูญจากรัฐบาล (กนก วงษ์ตระหง่าน, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2532)

เหตุการณ์ในครั้งนี้ เป็นการเตรียมพื้นฐานไปสู่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 (เริงรวี อรุณรุ่ง, 2531) เนื่องจากสิ่งซึ่งนักศึกษาได้เรียนรู้จากการเดินขบวนประท้วง คราวนี้ ก็คือ ประเด็นเรื่องรัฐธรรมนูญเป็นประเด็นทางการเมืองซึ่งรัฐบาลมีความรู้สึกไว และการเดินขบวนประท้วงนั้นได้รับการสนับสนุนจากประชาชนและจากวงการชั้นสูงบางวงการ (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) หลังจากนั้นทางศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาได้มีการเตรียมตัวในการดำเนินการ เช่น ออกไปชี้แจงกับประชาชนรณรงค์เพื่อจะเรียกร้องสิทธิเสรีภาพ ประชาธิปไตย รัฐธรรมนูญ (กนก วงษ์ตระหง่าน, สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2532)

3.4 พัฒนาการของขบวนการปัญญาชน นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2510 เป็นต้นมา มี พัฒนาการทางขบวนการปัญญาชนหลายอันที่ช่วยให้ความสำนึกทางการเมืองแก่นักศึกษา เช่น บทบาทของอาจารย์สุลักษณ์ ศิวรักษ์ และปัญญาชนในการออกหนังสือสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ซึ่ง ชัยอนันต์ สมุทวณิช (สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2526 อ้างถึงในกนก วงษ์ตระหง่าน, 2528, 2529) ได้กล่าวถึงเรื่องดังกล่าวว่า

...ผมว่าสิ่งนี้มีความสำคัญมากทีเดียว อาจกล่าวได้ว่าเป็นสิ่งกระตุ้นให้คนหนุ่มสาว ไม่ได้จำกัดเฉพาะนักศึกษาในขณะนั้น...นอกจากนั้นในมหาวิทยาลัยก็มีการจัดตั้งกลุ่ม อย่างที่เรารู้จัก สภาอากาศแป้น สภาหน้าโดมบ้าง พวกที่ศูนย์คริสเตียน (สำนักงาน กลางนักเรียนคริสเตียน) สะพานหัวช้างบ้าง และก็มีอาจารย์สำเร็จกลับมาจากต่างประเทศ ททยอยกันมาเป็นระลอก ๆ ในตอนนั้น นี่ก็เป็นพัฒนาการของด้านขบวนการ ปัญญาชนและนิสิตนักศึกษา...

บทความหรือสิ่งพิมพ์ที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาแนวความคิดของปัญญาชนใน มหาวิทยาลัยต่าง ๆ นั้น ได้จัดทำโดยกลุ่มอิสระต่าง ๆ ซึ่งเป็นการเสนอแนวความคิดและทาง

เลือกใหม่ ๆ อาทิเช่น สภาภาแพ (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์) ชมรมนิติศึกษา (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) กลุ่มฟื้นฟูชาติ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย) และกลุ่มเศรษฐธรรม (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) ในปี พ.ศ. 2515 มีบทความที่สำคัญ ๆ ได้แก่ "ปฐมนิเทศศึกษามหาวิทยาลัยเยล" แปลโดยวิทยากร เชียงกูล, "วิกฤตการณ์ในเสรีภาพทางสังคม" โดยชัยอันนค์ สมทวณิช, "มาปฏิวัติมหาวิทยาลัยกันเถิด" โดยพินิจ จงสถิตย์วัฒนา, "นักศึกษากับสังคม" โดยอนุช อภาภิรม, "นักศึกษาคนใหม่" โดย วิ หิน เหล็ก ไฟ, หรือหนังสือชื่อ "เล็บ" ของกลุ่มผู้หญิงเสนอบทความ "นักศึกษาต้องรู้จักกบฏ" โดย ณรงค์ฤทธิ์ ศรีรัตโนภาส, "คุยกับเพื่อนบ้านนักศึกษาฟิลิปปินส์" โดยกระถิน ลมโชย

เนื้อหาของบทความต่าง ๆ ดังกล่าว มีเนื้อหาไปในทำนองวิพากษ์วิจารณ์สถาบันการศึกษา และสิ่งที่น่าสังเกตคือ ในขณะที่นิสิตนักศึกษาไทยอยู่ในช่วงการแสวงหาคำตอบให้กับตนเองนั้น เป็นช่วงเดียวกับที่นักศึกษาทั่วโลกกำลังตื่นตัวและมีบทบาทสำคัญในการประท้วงความไม่เป็นธรรมในสังคมของตน ด้วยเหตุนี้บทความหลายบทจึงเป็นการเสนอภาพการต่อสู้ของนิสิตนักศึกษาในต่างประเทศ (สุนทรী อาสะวะไย และสุภาภรณ์ จรัสพัฒน์, 2530)

นอกจากนี้ หนังสือ "สังคมศาสตร์ปริทัศน์" ได้จัดทำฉบับบัณฑิตในช่วงปี พ.ศ. 2512-2514 วิพากษ์วิจารณ์บทบาทของมหาวิทยาลัยโดยเฉพาะ "บัณฑิต" ต่อสังคม มีบทความที่ก่อให้เกิดผลสะท้อนต่อวงการมหาวิทยาลัย คือ "จดหมายจากเขาวัว โดยสุรเกียรติ์ อาชานานภาพ ซึ่งเป็นที่มาของคำขวัญยอดฮิตของยุค คือ "หอคอยงาช้าง" อันเป็นคำเปรียบ - เทียบถึงมหาวิทยาลัยที่ดำรงโดยไม่สัมพันธ์กับสภาพสังคมที่เป็นจริง มหาวิทยาลัยสอนเพียงว่าจะออกไปทำมาหากินได้คล่องแคล่วอย่างไร และสอนวิธีที่จะไปสร้าง "หอคอยงาช้าง" อันใหม่ (อ้างถึงในสุนทรী อาสะวะไย และสุภาภรณ์ จรัสพัฒน์, 2530)

อีกบทความหนึ่งที่มีข้อเสนอที่สำคัญ คือ "นักศึกษาต้องรู้จักกบฏ" ของ ณรงค์ฤทธิ์ ศรีรัตโนภาส (2515) ได้เสนอให้นักศึกษาลุกขึ้นเป็น "กบฏ" มหาวิทยาลัย ด้วยการสรุปว่า

เท่าที่แล้ว ๆ มา นักศึกษาย่านเรารู้จักแต่ก้นท้ายอมรับ แม้บางครั้ง
จะเงยหน้าขึ้นมาบ้างก็เป็นแต่เพียงการเงยหน้าขึ้นมาร้องขอ ไม่ใช่เงยหน้า
ขึ้นมาเย้ยหยันและท้าทายความคิดเก่า ๆ ใจ ๆ เหมือนเดี๋ยวนี้ ดังนั้นการที่จะ
ดูว่าใครมีความเป็นนักศึกษาจริง ๆ อยู่แค่ไหน จึงอาจดูได้จากความรู้สึกของเขา
ที่มีต่อการกบฏว่าจะรุนแรงและลึกซึ้งเพียงใด

ผลงานที่สำคัญอีกชิ้นหนึ่งได้แก่ "ฉันทิงมาหาความหมาย" เป็นบทกวีของ
วิทยากร เชียงกูล พิมพ์ลงในหนังสือรายสะดวก* ความหมายของบทกวีนี้เป็นการเสียดสี
กระทบกระทั่งว่าเรียนไปทำไม ซึ่งบทกวีเขียนไว้ว่า (อ้างถึงใน คุยกับคนเก่า ณ ที่เดิม,
2527)

ฉันทิงมาหาความหมาย

ฉันทิงมาหาความหมาย

ฉันทิงมาหาความหมาย

สุดท้ายให้กระดาษฉันทิงมาหาความหมาย

หนังสือรายสะดวกมีขายที่โรงเรียนสวนกุหลาบและตามมหาวิทยาลัยต่าง ๆ
ราคาเล่มละ 1 บาท ไม่มีปก ใช้ชื่อตัวเดียว เช่น ขริม คัด กด ทิว เป็นต้น

แนวความคิดต่าง ๆ เหล่านี้มีอิทธิพลต่อปัญญาชนอย่างมากในขณะที่ภาพของ
การเมืองนอกมหาวิทยาลัยในช่วงต้นทศวรรษ 2510 เป็นภาพที่รัฐบาลใช้อำนาจผูกขาดทาง
ด้านการเมืองโดยไม่ชอบธรรม (กนก วงษ์ตระหง่าน, 2528) สุนทรื อาสะไวย์ และ
สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์, 2530) ซึ่ง ลิขิต อีร์เวคิน ได้เปรียบเทียบปัญหาทางการเมืองที่เกิดขึ้น
ในช่วงนี้ว่า "ปัญหาทางการเมืองไม่ว่าจะเป็นปัญหาทางโครงสร้างหรือปัญหาความชอบธรรม
ของรัฐบาล สิ่งเหล่านี้เปรียบเสมือนเป็นการจัดเวทีการแสดง โดยมีขบวนการนิสิตนักศึกษา
เป็นตัวละครที่จะทำการแสดง" เนื่องจากการปฏิบัติตนเองของรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร

* หนังสือรายสะดวก เป็นหนังสือพิมพ์ที่พิมพ์ออกจำหน่ายไม่แน่นอน บางทีเดือนละเล่ม
หรือสองเดือนออกเล่ม

เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 เป็นแรงผลักดันอันหนึ่งที่ทำให้เกิดขบวนการนิสิตนักศึกษา ซึ่งจัดตั้งขึ้นเป็นศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย เมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2513 พัฒนาในด้าน การตื่นตัวทางการเมืองมากขึ้น (ชาญวดี วัชรพุกก์, 2518) มีการเคลื่อนไหวต่อปัญหาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองขึ้นเป็นลำดับ นับแต่การรณรงค์ให้ใช้ผ้าดิบ เพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจไทย การต่อต้านการขึ้นค่ารถเมล์ การต่อต้านสินค้าญี่ปุ่น การต่อต้านคำประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 299* กิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ได้รับความสำเร็จและได้รับการสนับสนุนจากประชาชนด้วย ซึ่งเกรียงกมล เลาทไพโรจน์ (สัมภาษณ์, 28 กันยายน 2525 อ้างถึงใน กนก วงษ์ตระหง่าน, 2528, 2529) ได้กล่าวถึงการสนับสนุนของประชาชนว่า

...ประชาชนก็รู้สึกว่าเขาไม่ใช่พลังเงียบอย่างเดียวนะ เขาสามารถแสดงออก ได้เหมือนกัน นิสิตนักศึกษาเดินจากจุฬาฯ ไป นิสิตจุฬาฯ เดินไปธรรมศาสตร์ ไปสนามหลวง สมัยนั้นกรณี 299 นี้ในเดือนธันวาคม 15 (2515) ตลอดข้างทางคนเอาน้ำ มาให้ พนักงานธนาคารนี่ แมงค์แถว ๆ หลานหลวงผมจำได้ ทุกครั้งต้องมีถังน้ำออกมาตั้ง บีมน้ำมันก็เอาน้ำเย็นมาให้ คือคนตอนนั้นสุดเชิงรัฐบาลจอมพลถนอม จอมพล ประภาส สุดเชิงรัฐบาลที่รัฐประหารตัวเอง เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 รู้สึก เข้มมาก ไม่มีเหตุผลมากมาย ข้ออ้างฟังไม่ขึ้น เพราะฉะนั้นสิ่งที่นักศึกษาทำนี่มันตรง ด้วย เขารู้สึกต้องมีการกระทัดรัดรัฐบาล...เขา ประชาชน ก็หนุนเต็มที่

การปฏิวัติตัวเองของรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร เมื่อวันที่ 17 พฤศจิกายน 2514 นั้น ชัยอนันต์ สมุทวณิช (สัมภาษณ์, 10 กุมภาพันธ์ 2526 อ้างถึงใน กนก วงษ์ตระหง่าน, 2528, 2529) ก็มีความเห็นสอดคล้องกับเกรียงกมล เลาทไพโรจน์ว่า "เป็นจุดที่ทำให้เกิดสถานการณ์คุกรุ่น คือความไม่พอใจของปัญญาชน นิสิต นักศึกษา และประชาชน" และในช่วงดังกล่าวก็มีปัญหาทางเศรษฐกิจด้วย ดังนั้นการเดินขบวนประท้วงของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย จึงเป็นตัวแปรที่สำคัญที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลง 14 ตุลาคม 2516 (ลิขิต ซีรเวคิน, 2533)

*ประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 299 เป็นการเข้าแทรกแซงความเป็นอิสระของฝ่ายตุลาการ โดยฝ่ายบริหาร

อาจสรุปได้ว่าการพัฒนากระบวนการของปัญญาชนนั้นมีประเด็นที่สำคัญ ๆ

ดังนี้ คือ

1. จัดตั้งกลุ่มเพื่อร่วมกันแสดงความคิดเห็น อันได้แก่ สภาภาแพ
สภาหน้าโคม เป็นต้น
2. มีโอกาสแสดงออกซึ่งความเห็นอย่างอิสระในรูปแบบต่าง ๆ ซึ่ง
ผลที่ได้ คือได้แนวร่วมทางความคิดของคนเพิ่มมากขึ้น กว้างขวางขึ้น เป็นการสั่งสมอุดมการณ์
เดียวกัน เกิดภาวะการชักจูงง่ายเมื่อต้องแสดงผล
3. ผู้ที่ไปศึกษาในต่างประเทศ เป็นผู้นำแนวความคิด และภาพการต่อสู้
ของนักศึกษาในต่างประเทศเข้ามา

สภาพของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เริ่มต้นด้วยการเดินแจกใบปลิวเรียกร้องรัฐธรรมนูญ
ของกลุ่มนักศึกษากลุ่มหนึ่ง (มีอาจารย์ร่วมด้วยหนึ่งคน) ในวันที่ 6 ตุลาคม 2516 และถูก
ตำรวจจับ ซึ่งเป็นจุดที่นำไปสู่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) ก่อน
หน้านั้นก็ได้มีกลุ่มเรียกร้องรัฐธรรมนูญ ซึ่งประกอบด้วยบุคคลจากวงการต่าง ๆ 100 คน ใน
ฐานะตัวแทนชาวไทยลงชื่อเรียกร้องรัฐธรรมนูญส่งถึงนายกรัฐมนตรี โดยผู้มีชื่อเสียงวงการ
ต่าง ๆ ที่แสดงเจตจำนงเข้าร่วมมากมาย เช่น ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ดร.ชาญวิทย์
เกษตรศิริ, สุเทพ วงศ์กำแหง, พงษ์ศักดิ์ พยัคฆวิเชียร, ไชแสง สุกใส ฯลฯ และยังมี
จดหมายจาก ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ อดีตผู้ว่าการธนาคารแห่งประเทศไทยถึงจอมพลถนอม
กิตติขจร นายกรัฐมนตรีโดยเขียนเป็นจดหมาย จากนายเข้ม เย็นยิ่ง ถึงนายทนุ เกียรติก้อง
ให้มิกติกาของหมู่บ้าน "ไทยเจริญ"

การจับผู้แจกใบปลิวเรียกร้องรัฐธรรมนูญครั้งแรกมี 11 คน ต่อมาได้จับนักศึกษาอีก
ผู้หนึ่งและได้จับข้าราชการเมืองผู้หนึ่งด้วย นักการเมืองผู้นี้เป็นผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ของอดีตอธิบดีกรม
ตำรวจซึ่งไม่ได้ต่ออายุราชการ ทำให้ชี้ให้เห็นว่า การจับบุคคลที่ 13 น่าจะกระทำไปเป็นการ
ตัดไม้ข่มนาม (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) ตำรวจได้ตั้งข้อกล่าวหาผู้ถูกจับกุมทั้ง 13 คนว่า
"ละเมิดประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 4 ว่าด้วยการห้ามชุมนุมทางการเมืองเกินกว่า 5 คน และ

ยุยงให้เกิดกบฏในราชอาณาจักร" (ประชาธิปไตย, 8 ตุลาคม 2516)

ผลที่ตามมาก็คือ การชุมนุมโดยศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย เริ่มที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การประท้วงประกอบด้วยการอภิปรายโจมตีรัฐบาลและตัวบุคคล ซึ่งได้แก่ จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร และพันเอกณรงค์ กิตติขจร (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) ตามผนังในบริเวณมหาวิทยาลัยมิโปลเตอร์โจมตีรัฐบาลกระจายอยู่ทั่วไป ตัวอย่างข้อความในโปสเตอร์ เช่น "เอาประชาชนคืนมา", "เรียกร้องรัฐธรรมนูญ เป็นกบฏ ล้มรัฐธรรมนูญเป็นนายก" เป็นต้น (เริงรวี อรุณรุ่ง, 2531)

ในการชุมนุมประท้วงที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในครั้งนี้ กลุ่มปัญญาชนประกอบด้วยประชาชนและนักเรียน นิสิต นักศึกษาจากมหาวิทยาลัยต่าง ๆ และโรงเรียนต่าง ๆ มีจำนวนไม่ต่ำกว่าห้าแสนคน โดยได้เรียกร้องให้รัฐบาลปล่อยตัวผู้เรียกร้องรัฐธรรมนูญ ซึ่งถูกจับกุมโดยไม่มีเงื่อนไข เพราะถือว่ากลุ่มผู้เรียกร้องรัฐธรรมนูญ กระทำไปก็เพื่อให้ประเทศได้มีการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบนั่นเอง การชุมนุมประท้วงได้แพร่ขยายออกไปทั่วประเทศทุกจังหวัด เป้าหมายในการชุมนุมประท้วงของนักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนก่อนหน้า 14 ตุลาคม 2516 นั้นมิได้หวังล้มล้างหรือยึดครองอำนาจจากรัฐบาลแต่อย่างใด เพียงแต่ให้มีการปล่อยกลุ่มผู้เรียกร้องรัฐธรรมนูญที่ถูกจับกุมโดยไม่มีเงื่อนไขเท่านั้น (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, 2523) ซึ่งข้อสนับสนุนประเด็นนี้จะเห็นได้จากการที่ผู้แทนศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในวันที่ 13 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เวลา 16.20 น. ณ ศาลาดุสิตาลัย พระตำหนักสวนจิตรลดาธารโหลฐาน พระราชวังดุสิต เพื่อกราบบังคมทูลพฤติการณ์และจุดมุ่งหมายของการดำเนินการของพลังนิสิตนักศึกษาในครั้งนี้

ในการเข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว นายสมบัติ อารังธัญวงศ์ เลขานุการศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้กราบบังคมทูลถึง เป้าหมายในการต่อสู้ของนักเรียน นิสิต นักศึกษา ว่าต้องการให้รัฐบาลปล่อยตัว 13 ผู้ต้องหา โดยไม่มีเงื่อนไข พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงตรัสถามถึง เรื่องการเรียกร้องรัฐธรรมนูญ นายสมบัติ อารังธัญวงศ์ได้กราบ

บังคับทูลว่า ต้องการให้รัฐบาลกำหนดเวลาประกาศใช้รัฐธรรมนูญโดยเร็วและแน่นอน นาย
 ประสาน ไตรรัตน์วรกุล* ได้กราบทูลว่า ขณะนี้ทางรัฐบาลได้ยื่นยอมปล่อยตัว 13 คนออกมา
 โดยไม่มีเงื่อนไขแล้ว และรัฐบาลจะขอเวลาร่างรัฐธรรมนูญทั้งสิ้น 20 เดือน โดยจะพยายาม
 ประกาศใช้ให้ทันก่อนเดือนตุลาคม พ.ศ. 2517

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งว่า "ทางรัฐบาลได้อ่อนอ่อนผ่อนตามมากแล้ว
 ก็ขอให้คิดและพิจารณาให้ดีว่าควรปฏิบัติอย่างไร" และได้รับสั่งต่อไปว่า "นิสิต นักศึกษาเป็นผู้มี
 เกียรติ และสิ่งที่ได้มาควรพอใจ" (สมบัติ ชำรงธัญวงศ์, 2516)

หลังจากการเข้าเฝ้าแล้ว กลุ่มผู้นำศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยก็ได้มอบ
 หมายกันที่จะแจ้งให้การชุมนุมประท้วงได้ยุติและสลายตัว เมื่อรัฐบาลได้ยอมรับเงื่อนไขที่จะปล่อย
 ตัวผู้ถูกจับกุม 13 คน โดยไม่มีเงื่อนไขแล้ว แต่เหตุการณ์ได้กลับผันแปรไปจนเกิดเหตุการณ์
 14 ตุลาคม 2516 กล่าวคือ เมื่อกลุ่มนักศึกษาที่ทราบคำสั่งแจ้งของกรรมการศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา
 แห่งประเทศไทยให้สลายตัวแล้วต่างก็แยกย้ายกันกลับบ้าน เพราะต่างก็เหนื่อยและเพลียจากการ
 ชุมนุมประท้วงมาตลอดนั้น (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, 2523, ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) ได้มีขบวน
 ของผู้ประท้วงกลุ่มหนึ่งที่จะกลับบ้านโดยผ่านทางกองอำนวยการปราบปรามจราจล (กองบัญชา
 การสำรอง) สวนรื่นฤดี แต่ถูกระงับโดยกลุ่มตำรวจ ซึ่งพล.ต.ท.มนต์ชัย พันธุ์คงชื่น ในตำแหน่ง
 ผู้ช่วยอธิบดีกรมตำรวจ ขณะนั้นขัดขวางไม่ยอมให้ฝูงชนใช้เส้นทางดังกล่าวเป็นทางผ่าน แต่เนื่อง
 จากความเหน็ดเหนื่อย เพลีย คละเคล้ากับอารมณ์ที่ขมขื่นของกลุ่มผู้ประท้วง (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ)
 เหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดจึงบังเกิดขึ้นในตอนเช้าตรู่ของวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งอาจกล่าว
 ได้ว่า สิ่งนี้คือจุดเริ่มต้นของการจลาจลนองเลือดได้เกิดการปะทะกันระหว่างตำรวจกับผู้เดินขบวน
 และเกิดตลุมบอนกัน ได้ลุกลามใหญ่โตจนเกิดการจลาจลร้ายแรงทั่วไป (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ) นัก
 ศึกษาอาชีพจะจำนวนหนึ่งได้เสียสละชีวิตทำการต่อสู้กับเจ้าหน้าที่ผู้ถืออาวุธ มีการเสียเลือดเนื้อ
 เสียชีวิตและทรัพย์สิน มีการเผาอาคารของทางราชการหลายแห่ง การทำลายสัญญาจลาจล ฯลฯ
 (ลิขิต อีร์เวคิน)

* เป็นนายกลสโมสรจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในที่สุดเพื่อระงับเหตุการณ์ให้ร้ายแรงต่อไป รัฐบาลทหารของจอมพลถนอม กิตติขจร จึงได้ประกาศลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ในวันที่ 14 ตุลาคม 2516 และได้เดินทาง ออกนอกประเทศไปในวันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2516 (ประชาธิปไตย, 16 ตุลาคม 2516)

ในช่วงที่รัฐบาลทหารของจอมพลถนอม กิตติขจร ลาออกไปนั้น เป็นช่วงที่ว่างรัฐบาล ไม่มีกลุ่มใดขึ้นมาใช้อำนาจในขณะนั้น ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่าไม่ได้มีการวางแผนเตรียมการเพื่อ ยึดครองอำนาจทางการเมืองโดยศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย หรือบรรดาผู้นำในขบวนการ ผู้ชุมนุมประท้วงมาก่อน ในทางข้อเท็จจริงอำนาจรัฐได้กลับไปสู่อุ้งค์พระมหากษัตริย์ซึ่งจะเห็น ได้จากเมื่อเหตุการณ์สงบลงแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ปรากฏพระองค์ทางสถานีวิทยุ โทรทัศน์ ซึ่งถ่ายทอดทั่วประเทศ ในคืนวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เวลา 19.40 น. และได้มีกระแสพระราชดำรัสแต่งตั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีกระแสพระราชดำรัส ความว่า

วันนี้เป็นวันมหาวิปโยค ที่น่าเศร้าสลดใจอย่างยิ่งในประวัติศาสตร์ชาติไทย ตลอดระยะเวลา 6-7 วันที่ผ่านมาได้มีการเรียกร้องและการเจรจากัน จนกระทั่งนักศึกษาและรัฐบาลทำข้อตกลงกันได้ แต่แล้วมีการขว้างระเบิดขวด และยิงแก๊สน้ำตาขึ้น ทำให้เกิดปะทะกันและได้มีคนได้รับบาดเจ็บหลายคน ความรุนแรงได้ทวีขึ้นทั้งพระนครถึงขั้นจราจล และยังไม่สิ้นสุดมีคนไทยด้วยกัน ต้องเสียชีวิตนับร้อย ขอให้ทุกฝ่ายทุกคนจงระงับเหตุแห่งความรุนแรง ด้วยการ ตั้งสติยับยั้ง เพื่อให้ชาติ บ้าน เมืองคืนสู่สภาพปกติเร็วที่สุด

อนึ่ง เพื่อขจัดเหตุร้ายนั้น จอมพลถนอม กิตติขจร ได้ขอลาออกจากตำแหน่ง นายกรัฐมนตรี เมื่อค่ำวันนี้ ข้าพเจ้าจึงแต่งตั้งให้นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็น นายกรัฐมนตรี ขอให้ทุกฝ่ายร่วมกันสนับสนุน เพื่อให้คณะรัฐบาลใหม่สามารถบริหาร งานแผ่นดินได้โดยมีประสิทธิภาพ เต็มเปี่ยมและแก้ไขสถานการณ์ให้คืนสู่สภาพ เรียบร้อย ได้โดยเร็ว ยังความสงบสุข ความเจริญรุ่งเรือง ให้บังเกิดแก่ประเทศและประชาชน ชาวไทยโดยทั่วกัน (พระราชดำรัส ณ หอพระสมุด สวณจิตรถลดา, 14 ต.ค. 2516)

ผลสุดท้ายเมื่อรัฐบาลทหารของจอมพลถนอม กิตติขจร ได้ลาออก และได้เดินทาง ออกนอกประเทศชั่วคราว ผุ่ชนก็เริ่มทยอยกันกลับสู่เคหสถานของตน เป็นอันสิ้นสุดการประท้วง และรัฐบาลทหารของจอมพลถนอม - ประกาศ - ผนรงค์ ก็ถูกโค่นลง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้มีพระราชดำรัสประกาศแต่งตั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 (นับว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ชาติไทย ที่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีด้วยพระองค์เอง)

สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทรงมีความห่วงใยนิสิต นักศึกษา และประชาชนชาวไทยในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมด้วยสมเด็จพระบรมราชินีนาถ และ
 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
 จากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ณ โรงพยาบาลจุฬาฯ (เมื่อบ่ายวันที่ 17 ตุลาคม 2516)

ผลจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516

เมื่อจอมพลถนอม กิตติขจรกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และองคมนตรีเป็นนายกรัฐมนตรี ซึ่งเป็นการเริ่มต้นรัฐบาลใหม่เพื่อเตรียมพร้อมสำหรับการร่างรัฐธรรมนูญและการเลือกตั้งในระบอบประชาธิปไตยอย่างสมบูรณ์แบบ ลิขิต ธีรเวคิน (2533) ได้สรุปผลที่เกิดขึ้นจากเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ไว้ว่า

1. ทำให้เกิดการล้มรัฐบาลทหารไทย โดยการประท้วงของประชาชนในขนาดที่ไม่เคยมีมาก่อนในประวัติศาสตร์ยุคใหม่* (ซึ่งจุดประสงค์ของการชุมนุมนั้นคือการ เรียกร้องรัฐธรรมนูญเท่านั้น)
2. เกิดการทำลายกลุ่มอุปถัมภ์สำคัญกลุ่มหนึ่ง ซึ่งผูกขาดอำนาจมานานและมีท่าทีจะสืบทอดอำนาจต่อไป
3. เปิดโอกาสให้เกิดการปกครองระบอบประชาธิปไตย
4. ทำให้กลุ่มจารีตนิยมกลับมามีบทบาทและอำนาจมากขึ้น
5. มีการเปลี่ยนแปลงและสรรหาตัวผู้อุปถัมภ์ใหม่ กล่าวคือ ผู้ผู้ได้รับความอุปถัมภ์ของกลุ่มถนอม - ประภาส - ณรงค์ต้องหาผู้อุปถัมภ์ใหม่
6. ทหารและตำรวจเสียความน่าเชื่อถือลงไปมาก ในขณะที่เดียวกันกลุ่มนิสิต นักศึกษา อาจารย์มหาวิทยาลัยมีบทบาทในการแสดงออกทางการเมืองมากขึ้น

นอกจากนี้ เดวิด มอแรล (2518) ยังได้กล่าวถึงผลของ 14 ตุลาคม 2516 โดยสรุปดังนี้

1. ทำให้มีการตื่นตัวทางการเมืองมากขึ้นกว่าเดิม ประชาชนเริ่มสนใจการเมืองเพิ่มขึ้น โดยไม่ได้ตั้งข้อรังเกียจเหมือนเมื่อก่อน

*ในยุคนั้นก่อนการเมืองยุคใหม่นั้นก็มีการปฏิวัติในสมัยพระนารายณ์ ดุ นิธิ เอียวศรีวงศ์, การเมืองไทยในสมัยพระนารายณ์ (กรุงเทพมหานคร สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2527)

2. เริ่มมีการรวมกลุ่มกันเพื่อเป็นข้อต่อรองทางการเมือง เป็นต้นว่าการร่วมตัวของชาวไร่ชาวนา กรรมกร นิสิต นักศึกษา ทหาร ตำรวจ ซึ่งแต่ละกลุ่มมีแนวทางที่จะต้องการให้สังคมเป็นไปตามที่กลุ่มตัวเองต้องการและได้ผลประโยชน์ต่อกลุ่มด้วยในทุกกลุ่ม ดังนั้นกลุ่มทั้งหมดสามารถแยกออกเป็น 2 ประเภท คือ กลุ่มที่ต้องการจะปกป้องผลประโยชน์ของตนเอง และกลุ่มที่ต้องการเปลี่ยนแปลงสังคม ซึ่งผลที่ตามมา คือการแบ่งแยกเป็นชาย-ขวาและกลาง ซึ่งกลุ่มส่วนใหญ่จะเอียงไปทางขวา

จากผลของเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ดังกล่าวข้างต้น ปรากฏว่าในช่วงระยะเวลาตั้งแต่ตุลาคม 2516 - ตุลาคม 2517 ซึ่งถือว่าเป็นช่วงของระบบการเมืองแบบเปิด มีกลุ่มผลประโยชน์และกลุ่มการเมืองต่าง ๆ เคลื่อนไหวอยู่ภายนอกสภาผู้แทนราษฎร เป็นพลังผลักดันต่อกิจกรรมของรัฐบาลและรัฐสภา กลุ่มต่าง ๆ ที่เคลื่อนไหวทางการเมืองที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มกรรมกร กลุ่มชาวนา กลุ่มนิสิตนักศึกษา ฯลฯ

สถานการณ์ทางการเมืองหลัง 14 กุมภาพันธ์ 2516 ถึงก่อน 6 ตุลาคม 2519

การล้มรัฐบาลกลุ่มถนอม - ประภาส - ณรงค์ ซึ่งได้รับสมญานามว่า "สามทรราช" นั้น เบื้องแรกดูจะเป็นจุดเริ่มต้นของประชาธิปไตยอันสวยงามทุกอย่างดูจะดำเนินไปสู่ในแง่ดีอนาคตของประเทศชาติและความหวังเรื่องการปกครองในระบอบประชาธิปไตย ซึ่งเต็มไปด้วยสิทธิเสรีภาพ เหล่านี้เป็นบรรยากาศที่ปรากฏอยู่ทั่วไป แต่เพียงชั่วระยะเวลาไม่นานความรู้สึกในแง่ดีต่าง ๆ ก็เริ่มเจือไปด้วยความไม่แน่ใจ เมื่อสถานการณ์ต่าง ๆ ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปซึ่งสามารถพิจารณาได้จากสภาพการณ์ดังต่อไปนี้

1. สภาพการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองในช่วงก่อนประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2517

หลังจากล้มรัฐบาลของกลุ่มถนอม - ประภาส - ณรงค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงยุบสภา จากนั้นก็มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมาชิกสมัชชาแห่งชาติ 2346 นาย ให้มีการเลือกตั้งสมาชิกสภานิติบัญญัติต่อจากสมาชิกสมัชชาขึ้น 239 ราย เพื่อทำหน้าที่สภานิติบัญญัติ

สำหรับภารกิจหน้าที่ของสภานิติบัญญัติแห่งชาตินั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสในรัฐพิธีเปิดประชุมสภานิติบัญญัติ พุทธศักราช 2516 เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2516 ว่า

...ภารกิจที่ท่านทั้งหลายจะต้องรับต่อไปนั้น นับว่าเป็นภารกิจอันหนัก เพราะนอกจากจะต้องพิจารณาร่างกฎหมายสำคัญต่างๆ ที่รัฐบาลจะได้เสนอขึ้นมาในยามที่ประเทศต้องตกอยู่ในภาวะแห่งความผันผวนในทางเศรษฐกิจและในทางการเมืองนี้แล้ว ท่านทั้งหลายยังจะต้องเป็นผู้พิจารณาร่างรัฐธรรมนูญฉบับถาวร อันจักเป็นหลักในการปกครองประเทศด้วยความ เป็นธรรม ...

ต่อจากนั้นก็มีการแต่งตั้งกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ เพื่อร่างรัฐธรรมนูญสำหรับประชาชนชาวไทยใช้ถาวรต่อไป และเพื่อให้การพัฒนาระบบประชาธิปไตยได้ผล ได้มีคณะกรรมการเผยแพร่ประชาธิปไตยโดยนักเรียน นิสิต นักศึกษามาสมัครเพื่อทำหน้าที่เผยแพร่ประชาธิปไตยในจังหวัดต่างๆ ซึ่งในการเผยแพร่นั้นนิสิตได้มีความขัดแย้งในอุดมการณ์ซึ่งกันและกันอยู่ จึงทำให้เกิดความวุ่นวายขึ้น ดังที่ลิขิต ธีรเวคิน (2533) ได้ให้ข้อสังเกตว่าเหตุที่นำไปสู่การขัดแย้งกันระหว่างนักศึกษา ซึ่งมีความคิดที่จะมองสังคมเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่ดีขึ้นตามแนวคิดของตน กับกลุ่มข้าราชการซึ่งมีลักษณะอนุรักษนิยมและยึดมั่นในค่านิยมดั้งเดิม

1.1 สภาพทางสังคมหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง ตุลาคม 2517

ตั้งแต่ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา ในเมืองไทยเรามีเหตุการณ์เปลี่ยนแปลงอย่างมากและบ่อยครั้ง เป็นไปอย่างรวดเร็วเกินความคาดหมายตามปกติธรรมดา ในช่วงเวลาหนึ่งปีที่ผ่านมา (ตุลาคม 2516 - ตุลาคม 2517) เหตุการณ์เปลี่ยนแปลงในสังคมได้แสดงออกในรูปลักษณะต่าง ๆ เช่น การก่อตั้งกลุ่มประชาชน นักศึกษา นักเรียน ร่วมสามสิบลูก ในกรุงเทพมหานครและอีกนับสิบ ๆ กลุ่มในต่างจังหวัด บุญสนอง บุญโยทยาน (2517) ได้กล่าวถึงการรวมกลุ่มของประชาชนอาชีพต่าง ๆ โดยสรุปว่า การรวมตัวของกรรมกรในโรงงานอุตสาหกรรมและในองค์การธุรกิจและบริการอื่น ๆ ที่สำคัญและใหม่อย่างยิ่ง คือ การก่อตั้งของขบวนการชาวนาข้ามเขตจังหวัด ชาวนาหลายพันคนจากจังหวัดต่าง ๆ สามารถนัดเดินทางไปชุมนุมกันได้พร้อมเพรียงที่สนามหลวง ทั้งยังผนึกกำลังกันได้ถึงเจ็ดพันคน และมอบให้ตัวแทนนำบัตรประชาชนไปเสนอคืนรัฐบาล การชุมนุมเดินขบวนหรือประท้วงคัดค้านสถานภาพ

เดิมในกรณีต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นนับรวมกันเข้าแล้วได้ร่วมทกร้อยครั้ง และการประท้วงเรียกร้องหรือต่อต้านสิ่งต่าง ๆ นั้นส่วนมากผู้มีส่วนร่วมเป็นผู้ได้รับความสำเร็จ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งย่อมยังความพอใจให้แก่ผู้ได้รับผลดีจากการเปลี่ยนแปลง และก่อความไม่พอใจให้เกิดขึ้นแก่ผู้ที่ต้องสูญเสียประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลง

แม้ว่าจะมีเหตุการณ์ต่าง ๆ เกิดขึ้นอย่างมากมายในขณะนั้น แต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ไม่ได้เปลี่ยนแปลงโครงสร้างของระบบสังคมเดิมมากนัก กล่าวคือ กลุ่มทหาร-ตำรวจ ยังคงเป็นกลุ่มพลังที่เข้มแข็งที่สุดในขณะนั้น สำหรับนิสิตนักศึกษา แม้จะมีพลังอย่างมาก แต่พลังนี้ไม่มีปืน ไม่มีรถถัง ถ้าเหตุการณ์ผันแปรหรือถูกสร้างสถานการณ์ขึ้นมา พลังนักศึกษาจะสามารถควบคุมสถานการณ์ได้ยากมาก (วิริติ ศักดิ์จิรพาพงษ์, 2517, เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2534)

สิ่งที่ทำให้ประชาชนทั่วไปคลายความเชื่อมั่นในระบบการเมืองแบบประชาธิปไตยก็คือ ปัญหาที่สะสมมาเป็นเวลานานได้ถูกเปิดขึ้น เพราะโอกาสเปิดสำหรับการแสดงออก (วีระ มุสิกพงศ์, 2516, ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) ซึ่งเสกสรรค์ ประเสริฐกุล (สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2534) ได้กล่าวว่า

ประชาชนกลุ่มต่าง ๆ ที่อัดอั้นตันใจมานานก็เริ่มเคลื่อนไหวเรียกร้องสิทธิประโยชน์อันชอบธรรมของตน กรรมกรนัดหยุดงานนับร้อยครั้ง ชาวนาประท้วงเรื่องสูญเสียที่ดิน พ่อค้าแม่ค้าหาบเร่ประท้วงเรื่องถูกจับถูกห้ามขายของบนทางเท้า คนบางจังหวัดเดินขบวนขับไล่ผู้ว่าราชการ (ผู้ว่าราชการจังหวัด) และอะไรต่อมิอะไรอีก เยอะแยะ ผมคิดว่ามันเกิดขึ้นเองโดยธรรมชาติทั้งนั้น ไม่ต้องมีใครยุยงก็เกิดได้ เพราะแต่ละกลุ่มแต่ละหมู่ก็กอดเก็บมานานพอมีเสรีภาพทางการเมืองก็ได้โอกาสแสดงออก...

ในเรื่องของการเรียกร้องความเป็นธรรมด้านต่าง ๆ ของประชาชนนี้ ลิขิต อีร์เวคิน* และเสกสรรค์ ประเสริฐกุล (อ้างถึงในวัฒนธรรม ชัย วิณิชจะกุล, 2532) ได้กล่าวไว้อย่างสอดคล้องกันโดยสรุปว่า เหตุการณ์ในช่วงนี้ชี้ให้เห็นว่า สถาบันราชการหน่วยต่าง ๆ เป็นกลไกที่ไม่สามารถแก้ปัญหาหรือตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประชาชนจึงต้องวิ่งเข้าหารัฐบาลและต่อต้านนายกรัฐมนตรีโดยตรง

กลุ่มพลังที่สำคัญซึ่งมีพลังผลักดันต่อกิจกรรมของรัฐบาลและรัฐสภา ในช่วงตุลาคม 2516 - ตุลาคม 2517 มีดังนี้

1. กลุ่มกรรมกร

ภายหลังการสิ้นอำนาจของ จอมพลถนอม กิตติขจร เมื่อวันที่ 14-15 ตุลาคม 2516 กรรมกรได้เข้ามามีบทบาทสำคัญในการเคลื่อนไหวทางการเมืองด้วยการชุมนุมนัดหยุดงานประท้วงต่อเจ้าของโรงงานและต่อตรงกับรัฐบาลมากขึ้นอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

สาเหตุของการพิพาทแรงงานจนก่อให้เกิดการชุมนุมประท้วงของกรรมกรได้แก่ภาวะค่าครองชีพที่ถีบตัวขึ้นสูง ในช่วงปี 2516-2519 ทำให้กรรมกรต้องดิ้นรนหารายได้ เพื่อยกมาตรฐานการครองชีพให้สูงขึ้น ส่วนฝ่ายเจ้าของกิจการเองก็ต้องประสบกับปัญหาการขาดแคลนแรงงานที่มีฝีมือ เนื่องจากแรงงานส่วนใหญ่เป็นแรงงานจากภาคเกษตรกรรมอพยพเข้ามาทำงานทำในเมือง ทำให้ค่าแรงของกรรมกรต่ำ นอกจากนี้ยังเกิดปัญหาด้านวัตถุดิบป้อนโรงงานมีราคาสูงขึ้นในขณะที่โรงงานยังต้องการกำไรคงตัว จึงทำให้มีการลดการจ้างแรงงาน หรือลดค่าแรงงานลง นอกจากนี้ รัฐบาลได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติแรงงานสัมพันธ์ ในปี 2518 ซึ่งให้สิทธิแก่กรรมกรในการรวมกลุ่มกันจัดตั้งองค์กรกรรมกรขึ้นพิทักษ์ปกป้องผลประโยชน์ของตนเองตลอดจนสภาพบีบคั้นทางการเมืองในระบบการเมืองแบบปิดของ จอมพลถนอม ได้สิ้นสุดลง ทำให้

*ลิขิต อีร์เวคินมีส่วนเกี่ยวข้องในเหตุการณ์หลัง 14 ตุลาคม 2516 โดยทำหน้าที่เป็นอนุกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ 2517

กรรมกรจากโรงงานต่าง ๆ ตื่นตัวขึ้นเรียกร้องขอเพิ่มค่าแรงและสวัสดิการตลอดจนสภาพการทำงานที่ดีกว่าเดิมจากเจ้าของกิจการและจากรัฐบาล

ผลจากความขัดแย้งหรือกรณีพิพาทแรงงาน 577 กรณีในปี 2516 ก่อให้เกิดการสไตรค์ 501 ครั้ง ซึ่งมีจำนวนกรรมกรร่วมสไตรค์กว่า 178,000 คน 73 เปอร์เซ็นต์ ของการสไตรค์ในปี 2516 เกิดขึ้นในช่วงเดือนตุลาคม-ธันวาคม ส่วนในปี 2517 มีกรณีพิพาทแรงงานเกิดขึ้น 477 เรื่อง ก่อให้เกิดการสไตรค์ 358 ครั้ง ปี 2518 มีการพิพาทแรงงาน 460 ครั้ง ไม่สามารถตกลงกันได้ และสไตรค์ 241 ครั้ง ส่วนในปี 2519 การสไตรค์ลดลงเหลือเพียง 133 ครั้ง จากกรณีพิพาทแรงงาน 233 เรื่อง (สุวิทย์ ยิ่งวรพันธ์, 2520)
(โปรดดูรายละเอียดในตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 แสดงเปรียบเทียบการนัดหยุดงานในช่วง 10 ปี (2509-2519)

ปี	จำนวนครั้งของการนัดหยุดงาน		เฉลี่ยต่อเดือน	จำนวนคนงานทั้งหมด		จำนวนคนงานเฉลี่ยในการนัดหยุดงานแต่ละครั้ง	จำนวนแรงงาน		เฉลี่ยแรงงานต่อวันที่สุดของการนัดหยุดงานแต่ละครั้ง	เฉลี่ยระยะเวลาของการนัดหยุดงานแต่ละครั้ง (วัน)
	การนัดหยุดงาน	การนัดหยุดงาน		ที่รวม	ที่รวม		ต่อวันทั้งหมด	ต่อวันที่สุดของการนัดหยุดงานแต่ละครั้ง		
2509	17	17	1.4	5,443	318	318	18,764	1,104	3.5	
2510	2	2	0.2	470	235	235	470	235	1.0	
2511	14	14	1.2	1,867	133	133	3,217	230	1.7	
2512	18	18	1.5	5,345	297	297	12,593	1,311	4.4	
2513	25	25	2.1	2,888	116	116	6,004	240	2.1	
2514	27	27	2.3	5,153	191	191	12,646	468	2.5	
2515	34	34	2.8	7,603	224	224	19,903	585	2.6	
2516	501	501	41.8	177,887	355	355	296,887	593	2.7	
(1 ม.ค. ถึง 14 ต.ค.)	(134)	(134)	(14.9)							
(14 ต.ค. ถึง 31 ธ.ค.)	(367)	(367)	(122.3)							
2517	358	358	29.3	105,883	296	296	507,608	1,418	4.8	
2518	241	241	20.1	94,747	393	393	722,946	2,300	7.6	
2519	133	133	11.1	65,342	491	491	495,611	3,726	7.6	
รวม	1,370	1,370	10.4	472,598	345	345	2,107,658	1,538	4.5	

เป้าหมายสำคัญของการประท้วงและนัดหยุดงานของกรรมกร ได้แก่ (สุวิทย์ ยิ่งวรพันธ์, 2520)

1. การขอเพิ่มค่าแรงขั้นต่ำ
2. การเรียกร้องให้ปรับปรุงสภาพการทำงานให้ดีขึ้น
3. เรียกร้องให้ฝ่ายนายจ้างปฏิบัติตามกฎหมายแรงงาน
4. เรียกร้องให้ปรับปรุงสวัสดิการต่าง ๆ ตลอดจนการแบ่งปันผลกำไร
5. เรียกร้องต่อरणประเด็นทางการเมืองอื่น ๆ กับรัฐบาล เช่น กรณีการ

สไตรค์ครั้งใหญ่ต่อต้านนโยบายประกันราคาข้าวเปลือกของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เมื่อวันที่ 2 มกราคม 2519 เป็นต้น

การเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของกรรมกรมิได้เป็นไปโดด ๆ นักศึกษาจากสถาบันต่าง ๆ และศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ได้มีส่วนร่วมและสนับสนุนกลุ่มกรรมกรตามโรงงานต่าง ๆ และในบางกรณีก็ได้มีการร่วมมือกับชาวนา และเรียกรวมกันว่า "พลังสามประสาน" ซึ่งประกอบด้วยกรรมกร ชาวนา และนักศึกษา ต่อสู้และเรียกร้องความต้องการต่าง ๆ จากรัฐบาล กรณีการประท้วงเรียกร้องค่าแรงและสวัสดิการของกรรมกรโรงงานทอผ้า เมื่อเดือนมิถุนายน 2517 จำนวน 20,000 คน ก็ได้รับความช่วยเหลือและร่วมมือจากศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย สหพันธ์นักศึกษาเสรีแห่งประเทศไทย ชมรมบัณฑิต ศูนย์กลางนักเรียนแห่งประเทศไทย ฯลฯ เป็นต้น

มูลเหตุของความแตกแยกในขบวนการกรรมกรได้เกิดขึ้น เมื่อมีการแบ่งแยกทางด้านแนวความคิดและวิธีการต่อสู้ทางการเมืองระหว่างกลุ่มกรรมกร 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ด้วยกันคือ พวกหนึ่งมีหัวก้าวหน้าต้องการการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว กลุ่มที่มีความคิดเช่นนี้ ได้แก่ ศูนย์ประสานงานกรรมกรแห่งชาติ ซึ่งมี นายเทอดภูมิ ใจดี นายประสิทธิ์ ไชโย และนายเสกสรรค์ ประเสริฐกุล เป็นผู้นำ ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกลุ่มอนุรักษนิยมต้องการความเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไปภายใต้ข้อบังคับกฎหมาย กลุ่มนี้ได้แก่กลุ่มสหภาพแรงงานแห่งประเทศไทย ซึ่งนำโดย นายไพศาล ธีวชัยนันท์ นอกจากนี้ ก็ยังมีกลุ่มอื่น ๆ อีกซึ่งมีความคิดขวาจัด เช่น สภาองค์การแรงงานแห่งประเทศไทย ซึ่งมี นายสนั่น วงศ์สุธี เป็นเลขาธิการ เป็นต้น (ทัศนีย์ สุวรรณศิลป์, 2520)

อย่างไรก็ตาม กลุ่มที่มีบทบาทในการเคลื่อนไหวทางการเมืองมากที่สุด ในช่วงปี 2518 และ 2519 คือกลุ่มสหภาพแรงงานแห่งประเทศไทย* ภายหลังจากการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 นายไพศาล ธวัชชัยนันท์ ผู้นำของสภาแรงงานแห่งประเทศไทย ก็ได้ทำความตกลงในเรื่องการดำเนินงานของสหภาพแรงงานภายใต้เงื่อนไขของกฎอัยการศึก กับพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เลขาธิการคณะปฏิรูปฯ ซึ่งมีผลให้กฤษฎีกาคุ้มครองสิทธิของสหภาพแรงงานภายใต้เงื่อนไขการกึ่งประชาธิปไตย ซึ่งมิให้กฤษฎีกาคุ้มครองสิทธิของสหภาพแรงงานภายใต้เงื่อนไขการกึ่งประชาธิปไตย ยกเลิกภายหลังจากที่ได้เกิดขึ้นนับพันครั้งในช่วง 3 ปี ก่อนหน้านี้

กลุ่มกรรมกรนับเป็นกลุ่มหนึ่ง ที่มีศักยภาพทางการเมืองสูงในช่วงปี 2516-2519 บทบาทของกรรมกรในช่วงดังกล่าวนี้ นับเป็นช่วงที่กรรมกรมีความตื่นตัวทางการเมืองมากที่สุด ในประวัติศาสตร์ของขบวนการกรรมกรไทย และเมื่อกรรมกรรวมตัวกับกลุ่มชาวนา และนักศึกษาต่อสู้เรียกร้องความเป็นธรรมในสังคม กลุ่มพลังสามประสานนี้จึงเป็นกลุ่มที่ทุกรัฐบาลในช่วงประชาธิปไตยต้องรับฟังปัญหาและความเดือดร้อนของเขาเหล่านั้น (ไมตรี วิริยะ, 2521)

2. กลุ่มชาวนา

เป็นครั้งแรกที่ชาวนาไทยได้เริ่ม เข้ามามีบทบาททางการเมืองอย่างจริงจัง ทำให้ปัญหาของชาวนาชาวไร่กลายเป็นประเด็นสำคัญทางการเมือง ในช่วงปี 2517-2519

สาเหตุที่ทำให้ชาวนาชาวไร่ ซึ่งกระจัดกระจายอยู่ตามชนบทของไทยต้องเดินทางเข้ามาเรียกร้องขอ ความเป็นธรรมจากรัฐบาลชุดต่าง ๆ ได้แก่ ปัญหาต่าง ๆ ที่มีขึ้นสภาพความเป็นอยู่อันแร้นแค้นของชาวนา เช่น ปัญหาที่ทำกินไม่มีปัญหาการถูกเอาเปรียบเรื่องค่าเช่าที่นา ปัญหาเรื่องกรรมวิธีในการผลิตแล้วทำให้ทำนาไม่ได้ผล ขาดน้ำขาดพันธุ์พืชตลอดจนปัญหาหนี้สิน และปัญหาราคาข้าวตกต่ำ ทุกปัญหาที่กล่าวมาถูกทับถมมานานนับปีโดยไม่มีรัฐบาลชุดใดแก้ไขได้สำเร็จ

ช่วงระยะเวลา 3 ปี ของประชาธิปไตย ชาวนาไทยได้มีการจัดตั้งองค์กรภายใต้การสนับสนุนช่วยเหลือของกลุ่มนิสิตนักศึกษาที่ออกสู่ชนบทในโครงการเผยแพร่ประชาธิปไตยใน

*สหภาพแรงงานแห่งประเทศไทย ได้เปลี่ยนชื่อเป็น สภาแรงงานแห่งประเทศไทย

ระหว่างปี ค.ศ. 1517 องค์การของชาวนามีบทบาทมากที่สุดคือสหพันธ์ชาวนาชาวไร่
แห่งประเทศไทย

ผลของการชุมนุม เรียกร้องขอความเป็นธรรมในสมัยรัฐบาลสัญญา รัฐบาลได้
ประกาศใช้พระราชบัญญัติควบคุมการเช่านา พ.ศ. 2517 และพระราชบัญญัติปฏิรูปที่ดินเพื่อ
การเกษตรกรรม พ.ศ. 2518

ความหวังของรัฐบาลที่จะให้เกิดความยุติธรรมระหว่างชาวนากับเจ้าของที่ดิน
โดยการประกาศใช้กฎหมายควบคุมการเช่านา เมื่อปี 2517 ดูจะเลือนลาง ในทางปฏิบัติ เจ้า
หน้าที่ของรัฐมิได้บังคับให้เป็นไปตามกฎหมายอย่างจริงจังแต่ประการใด ผู้ให้เช่าอยู่ในสภาพที่
ได้เปรียบตามธรรมเนียมของการทำนาแบ่งครึ่ง โดยไม่ยอมปฏิบัติตามกฎหมาย กล่าวคือเมื่อผู้
เช่านาเก็บเกี่ยวได้ผลผลิตไว้เท่าใด ก็จะต้องแบ่งผลผลิตนั้นออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นของ
ชาวนาผู้เช่านา และอีกส่วนหนึ่ง เป็นของเจ้าของที่นา ทั้งนี้ ผู้เช่านาจะต้องลงทุนในการทำนา
เอง

กฎหมายควบคุมการเช่านา กำหนดให้ผู้ให้เช่าหักผลผลิตที่ได้ไม่เกินหนึ่งในสาม
เป็นค่าเช่า หลักการดังกล่าวมิได้รับการปฏิบัติอย่างจริงจังแต่ประการใด สหพันธ์ชาวนาชาวไร่
จึงได้รณรงค์เผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับสิทธิต่าง ๆ ของชาวนาตาม พ.ร.บ. การเช่านา 2517
และได้เข้าไปมีส่วนระงับกรณีพิพาทระหว่างผู้ให้เช่ากับผู้เช่านา

บทบาทดังกล่าวของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่ก่อให้เกิดปฏิกิริยาตอบโต้อย่างรุนแรง
จากกลุ่มผู้สูญเสียประโยชน์ ทำให้ผู้นำและสมาชิกสำคัญ ๆ ของสหพันธ์ฯ ถูกลอบสังหารเป็น
จำนวนทั้งสิ้น 18 คน ในช่วงเดือนมีนาคม-สิงหาคม 2518 (พรรคสังคมนิยมแห่งประเทศไทย,
2518)

ภายหลังจากการปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ได้มีผู้นำชาวนา เช่นนายศรีธน
ยอดกันธา ได้เข้าร่วมกับขบวนการก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ต่อสู้กับรัฐบาล และบทบาทของสหพันธ์ฯ
ที่เคยดำเนินการอย่างเปิดเผยได้สิ้นสุดลง (ไมตรี วิริยะ, 2521)

3. กลุ่มนิสิตนักศึกษา

นิสิตนักศึกษาและนักเรียนนับเป็นกลุ่มที่มีบทบาทสำคัญในการโค่นล้มรัฐบาล
เผด็จการของจอมพลถนอม กิตติขจร เมื่อ 14-15 ตุลาคม 2516

บทบาทของนักเรียนและนักศึกษาได้ขยายกว้างขวางในช่วงปี 2517-2519 และ
สิ้นสุดลงพร้อมประชาธิปไตย เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519

ช่วงระยะเวลาดังกล่าว นักเรียนและนักศึกษาได้ปฏิบัติกิจกรรมการเมือง โดย
ประสานงานกับกลุ่มผลประโยชน์อื่น ๆ อันได้แก่ กลุ่มกรรมกรและชาวไร่ชาวนา เรียกร้องสิทธิ
และขอความเป็นธรรมจากรัฐบาลในกรณีต่าง ๆ ตลอดช่วงเวลา 3 ปี

แม้ว่าช่วงแรกภายหลังจากการโค่นล้มจอมพลถนอมสำเร็จ กลุ่มนักศึกษาได้รับความ
นิยามและความสนับสนุนจากประชาชนอย่างกว้างขวาง แต่ช่วงระยะเวลาเพียง 3 ปี ความ
สนับสนุนที่ประชาชนเคยมีก็เริ่มลดลงและเสื่อมศรัทธาในที่สุด

สาเหตุที่ทำให้บทบาททางการเมืองของนิสิตนักศึกษาเสื่อมลง มีสาเหตุหลาย
ประการ แต่ที่สำคัญ 2 ประการที่ทำให้ความนิยามและความสนับสนุนของประชาชนที่มีต่อการ
ดำเนินกิจกรรมของนักศึกษาลดลงคือ (ไมตรี วีริยะ, 2521)

1. เกิดสภาพความไม่แน่ใจในหมู่ประชาชนว่า กิจกรรมด้านต่าง ๆ ที่นิสิต
นักศึกษาเคลื่อนไหวอยู่นั้น เป็นไปเพื่อผลประโยชน์ของประเทศชาติอย่างแท้จริง หรือ เป็นไป
เพื่อการนำประเทศชาติไปสู่การปกครองแบบคอมมิวนิสต์

สภาพการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้น เมื่อศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย
(ศ.ท.ท.) และกลุ่มอื่น ๆ เริ่มรณรงค์ขับไล่กองกำลังและฐานทัพอเมริกันออกจากประเทศไทย
ช่วงระยะเวลาดังกล่าว เป็นช่วงที่ประชาชนเห็นภัยจากการคุกคามของคอมมิวนิสต์ ที่ทำให้ประ
ชาชนเวียดนาม ลาว และเขมร ต้องอพยพลี้ภัยเข้ามาอยู่ในประเทศไทย ภายหลังจากที่ฝ่าย
สังคมนิยมสามารถยึดครองไซ่ง่อน เวียดนามเหนือ และพนมเปญไว้ได้ ข่าวของการอพยพลี้ภัยดัง
กล่าวได้สร้างความหวาดกลัวในกลุ่มประชาชน ซึ่งก่อให้เกิดความแคลงใจในบทบาทของศูนย์ฯ
ว่าเป็นการกระทำที่ถูกต้องหรือไม่

2. กลุ่มผู้สูญเสียประโยชน์จากการดำเนินกิจกรรมของศูนย์กลางนิสิตและนักศึกษาแห่งประเทศไทย ดำเนินการบ่อนทำลายพลังของนักศึกษา ทั้งโดยการใช้กำลังรุนแรงและโดยสงบ

ความสำเร็จในการบ่อนทำลายพลังนิสิตนักศึกษาของกลุ่มผู้สูญเสียประโยชน์ คือ การที่สามารถแยกกลุ่มนักเรียนอาชีวศึกษาออกจากศูนย์ฯ และสามารถทำให้กลุ่มที่แยกออกไปดังกล่าวหันมาต่อต้านการดำเนินกิจกรรมของศูนย์ฯ การตั้งหน่วยนวมพลกิติ กระทั่งแดงกิติ และหน่วยจัดตั้งอื่น ๆ ที่ดำเนินการภายใต้คำขวัญ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ล้วนแต่เป็นองค์กรที่ถูกจัดตั้งขึ้นมาเพื่อทำลายพลังของฝ่ายที่ถูกเรียกว่าฝ่ายซ้ายทั้งสิ้น

สถานีวิทยุยานเกราะและชมรมวิทยุเสรี ตลอดจนรายการสนทนาประชาธิปไตย มีส่วนในการต่อต้านการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของศูนย์ฯ และองค์กรก้าวหน้าอื่น ๆ และสรุปใจมดี ว่ากิจกรรมต่าง ๆ ของศูนย์ฯ เป็นต้นตอของความวุ่นวายและเป็นพวกที่ใช้กฎหมาย หนือกฎหมาย ตลอดจนมีการเรียกร้องให้มีการจัดการกับสภาพความวุ่นวายต่าง ๆ เพื่อให้เป็นระเบียบเรียบร้อยโดยเร็ว เพื่อความผาสุก และความปลอดภัยของประชาชนก่อนที่จะสายเกินไป

บทบาทของนักศึกษาในเมืองได้สิ้นสุดลงพร้อมกับการปราบปรามอย่างราบคาบในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 และบทบาทของนักศึกษาที่เข้าต่อสู้ร่วมกับขบวนการคอมมิวนิสต์ ได้เริ่มสร้างปัญหาให้กับรัฐบาลใหม่ต่อไป

4. องค์กรของกลุ่มฝ่ายขวา

ลักษณะเด่นของสภาพแวดล้อมทางการเมืองในช่วงปี พ.ศ. 2518 และ 2519 ก็คือ ลักษณะของความแตกแยกทางความคิดออกเป็นสองฝ่ายได้แก่ ฝ่ายซ้าย และฝ่ายขวา (ไมตรี วิริยะ, 2521)

กลุ่มที่ถูกเรียกว่าฝ่ายซ้ายได้แก่กลุ่มนักศึกษา ครูบาอาจารย์ นักหนังสือพิมพ์ กรรมกรและชาวนา และพรรคการเมืองที่มีแนวทางสังคมนิยม ได้แก่ พรรคสังคมนิยมแห่งประเทศไทย แนวร่วมสังคมนิยมและพลังใหม่ ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการโค่นล้มรัฐบาลของ

จอมพลถนอม กิตติขจร คัดค้านเผด็จการและเรียกร้องให้มีการปกครองแบบประชาธิปไตย ต่อต้านการเข้ามาครอบงำทางการ เมืองและ เศรษฐกิจของอเมริกาและญี่ปุ่น สนับสนุนการเรียกร้องความเป็นธรรมของประชาชนผู้ถูกเอารัดเอาเปรียบทางสังคม อันได้แก่ ชาวนาและกรรมกร

นักศึกษาของกลุ่มนี้ นำโดยศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย เป็นองค์กรนำในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และได้ออกเผยแพร่ประชาธิปไตย สัมผัสชีวิตที่แท้จริงของชาวนาในชนบทและกรรมกรในเมือง เผยแพร่สิทธิของชาวนาและกรรมกรตามที่กำหนดไว้ใน พ.ร.บ.ว่าด้วยการเช่านา และ พ.ร.บ.แรงงานสัมพันธ์ ตลอดจนเป็นที่ปรึกษาในการดำเนินกิจกรรมของสหพันธ์ชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย และกลุ่มสหภาพแรงงานต่าง ๆ

ส่วนกลุ่มที่ถูกเรียกว่าฝ่ายขวา คือกลุ่มที่ดำเนินการเพื่อต่อต้านและคัดค้านกิจกรรมของกลุ่มฝ่ายซ้ายอย่างรุนแรงทุกรูปแบบ เช่น กรณีการขับไล่ฐานทัพของอเมริกาที่มีอยู่ในประเทศไทย เมื่อเดือนมีนาคม 2519 ก็ได้รับการคัดค้านอย่างรุนแรงจากกลุ่มที่ถูกเรียกว่าฝ่ายขวา เป็นต้น กลุ่มฝ่ายขวายึดมั่นในสถาบันหลักของประเทศ อันได้แก่ ชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และประกาศตนเป็นผู้พิทักษ์สถาบันเหล่านี้ เชื่อกันว่ากลุ่มฝ่ายขวาที่นอกเหนือจากลูกเสือชาวบ้านที่ได้รับการสนับสนุนด้านต่าง ๆ จากหน่วยงานที่เกี่ยวกับความมั่นคง เช่น กอ.รมน. กลุ่มต่าง ๆ ที่ถูกจัดว่าเป็นองค์กรของฝ่ายขวา ได้แก่ นวพล กระทั่งแดง ลูกเสือชาวบ้าน ชมรมแม่บ้าน เป็นต้น

ขบวนการนวพล เป็นกลุ่มการเมืองที่ยึดมั่นในอุดมการณ์ชาตินิยม เชิดชูสถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ต่อต้านการดำเนินงานของคอมมิวนิสต์ และฝ่ายที่ถูกเรียกว่า ฝ่ายซ้าย

ช่วงปลายปี 2518 นวพลเป็นองค์กรที่เข้มแข็งมากองค์กรหนึ่ง วัฒนา เขียววิมล ผู้นำของขบวนการนวพล ได้ให้สัมภาษณ์ว่า สมาชิกซึ่งจัดตั้งและขยายตัวในระดับจังหวัดและอำเภอมีมากกว่าหนึ่งล้านคน และกำลังขยายตัวเรื่อย ๆ ส่วนใหญ่ของสมาชิกขบวนการนวพล ได้แก่ ข้าราชการ และพ่อค้าตามต่างจังหวัดมากกว่าที่จะเป็นสมาชิกในกรุงเทพฯ

ผู้นำสำคัญของขบวนการนวพลที่มีส่วนให้นวพลสามารถหาผู้สนับสนุนการดำเนินงานของขบวนการได้อย่างมากมาย คือ กิตติวุฑฒ ไภษณุ ซึ่งได้ให้ภาพเกี่ยวกับนวพลว่าเป็นงาน

ของชาติบ้านเมือง นวพลไม่ใช้การเมือง (ไมตรี วีริยะ, 2521)

กลุ่มกระทิงแดงก็เช่นเดียวกับนวพล กระทิงแดงเป็นกลุ่มการเมืองที่ลอบปกป้องสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ และต่อต้านการขยายตัวของคอมมิวนิสต์ สมาชิกส่วนใหญ่ของกลุ่มกระทิงแดง เป็นนักเรียนอาชีวศึกษา ซึ่งดำเนินกิจกรรมส่วนใหญ่เพื่อต่อต้านการดำเนินกิจกรรมของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยอยู่เฉพาะในเขตกรุงเทพมหานคร

ในขณะที่กลุ่มที่ถูกเรียกว่า ฝ่ายซ้ายถูกกล่าวหาว่าเป็นผู้ฝึกฝนในลัทธิคอมมิวนิสต์ กลุ่มฝ่ายขวาก็ถูกเรียกว่า กลุ่มปฏิกริยา การประจัญหน้ากันระหว่างสองกลุ่มนี้สิ้นสุดลงภายหลังวันที่ 6 ตุลาคม 2519 พร้อมกับความพ่ายแพ้ของกลุ่มฝ่ายซ้าย ซึ่งถูกปราบปรามและจับกุมนับพันคน

5. กลุ่มทหาร

บทบาททางการเมืองของทหารได้ถูกจำกัดลง หลังจากการสิ้นอำนาจทางการเมืองของจอมพลถนอม กิตติขจร เมื่อ 14 ตุลาคม 2516 ซึ่งจะเห็นได้จากจำนวนที่นั่งของทหารประจำการและบ้านาญในสภานิติบัญญัติแห่งชาติ พ.ศ. 2516 (ครั้งที่สอง) ซึ่งมาจากการเลือกตั้งทางอ้อม มีเพียง 27 ที่นั่ง หรือ 9 เปอร์เซ็นต์ ในขณะที่เคยมีที่นั่งในสภานิติบัญญัติแห่งชาติ พ.ศ. 2515 ถึง 180 ที่นั่ง หรือ 60 เปอร์เซ็นต์ (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2521)

ช่วงระยะเวลา 3 ปีของประชาธิปไตย (2515-2519) เป็นช่วงที่ฝ่ายทหารเฝ้ามองนักการเมืองที่มาจาก การเลือกตั้งได้เข้ามาแสดงบทบาท และเมื่อได้จังหวะก็ก้าวออกมาอีกครั้งหนึ่ง เมื่อมองเห็นว่านักการเมืองอาชีพไม่สามารถที่จะแก้ไขสถานการณ์ได้โดยเฉียดขาดและฉับพลัน เพื่อความอยู่รอดของชาติ และไม่สามารถปกป้องมิให้ประเทศต้องตกไปเป็นเหยื่อของจักรวรรดินิยมคอมมิวนิสต์ได้ดี เท่ากับที่ทหารสามารถจะทำได้ (แถลงการณ์ของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน ฉบับที่ 1, 2519) รัฐประหารในนามของการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินจึงเกิดขึ้น

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในช่วง 3 ปีแห่งประชาธิปไตยดังกล่าว ทหารจะไม่ได้มีบทบาทในการปกครองประเทศเองก็ตาม แต่ก็มีอิทธิพลสำคัญในการตัดสินใจในการดำเนินนโยบายบางประการของรัฐบาล เช่น การดำเนินนโยบายเปิดสัมพันธทางการทูตกับจีนหรือการดำเนินการถอนกองกำลังของอเมริกันออกจากไทย ในสมัยของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ตลอดจนการยุบสภาผู้แทนราษฎรที่เกิดขึ้น เมื่อต้นปี 2519 ก็ได้รับอิทธิพลจากการประเมินสถานการณ์ของฝ่ายทหารเป็นสำคัญ

อาจกล่าวโดยสรุปว่า ในช่วงระยะเวลา 3 ปีนับแต่ตุลาคม 2516-2517 เป็นช่วงของระบบการเมืองแบบเปิด กลุ่มการเมืองต่าง ๆ ได้แสดงบทบาทในการเคลื่อนไหวทางการเมืองอย่างเต็มที่

ลักษณะเด่นของการเคลื่อนไหวทางการเมืองในช่วงปี 2516 และ 2517 อยู่ที่ความแตกต่างทางความคิดและอุดมการณ์ของแต่ละฝ่ายยึดถือเป็นสำคัญ กลุ่มที่ถูกเรียกว่าฝ่ายซ้ายและฝ่ายขวาได้ประจัญหน้าเข้าหากัน ข้อเสนอเรียกร้องของฝ่ายหนึ่งจะถูกตอบโต้จากอีกฝ่ายหนึ่งอย่างรุนแรง ในขณะที่เจ้าหน้าที่ของรัฐไม่สามารถที่จะปฏิบัติให้เป็นไปตามกฎหมายได้ สภาพดังกล่าวดำเนินไปจนกระทั่งเกิดรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519

1.2 สภาพทางเศรษฐกิจหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง ตุลาคม 2517

ในแง่เศรษฐกิจนั้น การขึ้นราคาน้ำมันก่อให้เกิดความเดือดร้อนทั่วไปสินค้าขึ้นราคา ซึ่งประมวล กุลมาตย์* (2517) ได้กล่าวโดยสรุปว่า ปัจจุบันนี้ พ.ศ. 2517 ข่าวสารในท้องตลาดกรุง เทพมหานครและต่างจังหวัดราคาแพงมาก และหาซื้อยากที่สุด ราษฎรต้องเข้าคิวซื้อเกินกว่าจะได้ข่าวสารสักหนึ่งหรือสองกิโลกรัมต้องใช้เวลารอคอยเป็นชั่วโมง ๆ สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรอย่างแสนสาหัส เรื่องข่าวสารมีราคาแพงและหาซื้อยากนี้สาเหตุประการหนึ่งเกิดจากภาวะวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจ ซึ่งเกิดจากภาวะเงินเฟ้อทั้งภายใน

*สมาชิกสภานิติบัญญัติแห่งชาติ สมัยนายสัญญา ธรรมศักดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี

ในและต่างประเทศ และสาเหตุสำคัญที่สุด ได้แก่ วิกฤติการณ์น้ำมันของโลกมีผลทำให้ต้นทุนการผลิตสินค้าสูงขึ้น ซึ่งทำให้สินค้ามีราคาสูงขึ้น นอกจากนี้เป็นผลจากการลดปริมาณการผลิตและพ่อค้าตัดคุณสินค้าไว้ด้วย (ชาญชัย ลีถาวร* , 2517)

1.3 สภาพทางการเมืองหลัง 14 ตุลาคม ถึง ตุลาคม 2517

ในขณะที่สังคมไทยกำลังประสบปัญหายุ่งยาก ซึ่งเต็มไปด้วยบรรยากาศของความขัดแย้ง แกร่งเกรียดและการประจัญหน้า ก็ปรากฏว่ามีปัญหาการขึ้นราคาน้ำมันดิบของกลุ่มประเทศผู้ผลิตน้ำมันเพื่อส่งออก (โอเปค) ทำให้เกิดปัญหาน้ำมันแพงและขาดแคลน ส่งผลให้เกิดความเดือดร้อนทั่วไป สินค้าขึ้นราคา ปัญหาดังกล่าวออกมาในแง่ของการแสดงออกทางการเมือง โดยการประท้วงและเรียกร้องของกลุ่มพลังมวลชนต่าง ๆ (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533, อภิชัย พันธเสนและมนตรี เจนวิทย์คาร ม.ป.ป.) ซึ่งสภาพทางการเมืองในช่วงนี้ ได้มีความพยายามในการวางรากฐานประชาธิปไตย โดยมีการร่างรัฐธรรมนูญ การเผยแพร่ประชาธิปไตย การอภิปรายปัญหามันเมือง การรวมตัวของกลุ่มต่าง ๆ เช่น สหภาพเพื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนและประชาธิปไตยเพื่อประชาชน เป็นต้น นอกจากนั้นก็มีการรวมกลุ่ม เช่น กลุ่มคูสิต 99 กลุ่มพลังใหม่ เป็นต้น เพื่อเตรียมการก่อตั้งพรรคการเมือง ความตื่นตัวทางการเมืองและสภาวะพลวัตมีอยู่ทั่วไป คละกันไปกับปัญหาต่าง ๆ ทางสังคมและเศรษฐกิจ

นอกจากนี้กลุ่มนิสิตนักศึกษาเริ่มมีรอยร้าวเกิดขึ้น มีการแยกตัวออกเป็นสองกลุ่ม คือ ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยและสหพันธ์นักศึกษาเสรีแห่งประเทศไทย เพราะเริ่มมีความคิดในทางการเมืองต่างกัน (ลิขิต อีร์เวคิน) ซึ่งเสกสรรค์ ประเสริฐกุล** (สัมภาษณ์, 31 สิงหาคม 2531 อ้างถึงในวัลลขชัย วินิจจะกุล, 2532) ได้กล่าวถึงสาเหตุที่

*รัฐมนตรีว่าการกระทรวงพาณิชย์ สมัยนายสัญญา ธรรมศักดิ์เป็นนายกรัฐมนตรี

**เสกสรรค์ ประเสริฐกุล เป็นประธานสหพันธ์นักศึกษาเสรีแห่งประเทศไทย โดยเป็นผู้หนึ่งที่ร่วมก่อตั้งสหพันธ์ฯ ขึ้นมา หลังจากที่เขาออกจากศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย เมื่อปลายปี พ.ศ. 2516

ลาออกจากศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยว่า

...ก็ยึดอัดทำงานไม่ค่อยสะดวก แต่ไม่ใช่ปัญหาแย่งอำนาจกับคนอื่นแน่นอน สาเหตุที่ยึดอัดมีสองอย่าง อย่างแรก คือผมเห็นว่ากรรมการศูนย์กลางนิสิตฯ ตอนนั้นร่วมมือกับรัฐบาลมากเกินไปจนเหมือนจะกลายเป็นหน่วยงานหนึ่งของรัฐไปแล้วจริงอยู่รัฐบาลใหม่เป็นรัฐบาลเสรีนิยม แต่พ้นจากนั้นแล้วกลไกแขนขาของระบอบเผด็จการยังครบถ้วนทั้งสิ้น ผมคิดว่านักศึกษาไม่ควรไปเป็นเครื่องฟุ้งงของ เขา เราน่าจะต้องรักษาฐานะอิสระของเราไว้ ปัญหาต่าง ๆ ของประชาชนมีมากและเราควรใช้เวลาไปสัมผัสหรือเป็นปากเสียงให้กับผู้ที่เดือดร้อนทุกข์ยากด้วยสาเหตุต่าง ๆ ข้อต่อมา ผมมีแนวคิดที่ว่า เราควรจะต้องลดช่องว่างระหว่างนักศึกษามหาวิทยาลัยกับนักเรียนอาชีวะ ด้วยการสนับสนุนพวกเขาให้เคลื่อนไหวทางการเมืองและช่วยเหลือดูแลทางด้านทุนรอน นักเรียนอาชีวะในสมัยนั้นมักจะถูกนักศึกษามหาวิทยาลัยดูถูกดูแคลนเสมอ แต่พวกเขา มีบทบาทสูงในสมรภูมิต่อต้านเผด็จการ บาดเจ็บล้มตายกันไปก็มาก ผมใกล้ชิดกับนักเรียนเหล่านี้ในช่วงเหตุการณ์...

ในช่วงนี้ทหารและตำรวจต่างก็ส่งวนบทบาทและท่าที คอยเฝ้าดูพัฒนาการต่าง ๆ อย่างสงบ แต่ก็เริ่มมีการล่อให้เห็นการเตรียมตัว เพื่อเผชิญกับปัญหาที่กำลังจะตามมา (ลิขิต ธีรเวคิน, 2533) ในขณะที่ขบวนการนักศึกษากำลังมีการแตกแยก ซึ่งเสน่ห์ จามริก* (สัมภาษณ์, 20 ธันวาคม 2533) ได้กล่าวว่า

...ตอนก่อนที่ผมเป็นรองอธิการบดีอยู่ในช่วงที่มีการร่างรัฐธรรมนูญ ผมมักไปคุยกับพวกที่อยู่บนตึก อมธ. (องค์การนักศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์) บ่อยๆ ทำให้ผมเห็นว่าความตั้งใจในการตะล่อมเรื่องสิทธิเสรีภาพให้อยู่ในรูปในรอยชักไม่ค่อยได้ผลแล้ว กล่าวคือผมมักเตือนผู้นำ อมธ. สถานักศึกษา รวมทั้งกลุ่มนักศึกษาที่อื่นที่มักมาประชุมที่นี้กันบ่อย ๆ ว่า เมื่อมีรัฐธรรมนูญแล้ว มีรัฐสภาแล้ว มีการเลือกตั้ง ขบวนการต่าง ๆ ต้องปรับเข้าสู่ครรลองของรัฐธรรมนูญ อย่า

*เสน่ห์ จามริก เมื่อเข้ามาดำรงตำแหน่งรองอธิการบดีมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ หลัง 14 ตุลาคม 2516 จึงได้ลาออกจากตำแหน่งสหภาพเมื่อสิทธิเสรีภาพของประชาชน เนื่องจากเป็นกิจกรรมทางการเมือง

ไปตั้งเป็นพลังนอกเวที แต่ก็เป็นที่ทราบกันว่า กระแสมันก็แรง เกินกว่าที่คัดท้ายอันนี้เข้าไปได้...ขบวนการนักศึกษาไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสถาบันทางการเมืองที่เป็นทางการเท่าไร แต่เข้ามาประท้วงอะไรต่าง ๆ และช่วงนั้นเป็นช่วงที่ผมคิดว่าจุดวิกฤติมันปะทุขึ้นมาหลายจุดด้วยกัน...แต่รวมแล้วขบวนการนักศึกษามันมีช่องว่างมากกับกระแสการเมืองที่มันเริ่มจับกลุ่มกัน ฝ่ายทางกลุ่มขวาเมื่อเกิด 14 ตุลา เขาต้องลาโรง ทหารก็กลับกรมกอง ขณะเดียวกันเมื่อเริ่มมีรัฐธรรมนูญแล้ว ประกาศใช้ในปี 2517...มันเห็นค่อนข้างชัดเจนว่าขบวนการฝ่ายขวาเริ่มก่อและเตรียมตัวมากขึ้นในรูปต่าง ๆ เช่น ลูกเสือชาวบ้าน ที่สำคัญคือกลุ่มอาชีพที่ถูกคัดออกไปจากกลุ่มของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (ศนท.) คนแรกที่ทำให้ภาพสะท้อนกับผมก่อนเกิดเหตุการณ์อย่างนี้ คือ เสกสรรค์ ประเสริฐกุล...เขาเคยพูดกับผมว่าแยะแล้ว กลุ่มอาชีพเขาแยกแตกหักกับ..ศนท. อันนี้ผมคิดว่า เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญมาก ๆ สำหรับขบวนการนักศึกษาเมื่ออาชีพแยกออกไปส่วนหนึ่งอาจจะ เป็นเพราะว่า ศนท. ไม่สามารถปรับตัวหลัง 14 ตุลา หรือ ขวาจัดฉกฉวยเอาสถานการณ์ที่ไม่แน่นอน ดึงเอากลุ่มอาชีพไปเป็นพลังก็ได้ แม้แต่เสกสรรค์ก็แยกตัวไปตั้งสหพันธ์นักศึกษาเสรี...

แนวความคิดทางการเมืองมีการแบ่ง เป็นซ้าย-ขวาอย่างชัดเจนโดยเฉพาะ หลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2517

1.4 การบริหารประเทศของรัฐบาลหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึง ตุลาคม 2517 รัฐบาลสมัยนายสัญญา ธรรมศักดิ์

ในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลทหารมาเป็นรัฐบาลพลเรือนนี้ อำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินของรัฐบาล ปรากฏว่ายังไม่ม้อำนาจอย่างแท้จริงในทางพฤตินัย เสถียรภาพของรัฐบาลยังไม่มีความเข้มแข็ง จะเห็นได้จากรัฐบาลสมัยนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ทั้งสมัยที่ 1 และสมัยที่ 2 องค์ประกอบคณะรัฐมนตรีส่วนใหญ่มาจากข้าราชการประจำเกือบทั้งสิ้น โดยรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์สมัยที่ 1 มีจำนวนรัฐมนตรีที่เป็นข้าราชการ 26 คน แยกเป็นรัฐมนตรีที่เป็นทหารและตำรวจ 8 คน เป็นข้าราชการพลเรือน 18 คน รัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ สมัยที่ 2 มีจำนวนรัฐมนตรีที่เป็นข้าราชการ 28 คน แยกเป็นรัฐมนตรีที่เป็นทหารและตำรวจ 7 คน เป็นข้าราชการพลเรือน 21 คน (ชัยอนันต์ สมุทวณิช, 2520) นอกจากนั้นรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ทั้ง 2 สมัย ก็ได้แต่งตั้งให้พลเอก

กฤษณ์ สีวะรา ผู้บัญชาการทหารบกเป็นผู้อำนวยการรักษาพระนครและผู้รักษาความสงบทั่วไป เพื่อให้ทหารเข้ามาควบคุมดูแลบ้านเมือง และรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์เองก็ปรารถนารบย่อย ๆ ว่าเป็นรัฐบาลที่มีโช้มาจากการเลือกตั้งของประชาชนที่เข้ามาบริหารงานปกครองประเทศตามพระราชโองการก็เพื่อแก้ไขสถานการณ์วิกฤติในบ้านเมืองให้อยู่ในความสงบ และรับร่างรัฐธรรมนูญเพื่อเป็นหลักในการปกครองประเทศต่อไป (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2521)

จากความสำเร็จดังกล่าวรัฐบาลสัญญา ธรรมศักดิ์ จึงไม่กล้าตัดสินใจแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ทั้ง ๆ ที่มีอำนาจตามมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักร พ.ศ. 2515 อยู่ในกำมือก็ตาม ดังจะเห็นได้จากกรณีการใช้มาตรา 17 ในการยึดทรัพย์ของจอมพลถนอม กิตติขจรและภริยา จอมพลประภาส จารุเสถียรและภริยา และพันเอกณรงค์ กิตติขจรและภริยา ได้มีเสียงเรียกร้องจากมติมหาชนให้ดำเนินการยึดทรัพย์ของจอมพลถนอม กิตติขจรและพรรคพวกเป็นของแผ่นดินเสีย ซึ่งประชาชนทั่วไปเห็นว่าบุคคลดังกล่าวได้ทรัพย์สมบัติโดยมิชอบ (ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย, 2517) ในระยะแรกรัฐบาลนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ก็มีได้สั่งการดำเนินการในลักษณะใด คงปล่อยเรื่องให้ผ่านไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งความกดดันจากมติมหาชนมากขึ้น นายสัญญา ธรรมศักดิ์ จึงได้มีคำสั่งโดยมติคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 30 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ให้มีการยึดทรัพย์สินของจอมพลถนอม กิตติขจรและพรรคพวก โดยให้พิสูจน์ว่าทรัพย์สมบัติใดเป็นทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรมหรือมิชอบ ซึ่งก็มีโช้เป็นคำสั่งในการยึดทรัพย์สินของจอมพลถนอม กิตติขจรและพรรคพวกแต่อย่างใด ยังเป็นการเปิดโอกาสให้จอมพลถนอม กิตติขจรและพรรคพวกหรือผู้แทนมาแจ้งต่อรัฐบาลว่า ทรัพย์สินใด เป็นทรัพย์สินที่ได้มาโดยชอบ ซึ่งลักษณะพฤติกรรมในกรณีนี้ก็เป็นการชี้ให้เห็นถึงอิทธิพลของกลุ่มพลังเก่า คือ ฝ่ายทหารยังมีอยู่ในขณะนั้น ทำให้รัฐบาลไม่กล้าที่จะดำเนินการอะไรให้เป็นที่เดือดดาลลงไป (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, 2523) แต่พลังแห่งการขัดแย้งก็ยังไม่หมดสิ้นไป การมีคำสั่งเพื่ออายัดทรัพย์สินของจอมพลถนอม กิตติขจรและพรรคพวกดังกล่าวยังไม่เป็นที่พึงพอใจของประชาชนทั่วไป กระแสแห่งการเรียกร้องให้ยึดทรัพย์ของบุคคลทั้งสามก็กดดันขึ้นอีก ในที่สุด นายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้ประชุมคณะรัฐมนตรีและมีคำสั่งตามมาตรา 17 ตามมติคณะรัฐมนตรี ลงวันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2517 ให้ทำการยึดทรัพย์จอมพลถนอม กิตติขจรและพรรคพวก ในเรื่องการใช้มาตรา 17 นี้ แม้จะมีการใช้อำนาจสั่งยึดทรัพย์ไปแล้วก็ตาม ผลตามมาก็ยังเกิดคดีการฟ้องร้องนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เมื่อพ้นจากการเป็นนายกรัฐมนตรีไปแล้ว คือในสมัยรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์

ปราโมชเป็นนายกรัฐมนตรี จอมพลถนอม กิตติขจรได้มอบหมายให้ทนายความยื่นฟ้องอดีต
 นายกรัฐมนตรีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ และคณะกรรมการยึดทรัพย์เกือบร้อยล้านดังกล่าว โดย
 ระบุว่าได้ทรัพย์คืนมาด้วยความบริสุทธิ์ เมื่อวันที่ 27 มิถุนายน 2518 (สยามจดหมายเหตุ,
 2519) :และต่อมาศาลแพ่งได้พิพากษาชี้ขาดกรณีการยึดทรัพย์ตามมาตรา 17 แห่งรัฐธรรมนูญ
 ราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2515 ต่อจอมพลถนอม กิตติขจรและภริยาของอดีตนายกรัฐมนตรี
 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ว่าเป็นคำสั่งที่ถูกต้องสมบูรณ์ตามกฎหมาย (สยามจดหมายเหตุ)

นอกจากนี้ยังมีเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในรัฐบาลนี้ คือ กรณีการลักลอบ
 เข้าประเทศไทยของจอมพลถนอม กิตติขจรและภริยา ทำให้เกิดปัญหาวุ่นวายในการต่อต้าน
 การกลับมาของนักเรียนนิสิต นักศึกษาและประชาชน ซึ่งจอมพลถนอม กิตติขจรและภริยาได้
 ลักลอบเดินทางเข้าไทยในวันที่ 27 ธันวาคม พ.ศ. 2517 (สยามจดหมายเหตุ, 2519) ใน
 การนี้ได้มี พล.อ.อ.บุญชู จันทรุเบกษานำรถยนต์เข้าไปรับถึงสนามบินและออกทางด้านกอง
 บัญชาการกองทัพอากาศ ซึ่งไม่ผ่านการตรวจของกองตรวจคนเข้าเมือง และได้ไปพักในบ้าน
 พล.อ.อ.บุญชู จันทรุเบกษา ซึ่งการลักลอบเข้าประเทศไทยของจอมพลถนอม กิตติขจรและ
 ภริยา ครั้งนี้ทางรัฐบาลเองก็ไม่ทราบมาก่อน มาทราบข่าวต่อเมื่อมีผู้พบเห็นและกระจายข่าว
 ต่อต้านการกลับมาของจอมพลถนอม กิตติขจร (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, 2523) ซึ่งการลักลอบ
 เข้าไทยของจอมพลถนอม กิตติขจรครั้งนี้ ได้ชี้แจงว่าเพื่อมาเยี่ยมอาการป่วยของบิดา คือ
 ขุนโสภิตบรรณรักษ์ ในการนี้นายกรัฐมนตรีได้เรียกประชุมคณะรัฐมนตรีและบุคคลสำคัญฝ่าย
 ทหาร ตำรวจ และที่ประชุมมีมติให้ส่งตัวจอมพลถนอม กิตติขจรออกนอกประเทศ เพื่อความ
 สงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ต่อมาในวันที่ 29 ธันวาคม พ.ศ. 2517 จอมพลถนอม กิตติขจร
 และภริยาพร้อมด้วยขุนโสภิตบรรณรักษ์ก็ได้เดินทางออกนอกประเทศไทยไปพำนักที่สิงคโปร์ ซึ่ง
 ทางรัฐบาลสิงคโปร์ได้ออกแถลงการณ์ยินยอมให้พำนักอยู่ได้เป็นการชั่วคราว แต่ห้ามยุ่งเกี่ยว
 กับการเมือง

นอกจากนั้น สถานการณ์ทางการเมืองในช่วงนั้นก็นำมาซึ่งความอ่อนแอ
 ของรัฐบาลพลเรือน นายสัญญา ธรรมศักดิ์ และการขาดเสถียรภาพทางการเมือง เพราะเป็น
 ช่วงจังหวะที่ขบวนการนักเรียน นิสิต นักศึกษาและประชาชนทั่วไปกำลังตื่นตัวทางการเมืองอย่าง
 สูงและขึ้นชมกับความสำเร็จในการเรียกร้องสิทธิ เสรีภาพและประชาธิปไตย (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ,

2523) ซึ่งจะเห็นได้จากการตื่นตัวทางการเมืองโดยการชุมนุมประท้วงกันมีอยู่ทั่วไปตลอดปี พ.ศ. 2516-2517 มีการประท้วงและเดินขบวนมากเป็นประวัติการณ์ ซึ่งกลายเป็นความกดดันและบีบบังคับรัฐบาลให้แก้ไขปัญหาด่าง ๆ ในเวลาอันรวดเร็ว ทำให้รัฐบาลเกิดความยุ่งยากในการแก้ไขปัญหา เพราะมีปัญหาที่จะต้องแก้ไขมากมาย ซึ่งสภาวะการกดดันของกลุ่มพลังต่าง ๆ เป็นเหตุในการบั่นทอนเสถียรภาพของรัฐบาล จนกระทั่งนายกรัฐมนตรีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เห็นว่าจะบริหารราชการแผ่นดินไม่ไหว ได้ประกาศลาออกจากการเป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2517 ซึ่งสาเหตุการลาออกของนายสัญญา ธรรมศักดิ์ นั้นเกิดจากความกดดันทางการเมืองของกลุ่มครูต่าง ๆ ที่เรียกร้องให้รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการรับผิดชอบในการแก้ไขปัญหาของครูที่ถูกไล่ออกแพซึ่งไม่สามารถแก้ไขได้ให้ลาออก รวมทั้งปัญหาที่รัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง นายบุญมา วงษ์สวรรค์ ขอลาออก และต้องประสบกับภาวะวิกฤติทางเศรษฐกิจที่ยากแก่การแก้ไข (ประชาธิปไตย, 22 พฤษภาคม 2517) ซึ่งนายสัญญา ธรรมศักดิ์ ได้มีหนังสือลาออกถึงสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ลงวันที่ 21 พฤษภาคม พ.ศ. 2517 ความว่า

ด้วยข้าพเจ้าพิจารณาเห็นว่า

1. รัฐบาลนี้ตั้งขึ้นมาในระยะคับขันของบ้านเมือง เพื่อระงับและผ่อนคลาย การประจันหน้ากันระหว่างสองฝ่ายถึงเลือดเนื้อ จึงถือนโยบายรักษาความสงบ ประนีประนอมผ่อนปรนเข้าหากัน ในการแก้ไขปัญหาด่าง ๆ ภายในให้คืนเข้าสู่ ความสงบโดยรวดเร็ว นโยบายดังกล่าวนี้ได้ผลดีมาระยะหนึ่ง แต่ต่อมาภายหลัง รัฐบาล โดยเฉพาะตัวนายกรัฐมนตรีถูกเพ่งเล็งและตำหนิว่าอ่อนแอ และเอาใจ ยินยอมตามคำเรียกร้องของนิสิต นักศึกษา และกลุ่มต่าง ๆ มากเกินไป

2. นายกรัฐมนตรีได้สัญญากับประชาชนไว้ว่าจะเร่งร่างรัฐธรรมนูญให้ออก ใช้โดยเร็วและคาดคิดว่าอย่างช้าไม่ควรเกิดหกเดือน...แต่ขณะนี้ถึงเจ็ดเดือนเศษแล้ว รัฐธรรมนูญก็ยังอยู่ในสภานิติบัญญัติแห่งชาติ กว่าจะแล้วเสร็จก็คงจะ เป็นเวลาอีกนาน ขณะนี้ก็ได้มีประชาชนและหนังสือพิมพ์เร่งเร้ามาแล้วว่า สัญญา จะให้มีการเลือกตั้งภายในหกเดือน ทำไมไม่เป็นไปตามสัญญา

3. ...ได้มีการเรียกร้องกันทั่วไปให้มีการปรับปรุงตัวรัฐมนตรี ซึ่งมีรัฐมนตรีบางท่านยื่นใบลาออก อีกทั้งการบีบบังคับในการบริหารราชการแผ่นดิน ได้ มีมาจากกลุ่มต่าง ๆ อยู่เป็นระยะ ๆ แม้จากสมาชิกสภานิติบัญญัติก็มี... (รายงาน การประชุมสภานิติบัญญัติแห่งชาติ ชุดที่ 2 ครั้งที่ 34, 2517)

2. การเมืองไทยหลังจากการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2517

2.1 สถานการณ์ทางการเมืองภายใต้การนำของรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช

เมื่อประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2517 แล้ว ก็มีการเลือกตั้งทั่วไปเมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2518 ผลการเลือกตั้งปรากฏว่าพรรคการเมืองต่าง ๆ ที่ได้รับเลือกตั้งเข้ามาในการเลือกตั้งครั้งนี้มีจำนวนมาก รวมทั้งสิ้น 22 พรรค และก็ไม่มีการเมืองพรรคหนึ่งพรรคใดมีเสียงข้างมากเด็ดขาดในรัฐสภา ที่จะสามารถจัดตั้งรัฐบาลที่มีเสถียรภาพทางการเมืองได้ จึงต้องเป็นรัฐบาลผสมที่เกิดจากการรวมกลุ่มของพรรคการเมืองต่าง ๆ ในการจัดตั้งรัฐบาล ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้รัฐบาลไม่มีเสถียรภาพ โดยม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ซึ่งได้ใช้เวลาถึง 2 สัปดาห์ ดังที่ นายทองดี อิศราชีวิน* (2518) ได้กล่าวถึงสถานการณ์ในขณะนั้นว่า

การจัดตั้งรัฐบาลผสมร่วมกันระหว่างพรรคประชาธิปัตย์กับพรรคเกษตรสังคม จะต้องล่าช้าไปอีก 2 สัปดาห์ ส่วนเสถียรภาพและความมั่นคงของรัฐบาลชุดนี้นั้น คงจะไปไม่รอดเพราะเสียงสนับสนุนของพรรคการเมืองต่าง ๆ อาจไม่เพียงพอ และคาดว่าจะยังมีอยู่อีกกลุ่มที่จับกลุ่มกันอย่างเหนียวแน่นและมั่นคง คอยจ้องโค่นล้มรัฐบาลผสมให้คว่ำไป...พรรคประชาธิปัตย์หรือพรรคการเมืองใดก็ตาม ที่จัดตั้งรัฐบาลคิดว่าจะอยู่ได้ไม่เกิน 1 ปี ก็จะมีการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เพราะมีสิ่งบอกเหตุหลายประการที่สังเกตเห็นได้อย่างชัดเจน

การเกิดวิกฤตการณ์ในการจัดตั้งรัฐบาลนี้มีผู้วิเคราะห์ว่า เกิดจากสาเหตุ

สำคัญ 2 ประการ (วิกฤตตั้งรัฐบาล, 2518) คือ

ประการแรก เกิดจากการแก่งแย่งชิงอำนาจระหว่างกลุ่มนายทุนขุนศึกนายทุนศักดินา แต่ก่อนนี้กลุ่มนายทุนขุนศึก กับกลุ่มนายทุนศักดินาก็มีความขัดแย้งกัน แต่ความขัดแย้งนั้นไม่เด่นชัด ขัดแย้งไปประนีประนอมกันไป โดยมีฝ่ายนายทุน

*นายทองดี อิศราชีวิน เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดเชียงใหม่ พรรคประชาธิปัตย์ ได้รับเลือกตั้ง 6 สมัย

ขุนศึกเป็นฝ่ายนำ หลังจากกรณี 14 ตุลาคม กลุ่มนายทุนศักดินาอาศัยโอกาสทางการเมืองช่วงชิงชัยชนะไปจากนักศึกษาและประชาชน สร้างกำลังของตนขึ้นอย่างรวดเร็วและปรารถนาจะแสดงบทบาทเป็นผู้นำพันธมิตรใหม่ ความขัดแย้งอย่างรุนแรงจึงเกิดขึ้น ความขัดแย้งนี้กล่าวให้ชัดก็คือ การแย่งเป็นผู้นำซึ่งสามารถพัฒนาไปสู่ความแตกหักได้

ประการที่สอง เกิดจากระบบประชาธิปไตยแบบทุนนิยมที่อาศัยเงินเป็นเครื่องมือในการหาเสียงและเล่นการเมือง โดยมีเงินมากก็ได้เปรียบมาก ดังนั้นจึงเกิดการใช้จ่ายเงินซื้อเสียงทั้งในคราวเลือกตั้งและในรัฐสภาอยู่เป็นประจำเกือบจะทุกยุคทุกสมัย

ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ในกระทรวงการต่างประเทศท่านหนึ่งได้กล่าวถึงผลกระทบที่เกิดจากการจัดตั้งรัฐบาลล่าช้าในครั้งนี้อ่า (ให้รับตั้งรัฐบาล เหตุการณ์นำวิกฤตอาจเกิดเหตุร้าย, 2518)

การที่เรายังไม่สามารถจัดตั้งรัฐบาลได้ เพราะเหตุจากที่มีการเก็งงอนและตีตัวรวนกันอยู่อย่างนี้ จะเป็นผลเสียหายแก่ประเทศชาติอย่างมาก เพราะเหตุการณ์รอบบ้านเรา เช่น เขมรและเวียดนามใต้ กำลังตกอยู่ในภาวะคับขันมาก หากเรายังชินโอ้อ้อโลเลอยู่ต่อไปจะเป็นเรื่องที่น่าวิตกอยู่ไม่น้อย เพราะเหตุการณ์ยุ่งยากเหมือนที่เกิดในเวียดนามใต้ อาจเกิดขึ้นกับเราก็ได้ ผลที่เกิดขึ้นก็คือความสูญเสียของชาติ จึงอยากจะวิงวอนให้พรรคต่าง ๆ หันหน้าเข้าหากัน ช่วยกันจัดตั้งรัฐบาลให้เป็นที่เรียบร้อย เพื่อทำหน้าที่บริหารประเทศโดยเร็วที่สุด... ในขณะที่ประเทศไทยอยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการจัดตั้งรัฐบาลใหม่นี้ สหรัฐอเมริกาก็มีท่าทีผิดปกติกับไทยตลอดเวลา ได้มีการสอบถามเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการเมืองในอนาคต ซึ่งกระทรวงการต่างประเทศเองก็ยังไม่สามารถตอบได้ เพราะยังไม่มีรัฐบาลกำหนดนโยบายของชาติ...

ผู้จัดตั้งรัฐบาลคือ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (2518) ได้กล่าวถึงวิกฤตการณ์ตั้งรัฐบาลว่า

ในวันที่รัฐบาลจะแถลงนโยบายต่อสภา ผมเองรู้สึกหนักใจอยู่ไม่น้อย เพราะไม่รู้ว่าสมาชิกจะมาประชุมจำนวนเท่าใด เสียงสนับสนุนจะต้องได้เกินครึ่งของสมาชิกที่มาประชุมจึงจะเป็นที่เรียบร้อย ทำให้เกิดความหนักใจต่อปัญหานี้ไม่น้อย... การเป็นนายกรัฐมนตรีครั้งนี้หนักใจมากที่สุดกว่าที่เคยเป็น... เพราะที่แล้ว

มาพอมีการปฏิวัติทหาร เขา เป็นผู้จัดคณะรัฐมนตรีเอง แต่คราวนี้เป็นรัฐบาล
ปวงชน ซึ่งยังไม่เคยปรากฏมาก่อนทำให้เกิดความลำบากใจ...สาเหตุของ
การลำบากใจเนื่องมาจากรัฐธรรมนูญเปิดโอกาสให้มีพรรคการเมืองมาก...

เมื่อรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช แถลงนโยบายต่อรัฐสภาเมื่อ
6 มีนาคม 2518 ปรากฏว่าไม่ได้รับความไว้วางใจ ด้วยเหตุที่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรส่วนใหญ่เห็นว่า นโยบายของรัฐบาลผสมที่แถลงมาแล้วไม่ชัดเจน และกรณีถอนทหารต่างชาติใช้
เวลานานถึง 18 เดือน เป็นระยะเวลาที่นานเกินไป (คว่ำรัฐบาลเสวตร - เสนีย์ สภา
ลงมติไม่ไว้วางใจ, 2518) อย่างไรก็ตามมีนักวิชาการบางท่านเห็นว่า การที่รัฐบาลผสม
ของม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ไม่ได้รับความไว้วางใจจากสภาผู้แทนราษฎรครั้งนี้ สาเหตุ
สำคัญไม่ใช่อยู่ที่ตัวบุคคลที่มาเป็นรัฐมนตรีหรือนโยบาย หากแต่เป็นความผิดพลาดของพรรค
ประชาธิปไตยที่ได้ดำเนินการตั้งรัฐบาลผสมเสียงข้างน้อยในสภาผู้แทนราษฎร ซึ่ง เป็นการฝืน
หลักธรรมชาติ ทั้ง ๆ ที่รู้อยู่แก่ใจแล้วว่าไปไม่รอด แต่ก็พยายามตั้งรัฐบาลด้วยความ
ประมาทและเป็นความไม่สามารถในการรวบรวมพรรคการเมืองอื่นให้มาร่วมจัดรัฐบาลผสม
(เวทีประชาธิปไตย "รัฐบาลผสม", 2518)

จะเห็นได้ว่า การจัดตั้งรัฐบาลผสมนั้นมีความยากในการจัดตั้ง ซึ่ง
เหตุการณ์ดังกล่าวข้างต้น จะเป็นอุทาหรณ์และเป็นบทเรียนอันสำคัญในการบริหารชาติบ้าน-
เมืองว่าการจัดตั้งรัฐบาลผสมนั้นเป็นการเสี่ยงอย่างยิ่งต่อการที่จะไม่ได้รับความไว้วางใจ
จากสภาผู้แทนราษฎร

2.2 สถานการณ์ทางการเมืองโดยการนำของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช

เมื่อรัฐบาลของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ไม่ได้รับความไว้วางใจจาก
สภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 6 มีนาคม พ.ศ. 2518 ดังนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้า
พรรคกิจสังคม จึงได้จัดตั้งรัฐบาลสหพรรคขึ้น ประกอบด้วยพรรคการเมืองต่าง ๆ จำนวน 8
พรรคด้วยกัน คือ พรรคธรรมสังคม พรรคชาติไทย พรรคกิจสังคม พรรคสันติชน พรรคสังคม
ชาตินิยม พรรคประชาธรรม พรรคไท และพลังประชาชน พรรคการเมืองซึ่งม.ร.ว.คึกฤทธิ์
ปราโมชเป็นหัวหน้าพรรคการเมือง มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร สังกัดพรรคได้รับเลือกมาเพียง
18 คนเท่านั้น จึงทำให้รัฐบาลขาดเสถียรภาพ ก่อให้เกิดปัญหาการแก่งแย่งตำแหน่งรัฐมนตรี

จากพรรคการเมืองต่าง ๆ ที่มาร่วมกันจัดตั้งรัฐบาลและปัญหาในรัฐสภาที่ฝ่ายค้านจะสามารถรวมกลุ่มกันเปิดอภิปรายลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาลได้ (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, 2523) ซึ่งจะเห็นได้จากการดำเนินการทางการเมืองของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เกี่ยวกับการจัดตั้งรัฐบาล พรรคการเมืองต่าง ๆ ต่างก็แย่งขอโควตารัฐมนตรีกัน ทำให้การจัดตั้งรัฐบาลเป็นไปด้วยความลำบาก เช่น การแต่งตั้งคณะรัฐมนตรีที่ประกอบกันเป็นรัฐบาลนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้แต่งตั้งไว้เพียง 27 คนเท่านั้น ซึ่งตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 (มาตรา 177) นั้น กำหนดให้นายกรัฐมนตรีแต่งตั้งรัฐมนตรีได้ไม่เกิน 30 คน ซึ่งการแต่งตั้งรัฐมนตรีไม่ครบจำนวนตามที่รัฐธรรมนูญกำหนดไว้นั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มีเหตุผลทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการประกอบคณะรัฐบาลผสมที่มาจากพรรคการเมืองต่าง ๆ ถึง 8 พรรค และมีพรรคอื่น ๆ ที่สนับสนุนอีก 8 พรรคนั้น เพราะถ้ารัฐบาลได้รับการสนับสนุนจากพรรคการเมือง 2-3 พรรค ก็ไม่มีปัญหาอาจจะตั้งรัฐมนตรีจากทุกพรรคได้ แต่รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ในขณะนั้นมิได้มีสภาพดังกล่าว ด้วยเหตุนี้เมื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีได้เลือกสรรตั้งรัฐมนตรีจากพรรคการเมืองต่าง ๆ แล้ว จึงต้องสำรองตำแหน่งรัฐมนตรีไว้ 3 คน เพื่อดูที่ท่าของพรรคการเมืองบางพรรค และ/หรืออย่างน้อยที่สุด พรรคฝ่ายค้านบางพรรคที่ยังสงวนท่าทีอยู่ เมื่อเห็นนโยบายของรัฐบาลนี้อาจจะพอใจและเปลี่ยนมาสนับสนุนรัฐบาลต่อไปแทนที่จะร่วมกันเป็นฝ่ายค้านอย่างเดียว (ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช, 2521)

ความไม่มีเสถียรภาพของรัฐบาลพลเรือนที่มาจากการเลือกตั้งของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช จะเห็นได้จากพรรคฝ่ายค้านภายใต้การนำของพรรคประชาธิปัตย์ได้พยายามรวบรวมสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทำหนังสือยื่นต่อประธานรัฐสภาในวันที่ 5 มกราคม พ.ศ. 2519 ขอให้เปิดการประชุมรัฐสภาสมัยวิสามัญ เพื่อเปิดอภิปรายลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาล แต่ปรากฏว่าไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากมีผู้มาขอถอนชื่อออกไปภายหลัง ทำให้จำนวนผู้รับรองมีไม่ครบตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2517 (มาตรา 140) ซึ่งเป็นผลมาจากความพยายามของรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่จะสร้างเสถียรภาพให้กับรัฐบาลโดยการปรับปรุงคณะรัฐมนตรี ด้วยการเชิญพรรคเกษตรสังคม ซึ่งมีแนวนโยบายอยู่ในแนวเดียวกันให้เข้ามาร่วมรัฐบาล ซึ่งได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ

แต่งตั้งคณะรัฐมนตรีในวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2519 เพิ่มเติมจึงเป็นเหตุให้พรรคฝ่ายค้านไม่ประสบความสำเร็จในการขอเปิดประชุมรัฐสภาสมัยวิสามัญในครั้งนั้น (สุรพันธุ์ ทับสุวรรณ, 2523) แต่ต่อมาในวันที่ 8 มกราคม พ.ศ. 2519 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายค้านก็ได้ใช้ความพยายามร่วมกันเป็นครั้งที่ 2 โดยทำหนังสือยืนยันต่อประธานรัฐสภา ขอให้เปิดประชุมรัฐสภาสมัยวิสามัญ ปรากฏว่าครั้งนี้สามารถรวบรวมรายชื่อสมาชิกได้ครบ 123 คน โดยในจำนวนนี้เป็นวุฒิสมาชิกประมาณ 10 คน เมื่อประธานรัฐสภาตรวจสอบแล้วได้อนุมัติให้เปิดการประชุมรัฐสภาสมัยวิสามัญได้ โดยส่งเรื่องผ่านไปยังสำนักราชเลขาธิการ ขอให้เพิ่มความขึ้นกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงลงพระปรมาภิไธยต่อไป และได้มีประกาศพระบรมราชโองการเปิดประชุมรัฐสภาสมัยวิสามัญในวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2519 และสภาผู้แทนราษฎรได้นัดประชุมวันที่ 14 มกราคม พ.ศ. 2519

หลังจากพรรคฝ่ายค้านเสนอผู้คดีขอเปิดอภิปรายเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจรัฐบาลตามรัฐธรรมนูญมาตรา 159 ไปแล้ว และโดยที่ยังไม่ได้มีการประชุมเพื่อลงมติไม่ไว้วางใจคณะรัฐบาล นายประสิทธิ์ กาญจนวัฒน์ ประธานรัฐสภาได้สั่งบรรจุเรื่องเข้าระเบียบวาระการประชุม และในวันที่ 11 มกราคม พ.ศ. 2519 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีได้เชิญนายทหารระดับสูงจากสามเหล่าทัพไปร่วมงานสังสรรค์ต้อนรับปีใหม่ที่บ้านพักส่วนตัว ซอยสวนพลู กรุงเทพมหานคร ในการสังสรรค์มีนายทหารไปร่วมประมาณ 200 คน และรุ่งเช้าวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2519 ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ได้เชิญบุคคลสำคัญในคณะรัฐมนตรีไปประชุมกันเป็นการด่วนที่บ้านซอยสวนพลู หลังจากการประชุมคณะรัฐมนตรีเป็นการภายในเสร็จแล้ว ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ก็ได้นำคณะรัฐมนตรีชุดใหม่ถวายสัตย์ปฏิญาณเพื่อรับพระบรมราชาโชวาท เสร็จจากการเข้าเฝ้า ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ก็ได้นั่งรถยนต์ตรงไปยังสถานีโทรทัศน์กองทัพบกช่อง 7 จนถึงเวลา 22 นาฬิกา จึงได้มีประกาศพระราชกฤษฎีกายุบสภาผู้แทนราษฎร โดย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชได้กล่าวปราศรัยถึงสาเหตุที่ทำการยุบสภาเพราะ

1. พรรคการเมืองมีมากเกินไป และไม่มีพรรคการเมืองใดได้รับเสียงข้างมากอย่างเด็ดขาดในสภาพอที่จะตั้งรัฐบาลโดยไม่ต้องรวมกับพรรคอื่น รัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชเองก็ประกอบด้วยพรรคเล็ก ๆ ซึ่งมีสมาชิกมากบ้าง

น้อยบ้างรวม 16-17 พรรคทำให้เกิดความวุ่นวายยุ่งยาก ทำให้รัฐบาลไม่มีเสถียรภาพที่มั่นคงพอ

2. เกิดแรงกดดันจากหมู่คณะการเมืองมายังรัฐบาล เพื่อแสวงหาประโยชน์ใส่ตนเองมีการแย่งกันเป็นรัฐมนตรี (สยามจดหมายเหตุ, มกราคม, 2519)

ในการยุบสภาครั้งนี้ถือเป็นอันสิ้นสุดรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ซึ่ง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชได้กล่าวถึงสมัยที่ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีระหว่างเดือน มีนาคม 2518 ถึงเดือนเมษายน 2519* ซึ่งพอสรุปได้ว่า เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งก็ได้คำนึงถึงชาวไร่ชาวนาต่างจังหวัดก่อนอื่นใด ได้จัดทำโครงการช่วยเหลือ เช่น โครงการเงินผันและประกันราคาข้าวเปลือก เป็นต้น แต่เรื่องประกันราคาข้าวเปลือกนั้น ทำได้ผลไปกำลังดีอยู่แล้ว และกำลังทำต่อ ๆ ไปอีกหลายจังหวัด ปรากฏว่ามีเหตุการณ์ทางการเมืองอันสลับซับซ้อนขึ้นมาจึงทำให้ไม่ได้ผล และด้วยนโยบายประกันราคาข้าวนี้เอง มีผลทำให้ชาวนาที่ทิ้งไร่นาของตนทวนกลับไปทำนาเพิ่มขึ้นและได้ข้าวเพิ่มขึ้น ในช่วงนั้นคนไทยรู้จักลุกขึ้นมาเพื่อเรียกร้องประโยชน์ของตนเองอย่างเปิดเผยมากขึ้น แต่ในสภาผู้แทนราษฎรระยะนั้นยังมีความวุ่นวายอยู่ เพราะมีพรรคการเมืองหลายพรรค และพรรคที่สนับสนุนรัฐบาลมีมากมายหลายพรรค ไม่สามารถควบคุมได้ทั่วถึง หรือรักษาระเบียบวินัยไว้ได้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรฝ่ายรัฐบาลอยากจะเป็นรัฐมนตรีกันมาก มีการติดต่oring เค้น บางคนก็ขู่ขีญ และมีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรหญิงคนหนึ่งถึงกับเอ่ยปากเสนอให้เป็นรัฐมนตรีกันคนละเดือน อันเนื่องมาจากความเบื่อหน่ายในสภาพเช่นนั้นเต็มทีและวุ่นวายกันมาก (สยามรัฐ, 4 กุมภาพันธ์ 2521) นับว่าในการปกครองบ้านเมืองอยู่ในระหว่าง 14 เดือนนั้น ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชประสบกับปัญหาทางการเมืองอย่างหนัก เนื่องจากบ้านเมืองตกอยู่ในลักษณะที่ไร้ชื่อไร้แป มีการเดินขบวนและสไตรค์ของคนงาน นักศึกษา ประชาชนอยู่ไม่เว้นแต่ละวัน และบ้านเมืองกำลังเกิดการแตกแยกกันอย่าง

*ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวถึงเรื่องดังกล่าวเมื่อวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2521 ที่หอประชุมใหญ่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

หนัก (แฮร์รี โรลนิก อ้างถึงในทางออกก็คือคิกฤทธิ ปราโมช; 2519) อาทิ เช่น เหตุการณ์รุนแรงที่เกิดขึ้นที่จังหวัดลำพูน กล่าวคือ ตำรวจได้ทำการประท้วงการปล่อยชาวไร่ชาวนา และนักศึกษา 9 คน โดยมีเจ้าหน้าที่ตำรวจบางกลุ่มได้เข้าไปยึดสถานที่ราชการทำการประท้วง ครั้นต่อมาตำรวจบางกลุ่มได้ไปทำความเสียหายในบ้านนายกรัฐมนตรื ม.ร.ว.คิกฤทธิ ปราโมช อีกเรื่องหนึ่งก็คือ ไทยการ์ด ได้ประท้วงรุนแรงยิ่งขึ้นถึงขนาดที่เข้าไปยึดเอาตัวเจ้าหน้าที่ในกรมแรงงาน และยึดเอาเอกสารบัญชีไปบางส่วน และอีกเรื่องหนึ่ง คือนักศึกษาอาชีพะบางกลุ่มได้บุกเข้าไปทำความเสียหายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ. 2518 ซึ่งถ้าเหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้นโดยไม่มีทางแก้ไขแล้วก็เกรงว่าจะกระทบกระเทือนต่อความปลอดภัยของชาติบ้านเมืองด้วย (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช*, 2518)

2.3 สถานการณ์ทางการเมืองภายใต้การนำของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ในช่วงสมัยรัฐบาลต่อมาคือรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ซึ่งเป็นรัฐบาลที่มาจาก การเลือกตั้งทั่วไปของประชาชนเมื่อวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2518 ซึ่งเป็นการเลือกตั้งหลังจากการยุบสภาผู้แทนราษฎรของรัฐบาล ม.ร.ว.คิกฤทธิ ปราโมช ในวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2519 รัฐบาลนี้ก็ยังคงเป็นรัฐบาลที่อ่อนแอและไม่มีเสถียรภาพทางการเมือง พรรคการเมืองต่าง ๆ ที่ได้รับการเลือกตั้งวันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2519 มีจำนวนรวม 10 พรรค และยังคงไม่มีพรรคการเมืองพรรคหนึ่งพรรคใดที่มีเสียงข้างมากเด็ดขาดในสภาผู้แทนราษฎรที่จะสามารถจัดตั้งรัฐบาลที่มีเสถียรภาพได้ รัฐบาลที่จัดตั้งขึ้นจึงยังคงเป็นรัฐบาลผสม โดยมีพรรคประชาธิปัตย์ เป็นพรรคแกนกลางในการจัดตั้งรัฐบาลที่ประกอบด้วยพรรคการเมืองต่าง ๆ 4 พรรค คือ พรรคประชาธิปัตย์ พรรคชาติไทย พรรคธรรมสังคมน และพรรคสังคมนิยม หรือที่เรียกว่ารัฐบาลจตุรพรรคก็คงเป็นรัฐบาลที่ขาดเสถียรภาพและความอ่อนแอในการแก้ปัญหาจนถึงกับเกิดเหตุการณ์ที่นายกรัฐมนตรื ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้ประกาศลาออกกลางสภาผู้แทนราษฎรเมื่อวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2519 ดังจะเห็นได้จากกรณีการลักลอบ

*ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นผู้นำฝ่ายค้านในปี พ.ศ. 2518

เดินทางเข้าประเทศไทยของจอมพลประภาส จารุเสถียร ในวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2519 และจอมพลถนอม กิตติขจร ในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2519

ในวันที่ 15 สิงหาคม พ.ศ. 2519 เวลา 17.45 น. ได้มีรายงานข่าวจากกองตรวจคนเข้าเมือง กรมตำรวจแจ้งว่า มีบุคคลถือหนังสือเดินทางใช้ชื่อว่า พี. จารุเสถียร เดินทางเข้าประเทศไทยโดยสายการบินไชน่าแอร์ไลน์ เที่ยวบินที่ ซี ไอ 819 จากไทเปมาลงที่ดอนเมือง เครื่องบินลงเวลา 17.50 น. ซึ่งเป็นเวลาที่ฝนตกหนัก หลังจากนั้นเจ้าหน้าที่สายการบินไชน่าแอร์ไลน์ได้นำบัญชีรายชื่อผู้โดยสารส่งมอบให้กองตรวจคนเข้าเมือง ปรากฏว่าผู้โดยสารซึ่งใช้ชื่อว่า พี. จารุเสถียรไม่ได้ผ่านการตรวจคงมีแค่ชื่ออยู่ในบัญชี เจ้าหน้าที่ตรวจคนเข้าเมืองจึงสอบถามไปยังหน่วยรักษาความปลอดภัยของเครื่องบินได้รับแจ้งว่า หลังจากเครื่องบินจอดแล้ว มีรถเก๋งคันหนึ่งผ่านเข้าไปในบริเวณลานจอดรับคนโดยสารจากเครื่องบินแล้วขับหายไปอย่างรวดเร็ว ไม่มีผู้ใดจำสีรถหรือหมายเลขทะเบียนรถได้ เพราะฝนตกหนัก กองตรวจคนเข้าเมืองจึงรายงานเรื่องไปยังผู้บังคับบัญชาตามลำดับชั้น และในวันที่ 16 สิงหาคม พ.ศ. 2519 พล.ต.อ.ศรีสุข มหินทรเทพ อธิบดีกรมตำรวจได้เรียกนายตำรวจชั้นผู้ใหญ่ประชุมลับเป็นการด่วน ภายหลังการประชุม พล.ต.อ.ศรีสุข มหินทรเทพ แถลงว่าได้รับรายงานข่าวว่า จอมพลประภาส จารุเสถียรลอบเข้าไทยแล้วโดยสายการบินไชน่าแอร์ไลน์ ในการครั้งนี้ทำการสอบสวนร้อยตำรวจเอกจิรพันธ์ อิศรางกูร ณ อยุธยา หัวหน้าฝ่ายตรวจคนเข้าเมือง ซึ่งอยู่เวรในช่วงเวลานั้น พร้อมกับได้รายงานด่วนให้นายกรัฐมนตรีทราบแล้ว และนายกรัฐมนตรีได้เรียกประชุมเจ้าหน้าที่ผู้ใหญ่ฝ่ายการเมือง ตำรวจ และทหาร เป็นกรณีพิเศษที่ทำเนียบรัฐบาล โดยมีพลเอกบุญชัย บำรุงพงศ์ ผู้บัญชาการทหารบก พลเอกทวีข สนิยวงศ์ ณ อยุธยา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม พล.ต.อ.ศรีสุข มหินทรเทพ อธิบดีกรมตำรวจ พล.ต.ต.นิยม กาญจนวัฒน์ ผู้บังคับกองตรวจคนเข้าเมือง หลังประชุมนายกรัฐมนตรีได้เปิดเผยว่าได้รับรายงานว่าจอมพลประภาส จารุเสถียร เข้ามาในประเทศไทยจริง แต่ไม่ทราบว่าหลบซ่อนตัวอยู่ที่ไหน จึงได้สั่งให้สันติบาลพร้อมด้วยเจ้าหน้าที่ตำรวจค้นหาตัวอยู่

กลุ่มต่อต้านได้แก่ ศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย แนวร่วมต่อต้านเผด็จการแห่งชาติ สภาแรงงานแห่งประเทศไทย เป็นต้น โดยได้จัดการประชุมต่อต้านการกลับมาของจอมพลประภาส จารุเสถียร ณ สนามหลวงในวันที่ 17 สิงหาคม พ.ศ. 2519

และในวันเดียวกันนี้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี ก็ได้แถลงว่า จอมพลประภาส จารุเสถียร เดินทางเข้ามาประเทศไทยอย่างแน่นอน และการเดินทางเข้ามาครั้งนี้จะต้องมีผู้ร่วมมือ มิฉะนั้นก็ไม่อาจเข้ามาได้ (สยามจดหมายเหตุ, 2519)

หลังจากนั้นในเวลา 20.00 น. รัฐบาลก็ได้ออกแถลงการณ์เรื่อง จอมพลประภาส จารุเสถียรลี้ภัยเดินทางเข้าประเทศไทยให้ประชาชนได้ทราบ ต่อมา เวลา 21.30 น. ได้มีรายงานจากท่าเทียบรัฐบาลแจ้งว่า ได้ทราบแน่นอนแล้วว่า จอมพลประภาส จารุเสถียร ได้พักอาศัยอยู่ในบ้านของพันตรีชายชาญ เทียนประภาส ผู้อำนวยการโทรทัศนสีช่อง 7 ซึ่งมีศักดิ์เป็นหลานชายจอมพลประภาส จารุเสถียร และที่ประชุมคณะรัฐมนตรีให้ส่งผู้แทนรัฐบาลประกอบด้วย พล.อ.ทวี สนั่นวงศ์ ณ อยุธยา พล.อ.อ.ทวี จุลละทรัพย์ พล.ท.วิฑูรย์ ยะสวัสดิ์ นายคำรงค์ ลัทธพิพัฒน์ นายนิธิพัฒน์ ชาลีจันทร์ พร้อมด้วยนายทหารและตำรวจอย่างละ 2 นายไปเจรจากับจอมพลประภาส จารุเสถียร ให้ออกจากประเทศไทยภายในคืนวันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2519 โดยจัดเครื่องบินพิเศษของกองทัพอากาศไว้ให้

คณะผู้แทนทั้ง 5 คนได้เข้าเจรจากับจอมพลประภาส จารุเสถียร ประมาณ 30 นาที ต่อมา พล.อ.ยศ เทพหัสดิน ณ อยุธยา แม่ทัพกองทัพภาคที่ 1 กับพลตรีเทพ กรานเลิศ เสนาธิการกองทัพภาคที่ 1 เดินทางมาถึงได้เข้าร่วมเจรจากับ หลังจากนั้นคณะผู้แทนรัฐบาลได้กลับมารายงานนายกรัฐมนตรี และได้มีแถลงการณ์รัฐบาลชี้แจงว่า จอมพลประภาส จารุเสถียรได้ชี้แจงว่า เหตุที่ต้องเดินทางเข้ามาในประเทศไทยนี้ก็เพื่อที่จะรักษาตัวเพราะป่วยเป็นโรคต่อหินที่ตา และเป็นโรคหัวใจโต ซึ่งได้พยายามรักษาที่โรงพยาบาลที่ดีที่สุด ณ กรุงไทเปแล้ว แต่อาการก็เสื่อมโทรมลงเรื่อยๆ จนเกรงจะเป็นอันตรายต่อชีวิต จึงใคร่ขอกลับมารักษาตัวที่ประเทศไทยกับนายแพทย์ที่เคยรักษาอยู่เดิม นอกจากนี้ก็มีความประสงค์ที่จะพิสูจน์ตนในเรื่องที่ถูกกล่าวหา เนื่องในเหตุการณ์วันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 โดยจะยอมให้รัฐบาลดำเนินการตามกฎหมายทุกประการ โดยเหตุผลดังกล่าว รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมจึงได้สั่งการให้แม่ทัพกองทัพภาคที่ 1 รับผิดชอบในการคุมตัว จอมพลประภาส จารุเสถียรไว้จนกว่าคณะรัฐมนตรีจะได้ประชุมปรึกษาเพื่อมีมติในแนวทางที่จะดำเนินการแก้ไขปัญหาในเรื่องนี้ (สยามจดหมายเหตุ, 2519)

ในวันที่ 19 สิงหาคม พ.ศ. 2519 รัฐบาลก็ได้ออกแถลงการณ์ชี้แจงว่าคณะรัฐมนตรีได้มอบให้พลตรีประมาธ อติเรกสาร รองนายกรัฐมนตรี พล.อ.อ.ทวี จุลละทรัพย์ รองนายกรัฐมนตรี พล.อ.ทวีข สैनียวงศ์ ณ อยุธยา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม พล.ต.ศิริ ลิริโยธิน รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และพล.ต.ชาติชาย ชุณหะวัณ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงอุตสาหกรรมไปเจรจาทำความ เข้าใจกับจอมพลประภาส จารุเสถียร ภายหลังชี้แจงถึงเหตุการณ์ต่าง ๆ แล้ว เพื่อความสงบสุขเรียบร้อยของบ้านเมือง จอมพลประภาส จารุเสถียรจึงได้ตกลงใจที่จะเดินทางออกไปจากประเทศไทย แต่เนื่องจากสุขภาพยังไม่ปกติจึงไม่สามารถเดินทางได้ทันที และจอมพลประภาส จารุเสถียรได้ขอความกรุณารัฐบาลขอรับการตรวจรักษาจากแพทย์ และจะออกเดินทางจากประเทศไทย ภายใน 7 วัน

จากแถลงการณ์ดังกล่าวทำให้เกิดการต่อต้านการลักลอบเดินทางเข้าประเทศไทยของจอมพลประภาส จารุเสถียรมากขึ้น โดยศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยได้ออกแถลงการณ์คว่ำใจมติรัฐบาลว่า ไม่จับกุมจอมพลประภาส จารุเสถียร กลับยอมให้ทหารคุมครองเป็นการขัดหลักนิติธรรมต่อผู้กระทำความผิดจรรยา เช่นนี้ ส่อเจตนาไม่จริงจังของรัฐบาลและไร้สมรรถภาพ รัฐบาลเหมือนรู้เห็นเป็นใจให้พันตรีชายชาญ เทียนประภาส ช่วยเหลือจอมพลประภาส จารุเสถียร ร่วมกับคนอื่น นิสิตนักศึกษารู้สึกสลดใจต่อท่าทีของรัฐบาล พร้อมทั้งเรียกร้องให้รัฐบาลจัดการกับจอมพลประภาส จารุเสถียรอย่างเด็ดขาดโดยกลุ่มต่าง ๆ ได้จัดให้มีการชุมนุมต่อต้านการกลับมาของจอมพลประภาส จารุเสถียรภายในบริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ทางฝ่ายรัฐบาลได้ออกแถลงการณ์เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2519 เรื่องจอมพลประภาส จารุเสถียร ได้เดินทางไปจากประเทศไทย โดยชี้แจงว่าตามที่จอมพลประภาส จารุเสถียรได้เดินทางเข้ามาในประเทศไทยจนเป็นเหตุให้เกิดความไม่สงบเรียบร้อยขึ้น มีการเคลื่อนไหวต่อต้านอย่างรุนแรงด้วยความหวุ่นวิตกว่าจะมีรัฐประหาร และจะนำไปสู่การปกครองในระบอบเผด็จการอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งรัฐบาลก็ได้พยายามทุกวิถีทางในอันที่จะแก้ไขสถานการณ์ให้สงบกลับคืนสู่สภาพเดิม และได้ยอมผ่อนปรนให้จอมพลประภาส จารุเสถียรได้อยู่พักรักษาตัวในประเทศไทยเป็นระยะเวลาไม่เกิน 7 วัน เพราะเห็นแก่มนุษยธรรม ตาม

ที่ได้แถลงให้ทราบมาตามลำดับนั้น บัดนี้รัฐบาลได้ดำเนินการให้จอมพลประภาส จารุเสถียร เดินทางออกไปนอกประเทศไทยแล้ว เมื่อวันที่ 22 สิงหาคม พ.ศ. 2519 เวลา 14.23 น. โดยเครื่องบินเที่ยวพิเศษจากท่าอากาศยานกองทัพอากาศประเทศไทยไปยังสถานพำนัก ณ กรุงไทเป ประเทศไต้หวัน

ทางการประชุมประวั่งที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อได้ทราบแถลงการณ์ของรัฐบาลและการเดินทางออกจากประเทศไทยของจอมพลประภาส จารุเสถียร แล้วการประชุมจึงได้สลายตัว เมื่อเวลา 19.00 น.

ในอีกกรณีหนึ่งจะเห็นได้จากการลักลอบเดินทางเข้าประเทศไทยของจอมพลถนอม กิตติขจร ในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2519 สืบเนื่องจากในวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ. 2519 ท่านผู้บัญชาการ กิตติขจรได้เดินทางจากสิงคโปร์มายังประเทศไทยพร้อมกับนายชำนานู และนายנגนาถ เพ็ญชาติ บุตรชายและบุตรสาว ซึ่งได้ชี้แจงว่าขณะนี้จอมพลถนอม กิตติขจร ยังไม่คิดที่จะเดินทางกลับประเทศไทย แต่จะเข้าประเทศไทยเมื่อได้รับอนุมัติจากรัฐบาลเท่านั้น รุ่งขึ้นในวันที่ 29 สิงหาคม พ.ศ. 2519 ท่านผู้บัญชาการ กิตติขจรก็ได้มอบหมายให้นางนางนาถ เพ็ญชาติ คุณหญิงนงนุช จีรพงศ์ และนางทรงสมร ศษเสณีย์ เข้าพบ ม.ร.ว.เสณีย์ ปราโมช เพื่อขอให้จอมพลถนอม กิตติขจรกลับเมืองไทย และต่อมาในวันที่ 30 สิงหาคม พ.ศ. 2519 นาวาอากาศโทยุทธพงศ์ กิตติขจรก็ได้เข้าพบ ม.ร.ว.เสณีย์ ปราโมชได้ยื่นหนังสือชี้แจงเกี่ยวกับวัตถุประสงค์และเหตุผลที่จอมพลถนอม กิตติขจรจะขอเดินทางเข้าประเทศไทย ซึ่งคณะรัฐมนตรีได้พิจารณาเรื่องนี้แล้ว เห็นว่ายังไม่สมควรที่จะให้จอมพลถนอม กิตติขจรเดินทางเข้ามาในระยะนี้ เพื่อเห็นแก่ความสงบของบ้านเมือง และได้สั่งการไปยังสถานทูตไทยในสิงคโปร์เพื่อแจ้งแก่จอมพลถนอม กิตติขจรว่าอย่าเพิ่งเข้ามาในระยะนี้ พร้อมทั้งให้สถานทูตไทยแจ้งผลการประชุมคณะรัฐมนตรีแก่จอมพลถนอม กิตติขจรด้วย (สยามจดหมายเหตุ, 2519)

ปรากฏว่าในวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2519 จอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งได้บรรพชาเป็นสามเณรที่สิงคโปร์ก็ได้เดินทางมาประเทศไทย พร้อมด้วยพระมหาสุจินต์เจ้าอาวาสวัดไทยในสิงคโปร์ และร้อยโทสุวิทย์ ยอดมณี บุตรชาย โดยเครื่องบินสายการบิน เจ

เอ แอล เทียวบินที่ 718 โดยมีนายชำนาญ เพ็ญชาติ บุตรเขย และนาวาอากาศโทพุทธพงศ์ กิตติขจร บุตรชายคอยต้อนรับอยู่ที่ท่าอากาศยานดอนเมือง พลอากาศตรีสุรยุทธ นีวาดบุตร เจ้ากรมการบินพลเรือน และนาวาอากาศตรีธนอม กุลบุตร รองเจ้ากรมการบินพลเรือนได้ ไปให้ความสะดวก และหลังจากปฏิบัติตามระเบียบของกองตรวจคนเข้าเมืองแล้ว พล.ต. นิยม กาญจนวัฒน์ ผู้บังคับการกองตรวจคนเข้าเมืองก็ได้นำจอมพลธนอม กิตติขจร นั่งรถ เข้ากรุงเทพฯ ตรงไปยังวัดบวรนิเวศวิหาร และได้เข้าสู่พิธีอุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา โดยมีสมเด็จพระญาณสังวร เป็นองค์อุปัชฌาย์ มีพระธรรมดิลกกับพระเทพญาณวิศิษฐ์ เป็นพระคู่สวด และพระในวัด 15 รูปนั้น เป็นพระอันดับ เมื่อเสร็จพิธีแล้ว จอมพลธนอม กิตติขจร ได้ไปเยี่ยมอาการขุนโสภิตบรรณรักษ์บิดาแล้วจึงกลับวัด ในการเดินทางเข้าประเทศไทยของจอมพลธนอม กิตติขจรครั้งนี้ พล.ต.ต.นิยม กาญจนวัฒน์ชี้แจงว่าได้รายงานให้รัฐบาล ทราบทูลกระษัตริย์

ทางด้านศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย โดยนายสุธรรม

แสงประทุม เลขาธิการศูนย์ได้จัดประชุมกลุ่มต่างๆ 165 กลุ่ม ประชุมที่ตึกจักรพงษ์ จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ภายหลังการประชุม นายสุธรรม แสงประทุม ได้กล่าวว่า "การเข้ามาของ จอมพลธนอม กิตติขจร ครั้งนี้แสดงว่า รัฐบาลนี้ไม่มีเสถียรภาพ ฝ่ายทหารเป็นผู้กำหนดอะไร ก็ได้ การเดินทางเข้ามานี้สืบเนื่องมาจากการแต่งตั้งโยกย้ายนายทหารกลุ่มทหารบางกลุ่มกับ พรรคชาติไทย ได้ดึงเอาจอมพลธนอม กิตติขจร เข้ามาต่อรอง เพื่อหาตำแหน่งให้พรรคพวก ของตน ที่ประชุมได้กำหนดความผิดของจอมพลธนอม กิตติขจร คือสั่งฆ่า นักเรียน นักศึกษา ประชาชน โดยไม่ทระจริด ไม่คำนึงถึงพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พร้อมกันนี้ที่ประชุมให้ดำเนินกรคัดค้านการเข้ามาของจอมพลธนอม กิตติขจรทั่วประเทศ" และในบ่ายวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2519 ตัวแทนกลุ่มนักเรียน 165 กลุ่ม ก็ได้เข้าพบ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรี เพื่อยื่นหนังสือขอทราบท่าทีรัฐบาล ต่อมาในวันที่ 21 กันยายน พ.ศ. 2519 รัฐบาลก็ได้ออกแถลงการณ์ชี้แจงว่า "รัฐบาลตระหนักในภารกิจ อันสำคัญยิ่งที่จะรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง จะดำเนินการทำความเข้าใจกับทุก ฝ่ายให้เห็นแก่ความสงบสุขของประชาชนทั้งนี้รวมทั้งนมีสการให้ท่านสุกิตติขจรโรภิกษุ เห็นแก่ ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง เมื่อสำเร็จกิจตามความมุ่งหมายในการเดินทางเข้าประเทศ

ได้เสร็จสิ้นลง โดยขอให้ประชาชนทุกฝ่ายให้ความร่วมมือรัฐบาลในการรักษาความสงบของบ้านเมือง"

ในวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2519 สภาผู้แทนราษฎรได้เปิดประชุมตามวาระปกติ หลังจากผ่านการพิจารณาวาระกระทู้ธรรมดาแล้ว นายเปรม มาลากุล ณ อยุธยา สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดอุดรธานี หัวหน้าพรรคสยามใหม่ ได้ยื่นกระทู้ถามด่วนเรื่องการกลับมาของจอมพลถนอม กิตติขจร โดยตั้งคำถามและซักกระทู้ในทำนองว่า รัฐบาลมีส่วนรู้เห็นเป็นใจต่อการกลับมาของจอมพลถนอม กิตติขจรหรือไม่ นายกรัฐมนตรี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช ตอบสรุปความว่า "รัฐบาลไม่รู้เห็นและไม่ได้สนับสนุนให้จอมพลถนอม กิตติขจรเข้ามาพำนักในประเทศไทย แต่รัฐบาลไม่มีอำนาจใด ๆ ที่จะห้ามหรือขัดขวางการเดินทางของจอมพลถนอม กิตติขจรได้ เนื่องจากกฎหมายรัฐธรรมนูญคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน อย่างไรก็ตาม รัฐบาลก็ดำเนินการให้จอมพลถนอม กิตติขจรเดินทางออกนอกประเทศ เพื่อความสงบสุขของคนในชาติ โดยจะดำเนินการตามกฎหมาย" (สยามจดหมายเหตุ, 2519)

เมื่อหมดวาระตามกระทู้ถามนายมงคล สุคนธขจร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดนครราชสีมา พรรคชาติไทย รองประธานรัฐสภาทำหน้าที่แทนนายอุทัย พิมพ์ใจชน ประธานรัฐสภา ซึ่งลุกจากบัลลังก์ เนื่องจากต้องการรักษามารยาทที่เป็นคู่กรณีกับจอมพลถนอม กิตติขจรในอดีตมาก่อน ได้แจ้งให้สมาชิกทราบว่า มีผู้ยื่นญัตติด่วนเรื่องการกลับประเทศไทยของจอมพลถนอม กิตติขจร รวมทั้งหมด 4 รายชื่อ ได้แก่ นายชุมพล มณีเนตร สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดฉะเชิงเทรา หัวหน้าพรรคประชาธิปไตย นายแคล้ว นรปติ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดขอนแก่น หัวหน้าพรรคแนวร่วมสังคมนิยม นายมานะ พิทยาภรณ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสุรินทร์ พรรคกิจสังคม และนายไพฑูรย์ วงศ์วานิช สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดสุราษฎร์ธานี พรรคประชาธิปไตย สมาชิกผู้ยื่นญัตติด่วนทั้ง 4 รายนั้นมี นายชุมพล มณีเนตร เพียงผู้เดียวที่สนับสนุนการกลับประเทศไทยของจอมพลถนอม กิตติขจร ส่วนที่เหลืออีก 3 ราย ต่างแสดงความไม่เห็นด้วยและเร่งเร้าให้รัฐบาลดำเนินการอย่างหนึ่งอย่างใดในอันที่จะให้จอมพลถนอม กิตติขจร เดินทางออกจากประเทศไทย การอภิปรายได้มุ่งชี้ให้เห็นความผิดพลาดของจอมพลถนอม กิตติขจร สมัยที่เป็นผู้กุมอำนาจบริหารการปกครองประเทศ

การทุจริต การหลีกเลี่ยงไม่ยอมเสียภาษี และการส่งชำนักเรียน นิสิต นักศึกษา ประชาชน เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ผู้อภิปรายกล่าวหาสภานิติวิทยานเกราะว่าบิดเบือนความจริง สร้างความแตกแยกให้กับคนในชาติ และเสนอให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี แม้นายวีระ มุสิกพงษ์ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรของกรุงเทพมหานคร พรรคประชาธิปัตย์ ซึ่งมีตำแหน่งเป็นโฆษกของพรรคประชาธิปัตย์และมี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นหัวหน้าพรรค ก็ได้อภิปรายตำหนิการบริหารงานของรัฐบาลและนายกรัฐมนตรีอย่างหนัก โดยเฉพาะในประเด็นเรื่องการเสนอร่างพระราชบัญญัติจำกัดถิ่นที่อยู่ของบุคคลบางประเภท เพื่อกำหนดเขตให้จอมพลถนอม กิตติขจร จอมพลประภาส จารุเสถียร และพันเอกณรงค์ กิตติขจรอยู่ในบริเวณที่รัฐบาลจัดสรรให้ โดยนายวีระ มุสิกพงษ์กล่าวหาว่ารัฐบาลไม่สนับสนุนร่างกฎหมายที่สมาชิกเป็นผู้เสนอฉบับนี้ จึงขอให้รัฐบาลแสดงความจริงใจต่อสมาชิกด้วยการรับเป็นเจ้าของเรื่องพระราชบัญญัติฉบับนี้ต่อรัฐสภาเสียเอง (สยามจดหมายเหตุ, 2519)

จากการอภิปรายดังกล่าวของสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นเหตุให้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ประกาศต่อสภาว่ารัฐบาลไม่อาจเสนอร่างกฎหมายซึ่งมีลักษณะขัดแย้งกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 มาตรา 47 ซึ่งบัญญัติว่า จะเนรเทศบุคคลที่มีสัญชาติไทยไม่ได้ ประกอบกับมีสมาชิกหลายคนไม่ไว้วางใจ จึงขอลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี ภายหลังกการประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ยุติลง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ได้มอบหมายให้นายนิติพัฒน์ ชาลีจันทร์ เลขาธิการนายกรัฐมนตรีร่างหนังสือลาออกเพื่อนำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เพื่อทรงลงพระปรมาภิไธย และได้้นำเสนอต่อประธานรัฐสภา โดยไปลาออกได้ส่งถึงสำนักราชเลขาธิการในบ่ายวันที่ 23 กันยายน พ.ศ. 2519 เป็นอันสิ้นสุดรัฐบาล ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช (สยามจดหมายเหตุ, 2519)

สภาพทางการเมืองในช่วงนี้ กลุ่มพลัง เก้ายังคงต้องการรักษาอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองอยู่ตลอดเวลา พยายามที่จะหาทางช่วงชิงอำนาจทางการเมืองกลับคืนมาอยู่เสมอ และก็ประสบผลสำเร็จเมื่อได้กระทำการรัฐประหารยึดอำนาจสำเร็จในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 โดยอาศัยเหตุการณ์ที่เกิดจากจราจลลสืบสวนวินาศกรรมในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, 2523)

การเมืองไทยภายใต้รัฐธรรมนูญ 2517 ถึง ก่อน 6 ตุลาคม 2519

การเมืองไทยหลังการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2517 นักรัฐศาสตร์หลายท่านถือว่าเป็นการปกครองประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบ เพราะเป็นประชาธิปไตยที่ได้มาจากการต่อสู้ของมวลชน (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) สภาพการณ์ของการเมืองไทยในช่วงนี้มีทั้งภาพในแง่บวกและแง่ลบ

ผลในทางบวกของการเมืองไทยภายใต้รัฐธรรมนูญ 2517 มีอยู่หลายประการ คือ

1. โอกาสของการพัฒนาระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย มีการเลือกตั้งมีการจัดตั้งรัฐบาล การแก้ไขข้อขัดแย้งต่าง ๆ ตามระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย
2. ความตื่นตัวทางการเมือง จะเห็นได้จากการแสดงออกทางการเมือง การเรียกร้องและประท้วงต่าง ๆ ความสนใจของคนที่มาฟังคำอภิปรายต่าง ๆ รวมทั้งสิ่งตีพิมพ์ที่เป็นวารสารกรรมทางการเมือง ซึ่งให้เห็นลักษณะพลวัตของการเมืองไทย ความตื่นตัวและความกระตือรือร้น การเรียกร้องสิทธิและการตระหนักถึงสัมฤทธิ์ผลทางการเมือง
3. การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางการเมือง การพยายามจับกลุ่มและเข้าร่วมองค์การการเมือง เป็นต้นว่า การเข้าเป็นสมาชิกของพรรคการเมือง หรือการเข้าร่วมในกิจกรรมของกลุ่มการเมืองหรือกลุ่มผลักดัน เป็นการชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานทางการเมือง (political infrastructure) กำลังดำเนินไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งชี้ให้เห็นการพัฒนากการเมืองในระดับหนึ่ง
4. ความเสมอภาคทางการเมือง จากข้อ 2 และ 3 ทำให้เกิดความเสมอภาคทางการเมืองมากขึ้น การผูกขาดอำนาจทางการเมืองลดน้อยลง และทำให้คนจำนวนไม่น้อยรู้สึกว่าคุณมีสิทธิเสรีภาพและความเสมอภาคเท่ากับคนอื่น ซึ่งแสดงให้เห็นจากการที่มีส่วนร่วมในการแสดงออก สังคมไทยมีลักษณะเปิดและคนด้อยอภิสิทธิ์รู้สึกว่าคุณมีความเสมอภาคมากขึ้น ในขณะที่คนชั้นสูงก็ต้องปรับตัวกับสภาวะการณใหม่ด้วย
5. การตอบสนองของระบบราชการต่อความต้องการของประชาชนดีขึ้น ระบอบประชาธิปไตยที่เกิดขึ้น ทำให้เจ้าหน้าที่ราชการกระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ตอบสนองต่อความต้องการของประชาชนมากขึ้น การวางอำนาจบาตรใหญ่ลดน้อยลงและความรู้สึกเรื่องประชาธิปไตย เริ่มเกิดขึ้นในหมู่ข้าราชการ

ผลในทางลบของการเมืองไทยภายใต้รัฐธรรมนูญ 2517 มีดังนี้

1. การเรียกร้องทางการเมืองมีมากเกินขอบเขต การเรียกร้อง การประท้วง การนัดหยุดงาน ซึ่งเกิดขึ้นอย่างมากมาย (ปี 2516 จำนวน 501 ครั้ง, ปี 2517 จำนวน 357 ครั้ง, ปี 2518 จำนวน 241 ครั้ง, ปี 2519 จำนวน 133 ครั้ง) การเข้ามาร้องทุกข์ของชาวนา ฯลฯ การเรียกร้องทางการเมืองอันมากมายนี้ชี้ให้เห็นว่า การตื่นตัวทางการเมืองกำลังถึงจุดสูง ซึ่งจะเกินเลยกว่าความสามารถและทรัพยากรของระบบการเมือง ซึ่งนำไปเป็นห่วงยั้ง

2. ปฏิกริยาตอบโต้จากกลุ่มอนุรักษ์นิยม การเกิดของกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งได้มีการเรียกร้องทางการเมืองได้นำไปสู่การ เกิดกลุ่มต่อต้าน หรือกลุ่มค้านขึ้นมา ซึ่งมีกิจกรรมที่แสดงออกอย่างรุนแรง เป็นการคุกคามต่อการรวมกลุ่มทางการเมือง เช่น กลุ่มกระทิงแดง เป็นต้น กลุ่มกระทิงแดงเป็นกลุ่มจัดตั้งสนับสนุนโดยผู้มีอำนาจ มีลักษณะเป็นกลุ่มกึ่งทางการเมือง ซึ่งมีแนวโน้มว่าจะมีการประจัญหน้ากับกลุ่มอื่น ๆ

3. การใช้ความรุนแรงในการแก้ปัญหา การแสดงออกทางการเมืองเริ่มก่อให้เกิดความรุนแรงมากขึ้น จนเกิดความรู้สึกว่าบ้านเมืองไม่มีชื่อไม่มีแป ความรุนแรงที่เห็นได้ชัดคือ การที่ตำรวจกลุ่มหนึ่ง ยกพวกไปทำลายบ้านนายกรัฐมนตรีนครี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช การยกพวกเข้าเผาหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ การพยายามขว้างระเบิดที่ทำการพรรคพลังใหม่ การขว้างระเบิดการชุมนุมหาเสียงของพรรคพลังใหม่ที่จังหวัดชัยนาท การขว้างระเบิดใส่การชุมนุมของชาวไทยมุสลิมภาคใต้ การขว้างระเบิดใส่ผู้เดินขบวนประท้วงการตั้งฐานทัพอเมริกาและสถานีเรดาร์ามสุริยการสังหาร ดร. บุญสนอง บุญโยทยาน อดีตเลขาธิการพรรคพลังสังคมนิยมแห่งประเทศไทย ฯลฯ ล้วนแต่ก่อให้เกิดความวุ่นวายและปั่นป่วนทางการเมือง

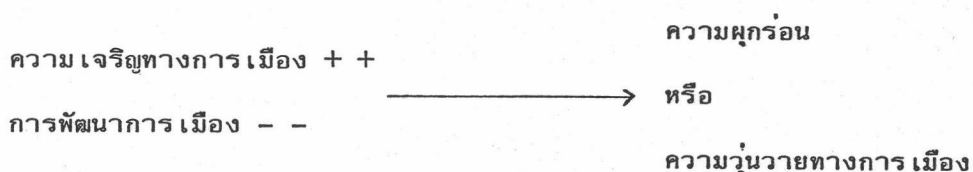
4. ความคิดทางการเมืองแตกแยกสุดโต่งสองขั้ว ปรากฏการณ์ที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ การแตกแยกในทางความคิดทางการเมืองของคนไทยที่แตกแยกเป็นสุดโต่งสองขั้ว และมีลักษณะประจัญหน้า การแตกแยกดังกล่าวคือ การแตกแยกของกลุ่มขวาจัดและซ้ายจัด ซึ่งมีความแตกต่างกันในแง่อุดมการณ์ โดยฝ่ายขวามองคูดฝ่ายซ้ายจัดหรือหัวก้าวหน้าว่า

เป็นกลุ่มที่เป็นภัยต่อสังคมไทย เป็นคอมมิวนิสต์ที่มุ่งทำลายชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ส่วนกลุ่มซ้ายจัดก็มองดูกลุ่มขวาจัดว่าเป็นพวกโคโนเสอร์แต่ล้าสมัย ในช่วงนี้จะมีการตีพิมพ์วรรณกรรมของพวกหัวก้าวหน้าและพวกซ้ายจัดออกมามากมาย มีทั้งงานเขียนและงานแปล เช่น สารนิพนธ์ของเหมาเจ๋อตุง เป็นต้น ขณะเดียวกันก็มีการจัดนิทรรศการเกี่ยวกับสาธารณรัฐประชาชนจีนอย่างโจ่งแจ้ง ซึ่งทำให้เกิดบรรยากาศของความเสรีและอดกลั้น แต่ขณะเดียวกันก็ทำให้ฝ่ายอนุรักษนิยมตื่นหวาและพร้อมที่จะหยุดยั้งการพัฒนาดังกล่าว โดยฝ่ายขวามีทัศนคติที่ออกมาในรูปของการต่อต้านด้วยการมองว่า บุคคลฝ่ายซ้ายเป็นภัยอันใหญ่หลวงและต้องกำจัดจนถึงกับมีการกล่าวว่ "การฆ่าคอมมิวนิสต์ไม่บาบ" โดยภิกษุรูปหนึ่ง และยังมีเพลงปลุกใจต่าง ๆ รวมทั้ง เพลงที่แสดงอารมณ์อันรุนแรงต่อต้านพวกซ้ายจัดว่าเป็น "คนหนักแผ่นดิน" ซึ่งเป็นบรรยากาศที่ตึงเครียด แดกแยก และน่าสะพรึงกลัว

สภาพทางการเมืองไทยก่อน 6 ตุลาคม 2519 นับเป็นสภาพการณ์ที่กล่าวได้ว่า มีความตึงเครียดทางการเมืองอันเกิดจากความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสุดขั้ว คือ ขวาจัดและซ้ายจัดถึงจุดสูงสุด (ลิขิต อีร์เวคิน, 2533) ความขัดแย้งทางผลประโยชน์และอำนาจทางการเมืองของผู้นำทางการเมือง และผู้นำทางการเมืองก็อยู่ในลักษณะทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อย ๆ ในช่วงนี้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ก็ได้พยายามแก้ไขไปได้บ้าง แต่กระแสของความขัดแย้งของขั้วสุดโต่งทั้งสองยากที่จะลดลงได้ ประกอบกับรัฐบาลผสมเป็นรัฐบาลที่อ่อนแอ ทำให้สภาพทางการเมืองไทยอยู่ในสภาพที่พร้อมจะระเบิดออกเป็นเสี่ยง ๆ และเมื่อพลเอก กฤษณ์ สีวะราถึงแก่อนิจกรรมเมื่อเดือนเมษายน 2519 บุคคลที่เคยค้าจุนหรือประกันระบอบประชาธิปไตยก็ไม่มีอีกต่อไป ทำให้บรรยากาศทางการเมืองซึ่งเต็มไปด้วยความตึงเครียดอยู่แล้ว เพิ่มความตึงเครียดมากขึ้น

ถ้าวิเคราะห์ดูสถานการณ์ทางการเมืองก่อน 6 ตุลาคม 2519 ซึ่งเต็มไปด้วยการเรียกร้องทางการเมืองและความขัดแย้งต่าง ๆ ทั้งในด้านผลประโยชน์และอุดมการณ์ ซึ่งไม่สามารถหาข้อยุติลงได้ในระบบที่เป็นอยู่ ก็จะพบว่าสภาวะการณ์นี้สอดคล้องกับทฤษฎีการพัฒนาการเมืองและความผุ่ร้อนทางการเมือง (political development and political decay) ของซามูเอล ฮันติงตัน (Samuel Huntington, 1968) ที่ว่า ถ้าอัตราความเจริญทางการเมือง (political modernization) มีสูง กล่าวคือความตื่นตัวทางการเมือง

เมือง (political development) ซึ่งได้แก่ การจัดตั้งสถาบันทางการเมืองขึ้นมาจัด
ระเบียนการมีส่วนร่วมหรือความเจริญทางการเมืองดังกล่าวมีค่า จะนำไปสู่ความสุกปรก
ทางการเมือง ซึ่งได้แก่ ความวุ่นวายและล้มระบบ ซึ่งเขียนเป็นแผนภูมิได้ดังนี้

(ซามูเอล ฮันติงตัน, 1968)

เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในช่วงที่มีความวุ่นวายระส่ำ
ระสายมากที่สุดเท่าที่เป็นมา เพราะตั้งแต่ปี 2517-2518 มีการนัดหยุดงานของกรรมกรถึง
598 ครั้ง (ชาญชัย รามโกมุท, 2520) มีการชุมนุมและเดินขบวนประท้วงของนิสิตนักศึกษา
เป็นจำนวนหลายครั้ง ถึงขนาดกล่าวได้ว่ามากเป็นประวัติการณ์ เช่น ในปี 2517 มีการชุมนุม
ประท้วงสหรัฐอเมริกา ชุมนุมขอให้ลดอายุผู้มีสิทธิเลือกตั้ง และมีการชุมนุมประท้วงของชาวนา
ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปี 2518 การชุมนุมประท้วงในเรื่องต่าง ๆ ขยายตัวมากขึ้น
คือมีการชุมนุมขับไล่ผู้ว่าราชการจังหวัดนครศรีธรรมราชถึงขนาดมีการเผาจนผู้ว่าราชการ
จังหวัด การชุมนุมประท้วงเรื่อง เข้มโกลและถั่งแดง การชุมนุมประท้วงของตำรวจ แล้วมีการ
พังบ้าน ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ชาวนาชุมนุมประท้วงที่สนามหลวง และการชุมนุมประท้วง
นาวิกโยธินที่ฆ่าคนไทยอิสลามตาย 5 คนที่จังหวัดปัตตานี การชุมนุมของกรรมกรบริเวณโรงแรม
ดุสิตธานี ในปี 2519 การชุมนุมประท้วงมีมากขึ้น คือ ชุมนุมประท้วงให้ถอนทหารที่จังหวัดสุราษฎร์
ธานี การชุมนุมประท้วงให้ถอนทหารมาเลเซียที่อำเภอเบตง จังหวัดยะลา การประท้วงจอมพล
ประภาสที่เดินทางกลับเข้าประเทศ การชุมนุมขับไล่ญวนอพยพที่สกลนคร และครั้งสุดท้าย การ
ชุมนุมขับไล่พระภิกษุถนอมที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมีการใช้กำลังตำรวจเข้าปราบ เป็น
เหตุการณ์รุนแรงขึ้นจนมีการรัฐประหาร 6 ตุลาคม 2519 (สุจิต บุญบงการ, 2531)

นอกจากนี้ ยังมีการแตกแยกในพรรคประชาธิปไตยซึ่งเป็นพรรครัฐบาล กล่าวคือ มีการแตกแยกระหว่างฝ่ายนายสมิคร สุนทรเวช กับฝ่ายของนายสุรินทร์ มาศดิตถ์ทำให้ ความระส่ำระสายขยายตัวเข้าไปในรัฐบาล (เกริกเกียรติ พิพัฒน์ เสรีธรรม, 2518) และยังมีการขัดแย้งระหว่างพรรคการเมืองร่วมรัฐบาลในขณะนั้น ซึ่งแสดงว่าการร่วมมือของพรรคการเมืองเป็นไปอย่างผิวเผิน และผลประโยชน์เฉพาะหน้าเท่านั้น (สุจิต บุญบงการ, 2531) การขัดแย้งที่สำคัญ คือการขัดแย้งระหว่างพรรคประชาธิปไตยกับพรรคชาติไทย ซึ่งเกี่ยวข้องกับ การขัดแย้งในพรรคประชาธิปไตยเองระหว่างฝ่ายขวา อันมีนายสมิคร สุนทรเวช นายธรรมบุญ เทียนเงิน นายอนุสรณ์ ทรัพย์มัญ นายสมบุญ ศิริธรรม รวมทั้งพลเอกทวิช เสนีย์วงศ์ ณ อยุธยา กับกลุ่มของนายดำรง ลัทธพิพัฒน์ และนายสุรินทร์ มาศดิตถ์ ซึ่งถือว่าเป็นกลุ่มก้าวหน้าหรือกลุ่มซ้ายของพรรค พวกกลุ่มขวาของพรรคประชาธิปไตยมีความใกล้ชิดกับพรรคชาติไทยมาก จนกระทั่งกลุ่มฝ่ายซ้ายเชื่อว่าทางพรรคชาติไทยได้ส่งสมาชิกพรรคท่านหนึ่งมาเพื่อก่อความแตกแยกให้กับพรรคประชาธิปไตย (ดำรง ลัทธพิพัฒน์, สัมภาษณ์ 2 พฤษภาคม 2520, อ้างถึงใน สุจิต บุญบงการ) เนื่องจากกลุ่มขวาของพรรคประชาธิปไตยเป็นกลุ่มที่ไม่มีเสียงข้างมากในพรรค จึงต้องแสวงหาพันธมิตรนอกพรรค และสมาชิกพรรคชาติไทยส่วนหนึ่ง มีแนวนโยบายต่อต้านกลุ่มพลังก้าวหน้า เช่น ชาวนา ชาวไร่ กรรมกร และกลุ่มนิสิตนักศึกษาเหมือนกัน พรรคชาติไทยและกลุ่มฝ่ายขวาของพรรคประชาธิปไตย จึงได้ร่วมมือกันในประเด็นที่ขัดแย้งกับกลุ่มก้าวหน้าของพรรคประชาธิปไตยอย่างเงียบ ๆ โดยไม่แสดงออกแสดงออกอย่างชัดเจน (สุจิต บุญบงการ)

พรรคร่วมรัฐบาลโดย เฉพาะพรรคชาติไทยไม่ได้ร่วม เฝ้าดูวิกฤตการณ์กับทางพรรคประชาธิปไตยในเหตุการณ์ประท้วงการกลับมาของจอมพลถนอม กิตติขจร ทางรัฐบาลได้พยายามแก้ไขปัญหานี้ แต่การแตกแยกในพรรคประชาธิปไตยมีมานานจนกระทั่งทำให้การแก้ไขปัญหานี้เป็นไปไม่ราบรื่น ทางพรรคชาติไทยได้ส่งตัวแทนทำทีในเรื่องนี้ เมื่อการประชุมประท้วงของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยในบริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ขยายตัวมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันทางฝ่ายทหาร ลูกเสือชาวบ้าน และกลุ่มพลังฝ่ายขวาก็ได้เพิ่มความเข้มข้นในการโจมตีการประท้วงของบรรดานิสิตนักศึกษา เหตุการณ์ในวันที่ 5-6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 แสดงให้เห็นว่าพรรคชาติไทยได้แสดงท่าทีที่ชัดเจนว่าต้องการให้การต่อต้านนิสิตนักศึกษาดำเนิน

ต่อไป ในการประชุมคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งบรรดากลุ่มพลังฝ่ายขวาที่มาชุมนุมหน้าบริเวณมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เตรียมตัวบุกเข้าไปในธรรมศาสตร์เพื่อโจมตีพวกประท้วง ทางรัฐบาลได้รับคำสั่งหลายปัญหาโดยได้สั่งดำเนินคดีกับศูนย์กลางนิสิตนักศึกษา และได้มีการรวมการศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาบางคนเข้ามอบตัว รวมทั้งนายสุธรรม แสงประทุม เลขาธิการศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทยด้วย ในขณะที่นายสุรินทร์ มาศดิตถ์ ได้เสนอแนะนายกรัฐมนตรีว่าควรออกประกาศภาวะฉุกเฉินเพื่อห้ามชุมนุมทั่วประเทศ เพื่อไม่ให้เรื่องบานปลายจนกลายเป็นปะทะอย่างรุนแรงระหว่างกลุ่มชวากับกลุ่มนิสิตนักศึกษา ทั้งนี้เพราะรัฐบาลได้ดำเนินคดีกับผู้ถูกกล่าวหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพแล้ว แต่พรรคชาติไทยกลับคัดค้านการประกาศภาวะฉุกเฉินว่า ไม่สามารถห้ามปรามพวกบรรดากลุ่มเสื้อขาวบ้านที่มาจากชุมนุมบริเวณลานพระบรมรูปทรงม้า รวมทั้งบรรดากลุ่มพลังฝ่ายขวาที่อยู่หน้ามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ได้ การคัดค้านของพรรคชาติไทยทำให้ไม่มีการประกาศภาวะฉุกเฉิน นอกจากนั้นรัฐมนตรีของพรรคชาติไทยยังได้รับเอาข้อเรียกร้องของกลุ่มเสื้อขาวบ้านที่ชุมนุมหน้าทำเนียบรัฐบาลมาแจ้งแก่นายกรัฐมนตรีว่าให้ปลดนายดำรง ลัทธพิพัฒน์ นายชวน หลีกภัย นายสุรินทร์ มาศดิตถ์ ออกจากรัฐมนตรี เท่ากับแสดงว่าตนเองเห็นคล้อยตามกับพวกบรรดากลุ่มเสื้อขาวบ้านเหล่านั้น (สุรินทร์ มาศดิตถ์, จดหมาย 9 พฤศจิกายน 2520 อ้างถึงใน สุจิต บุญบงการ, 2531)

สาเหตุของเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

สาเหตุของเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 มีตัวแปรต่าง ๆ ที่มีส่วนให้เกิดเหตุการณ์ดังกล่าวขึ้น ซึ่งสามารถวิเคราะห์ถึงสาเหตุที่เป็นตัวแปรสำคัญในการยึดอำนาจของทหาร เมื่อ 6 ตุลาคม 2519 ได้ดังนี้

1. แนวความคิดของประชาชนแบ่งแยกออกเป็น 2 ขั้วสุดโต่ง คือกลุ่มขวาและกลุ่มซ้าย ในปี 2518 มีการคุกคามจากพลังฝ่ายซ้าย ซึ่งทำลายขวัญของผู้ที่อยู่ในอำนาจ กล่าวคือ การที่เวียดนาม ลาว เขมร ตกเป็นคอมมิวนิสต์ ผนวกกับกระแสซ้ายอันสูงที่กำลังดำเนินอยู่ในวงการต่าง ๆ ในสังคมไทย ทำให้เกิดความวิตกกังวลของฝ่ายขวา ฝ่ายขวาจึงได้พยายามสกัดการพัฒนาไปสู่ความรุนแรงยิ่งขึ้น (ลิขิต ธีรเวคิน, 2523 ; อนุช อภาภิรม, สัมภาษณ์ 4 กุมภาพันธ์ 2534) ดังที่เสกสรรค์ ประเสริฐกุล (สัมภาษณ์, มกราคม 2534) ได้กล่าวในเรื่องดังกล่าวว่า

...เป็นการขัดแย้งทางความคิดและผลประโยชน์ ผมเองก็คิดว่ามันจะเกิดวันใดวันหนึ่งเพียงแต่เราชะงักวันลงไปไม่ได้เท่านั้นเองว่า วันหนึ่งเราคงต้องปราบเราอีก เพราะนอกเหนือไปจากการที่นักศึกษาไปยืนอยู่ข้างผู้เสียเปรียบในสังคมแล้ว ยังไปยึดถือความคิดทางซ้ายเป็นทางออกของสังคม ก็ทำให้คนที่เขามีผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แล้วก็มีอำนาจในการปกครองเริ่มหวั่นไหว รวมทั้งรู้สึกว่าเป็นภัยคุกคามพวกเขา ก็ต้องหาทางที่จะกลับมาปราบปราบ...

2. เป็นผลมาจากเหตุการณ์หลัง 14 ตุลาคม 2516 เพราะในช่วงหลัง 14 ตุลาคม 2516 ถึงก่อน 6 ตุลาคม 2517 กรรมกรและชาวนาได้แสดงพลังเพื่อเรียกร้องสิทธิของตนหลายครั้ง แสดงถึงการขยายตัวอย่างรวดเร็วของการมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยปราศจากสถาบันที่รองรับอย่างมั่นคง เป็นผลให้เกิดความระส่ำระสายโดยทั่วไป (สุจิต บุญบงการ, 2531) และทำให้กลุ่มผู้สูญเสียผลประโยชน์ในวงการทหาร นักการเมือง ขุนนาง และข้าราชการส่วนต่าง ๆ ไม่พอใจ โดยได้เริ่มต้นขบวนการเพื่อทำลายล้างนักศึกษาขึ้น โดยจัดตั้งมวลชนทั้งในเมืองและชนบทในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อคอยก่อวุ่นวายและบ่อนทำลายกิจกรรมของขบวนการนักศึกษา อาทิเช่น การใช้ลูกเสือชาวบ้าน เพื่อต่อต้านโครงการเผยแพร่ประชาธิปไตยในชนบท การใช้หน่วยกระต๊องแดงก่อวุ่นวายการรณรงค์ต่อต้านฐานทัพอเมริกาของศูนย์กลางนิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย (ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม, สัมภาษณ์ 10 ธันวาคม 2533) การสร้างสถานการณ์รุนแรงและเผชิญหน้าบีบให้นักศึกษาต้องโดดเดี่ยวจากคนชั้นกลาง การใช้สื่อต่าง ๆ เพื่อป้ายสีนักศึกษาของกลุ่มผู้สูญเสียผลประโยชน์ทำให้ประชาชนไม่ไว้วางใจต่อนักศึกษา และสภาพการณ์ต่าง ๆ เริ่มสับสน กลุ่มผู้สูญเสียผลประโยชน์จึงได้เปิดฉากการทำลายขบวนการนักศึกษาอย่างเต็มเหนี่ยวในเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 (กลุ่มสวนทาง, ม.ป.ป.)

3. กลุ่มอำนาจเก่าพยายามหาโอกาสและสร้างสถานการณ์ต่าง ๆ เพื่อต้องการรักษาอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองอยู่ตลอดเวลา (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, 2523) จะเห็นได้จากในช่วงที่มีความวุ่นวายระส่ำระสาย เนื่องจากการชุมนุมประท้วงต่าง ๆ โดยเฉพาะในกรณีการต่อต้านการกลับเข้าประเทศของพระภิกษุฉนอม กิตติขจร ในขณะที่เดียวกันรัฐบาลก็มีการแตกแยกออกเป็นกลุ่มขวาและกลุ่มก้าวหน้า ซึ่งเป็นโอกาสให้กลุ่มอำนาจเก่าใช้ประโยชน์จากสถานการณ์ในขณะนั้นโค่นล้ม ระบอบประชาธิปไตย (ปิยะฉัตร วัชรภรณ์, 2533)

สภาพเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

สภาพทางการเมืองในช่วงนี้ กลุ่มพลังเก่ายังคงต้องการช่วงชิงอำนาจทางการเมือง กลับคืนมาอยู่เสมอ และก็ประสบผลสำเร็จ เมื่อได้กระทำการรัฐประหารยึดอำนาจสำเร็จ ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 โดยอาศัยเหตุการณ์ที่เกิดจากจราจลสับสนุนวุ่นวายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในเช้ามีในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ซึ่งได้เกิดการปะทะกันขึ้นระหว่างนักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนที่ประท้วงการกลับมาของจอมพลถนอม กิตติขจร ซึ่งอุปสมบทเป็นพระภิกษุสงฆ์และได้จำพรรษา ณ วัดบวรนิเวศวิหาร กับกลุ่มต่อต้านที่อยู่ภายนอกมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์จนกระทั่งบาดเจ็บล้มตายเป็นจำนวนมาก และกองกำลังตำรวจได้เข้าทำการระงับเหตุการณ์ของการปะทะดังกล่าว คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินจึงได้กระทำการรัฐประหารยึดอำนาจ โดยชี้แจงถึงสาเหตุของการกระทำรัฐประหารตามแถลงการณ์ของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินว่า

ขณะนี้คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินได้เข้ายึดอำนาจการปกครองประเทศ ตั้งแต่เวลา 18.00 นาฬิกา วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เป็นต้นไป และสถานการณ์ทั้งหลายตกอยู่ภายใต้การควบคุมของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินโดยทั่วไปแล้ว

บัดนี้คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินได้ประจักษ์ถึงภัยพิบัติที่เกิดขึ้นอยู่ในขณะนี้เช่นเดียวกับประชาชนทั่วไปกล่าวคือได้มีกลุ่มบุคคลซึ่งประกอบด้วยนิสิต นักศึกษา บางกลุ่มได้กระทำการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพอันเป็นการเหยียดหยามจิตใจของคนไทยทั้งชาติ โดยเจตจำนงทำลายสถาบันพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผนการของคอมมิวนิสต์จะเข้ายึดครองประเทศไทยเมื่อเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าจับกุมก็ได้ต่อสู้ด้วยอาวุธร้ายแรงที่ใช้ในราชการสงคราม โดยร่วมมือกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ชาวเวียดนาม ต่อสู้กับเจ้าหน้าที่ตำรวจด้วย ประชาชนและเจ้าหน้าที่ตำรวจด้วย ประชาชนและเจ้าหน้าที่ตำรวจได้เสียสละชีวิตและบาดเจ็บเป็นจำนวนมาก สถานการณ์โดยทั่วไปก็เริ่มเลวลงเป็นลำดับ จนเกิดความระส่ำระสายขึ้นโดยทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อปรากฏแจ้งชัดว่ารัฐมนตรีบางนายและนักการเมืองบางกลุ่ม ตลอดจนสื่อสารมวลชนหลายแห่งมีส่วนสนับสนุนอยู่อย่างแข็งขัน และออกนอกหน้า เหตุการณ์เลวร้ายดังกล่าวมานี้ ย่อมจะทำให้รัฐบาลไม่สามารถรักษาสถานการณ์บ้านเมืองตามวิถีทางรัฐธรรมนูญไว้ได้ หากปล่อยไว้เช่นนี้ก็นับวันทีประเทศไทยและประชาชนจะต้องประสบกับความวิบัติยิ่งขึ้น เป็นลำดับจนยากที่จะแก้ไขคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินจึงมีความจำเป็นต้องเข้ายึดอำนาจการปกครอง

เพื่อสามารถแก้ไขสถานการณ์ได้โดยเฉียบขาดและฉับพลัน ทั้งนี้เพื่อความอยู่รอดของชาติ และมีให้ประเทศไทยต้องตกไปเป็นเหยื่อของจักรวรรดินิยมคอมมิวนิสต์

อนึ่ง ถึงแม้ว่าในขณะนี้จะมีรัฐสภาอยู่ แต่ก็เป็นที่แจ้งประจักษ์แก่ประชาชนแล้วว่านักการเมืองที่อยู่ในพรรคเดียวกันก็แตกแยกกัน ไม่มีดีถืออุดมคติของพรรค และไม่ได้ปฏิบัติตามอาณัติที่ประชาชนได้มอบไว้ให้ซึ่งเป็นการพันวิสัยที่ระบอบประชาธิปไตยโดยจะดำเนินไปตามวิถีทางรัฐธรรมนูญได้

คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน เทอดทูนพระมหากษัตริย์เป็นที่เคารพสักการะอย่างสูง ผู้ใดจะละเมิดมิได้ การยึดอำนาจครั้งนี้ก็เพื่อรักษาสถาบันที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขแห่งรัฐ ให้ดำรงอยู่ตลอดไป องค์พระมหากษัตริย์ และพระบรมวงศานุวงศ์ได้รับการอารักขาจากคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินอย่างปลอดภัยทุกประการ

คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินจะไม่เปลี่ยนแปลงสถาบันใด ๆ เกินกว่าความจำเป็น เพื่อความปลอดภัยของประเทศชาติ ชนชาวต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คณะทูตานุทูต กงสุล สถานทูต สถานกงสุล และองค์การระหว่างประเทศ คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินได้ให้ความคุ้มครองอย่างเข้มแข็ง

คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินขอยืนยันจะยึดมั่นในความปรารถนาร่วมกันของปวงชนชาวไทย ในอันที่จะดำรงไว้ซึ่งระบอบการปกครองประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข จึงจะบากบั่นจนสุดความสามารถที่จะให้ระบอบการปกครองดังกล่าวมีขึ้นด้วยรากฐานอันมั่นคง เป็นขั้นเป็นตอนให้จงได้และจะดำเนินการปฏิรูปการปกครองแผ่นดินให้ไปสู่ระบอบการปกครองประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข อันเหมาะสมแก่สถานการณ์ในปัจจุบัน เพื่อบรรลุผลสำเร็จในที่สุด" (ราชกิจจานุเบกษา, 2519)

จากการที่ระบอบราชการยังคงครองอำนาจเมืองไทยอยู่นี้ ทำให้สถาบันทางการเมืองอื่น ๆ อ่อนแอ และไม่มีความเข้มแข็งพอที่จะเป็นรากฐานการพัฒนาการทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยได้ ทำให้ขาดพลังที่จะสนับสนุนการปกครองระบอบประชาธิปไตย พลังประชาธิปไตยที่มีอยู่เช่น พรรคการเมืองก็ยังคงมีความอ่อนแอ ไม่มีระเบียบวินัยที่จะเป็นพลังที่มีความเข้มแข็งในการสนับสนุนระบอบประชาธิปไตย (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, 2523)

หลักฐานที่แสดงถึงการที่กลุ่มผู้นำในระบอบราชการไทย ที่ไม่ยอมสูญเสียอำนาจทางการเมือง และต้องการช่วงชิงอำนาจกลับคืนมาสู่ระบอบราชการดั้งเดิมอีก คือ การพยายามวางแผนเพื่อการเตรียมการปฏิวัติรัฐประหาร ยึดอำนาจจากรัฐบาลพลเรือนที่มาจาก การเลือกตั้งของ

ประชาชนตลอดเวลา ดังคำปราศรัยของ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีช่วงวันที่ 20 เมษายน พ.ศ. 2519 ถึงวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เกี่ยวกับเรื่องนี้ เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522 ณ ห้องสนามหลวงว่า

...เมืองเรามันอยู่ในระหว่างที่ว่าคนถือปืนยังไม่เข้าใจอะไร เป็นอะไร แต่ผมรู้สึกยินดีว่าทหารทุกวันนี้รู้จักประชาธิปไตยดีขึ้นมาก ทำไมผมพูดเช่นนั้น ผมรู้สึกดี เพราะผมไปได้โอกาสเป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหมอยู่ชั่วขณะหนึ่งแล้วได้ใกล้ชิดกับนายทหารชั้นผู้ใหญ่เป็นอันมาก จะเอามาเล่าให้ฟัง ก็ผ่านมาแล้วประชาธิปไตยเราได้วางนโยบายว่า เราไม่ได้เป็นศัตรูกับทหารมา แต่ไหนแต่ไรมาแล้ว จึงได้เริ่มคบกับคุณกฤษณ์ สีวะรา มีการติดต่อกัน พูดคุยกัน... เราก็บอกว่า เราต้องการประชาธิปไตย เราต้องการไม่ให้ทหารเอาปืนมาจี้ ก็ขอให้อดทน มีความอดทนบ้าง อะไรต่าง ๆ เพื่อที่จะเป็นประชาธิปไตย ทหารถือปืนกันเพื่อป้องกันประเทศ ไม่ใช่มาจี้กันเอง แต่ถ้ามันเหลืออด เหลือทน บ้างกลัวจะเป็นคอมมิวนิสต์ ก็อีกเรื่องหนึ่งนั้นเป็นเรื่องความคิดความเห็นของเขา ทีนี้เมื่อเป็นเช่นนี้ เมื่อผมเข้าไปที่แรกก็ได้รับจี้กับพวกนายทหารชั้นผู้ใหญ่ ตามสมควร สิ่งแรกที่ผมรู้สึกประหลาดใจก็คือการพูดถึงจะมีปฏิวัตินะ ผมสะดุ้งมาตั้งแต่เป็นรัฐบาล เมื่อเป็นรัฐบาล นายทหารชั้นผู้ใหญ่เข้ามาบอกผม เขาบอกว่าท่านครับ มันมีกลุ่มหนึ่งนะมาชวนพวกทหารปฏิวัติ 2-3 ครั้งแล้วพวกผมไม่เอาด้วย ผมก็ชื่นใจ บอกว่าเออดี แต่ก็ไม่ค่อยแน่ใจเหมือนกันอะไร เป็นอะไร ฟังหูไว้หูนี้ เขาบอกให้รู้ มันมีกลุ่มหนึ่ง แต่เขาไม่เล่นด้วย ตั้งแต่ขึ้นมา ก็มีเหตุการณ์กุกกัก ๆ เกิดขึ้น และก็มีการส่งคนจะมายึดอะไรที่บ้านผม ผมก็ทำใจเย็นสูสีเสีย มันก็รอดไปได้ แต่ว่าเหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 นั้นมันเรื่องประหลาด (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช, 2522)

นอกจากนี้ยังมีหลักฐานจากคำปราศรัยของนายชวน หลีกภัย รัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี ช่วงวันที่ 25 กันยายน พ.ศ. 2517 ถึงวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เกี่ยวกับเหตุการณ์ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2522 ณ ห้องสนามหลวง ความว่า

เหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 เป็นอุบัติเหตุที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้คาดหมาย หรือเป็นแผนการซึ่งอำนาจที่ได้วางแผนไว้ล่วงหน้า...ผมไม่มีหลักฐานอะไรที่เป็นตัวเป็นตนมายืนยันกับท่านดีไปกว่าเอกสาร แต่ก่อนที่ผมจะอ่านเอกสารชิ้นนั้น ซึ่งจะพิสูจน์ให้ท่านเห็นว่าการปฏิรูปในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

นั้น ได้มีการเตรียมตัวกันมาหรือเป็นอุบัติเหตุดังที่กลุ่มปฏิรูปได้อ้างขึ้น ผม
 จำเป็นจะต้อง เริ่มต้นเรียนพี่น้องทั้งหลายว่าในฐานะพรรคการเมืองที่มีหน้าที่
 รับผิดชอบและปกครองประเทศอยู่ในวันที่ 6 ตุลาคมนั้น พรรคประชาธิปไตย
 ไม่มีทางที่จะปฏิเสธความรับผิดชอบที่เกิดขึ้นในวันนั้นได้ แต่สิ่งที่เราจะต้องชี้-
 แจงว่า ความรับผิดชอบของเรานั้นมีเพียงใด และเราอยู่ในฐานะที่จะป้องกัน
 ได้หรือไม่ นี่คือประเด็นสำคัญที่เราจะต้องกราบเรียนพี่น้องทั้งหลาย ผมคิดว่า
 ในช่วงที่พรรคประชาธิปไตยเป็นรัฐบาลอยู่นั้นเรายังไม่เคยได้ยินคำว่า "สภา
 ปฏิรูป" เรายังไม่เคยได้ยินคำว่า "ปฏิรูป" ในลักษณะของผู้ที่จะมาปกครองประ-
 เทศ แต่ความจริงญาติพี่น้องทั้งหลาย ได้โปรดทวนกลับไปทบทวนเหตุการณ์ใน
 วันนั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าใครติดตามอ่านหนังสือพิมพ์ก่อนวันที่ 6 ตุลาคม
 2519 ท่านจะประจักษ์ความจริงว่าได้มีการพูดถึงคำว่าปฏิรูปกันมาแล้วได้มี
 การคาดหมายบุคคลที่อยู่ในศาลฎีกาด้วย ผมคิดว่า เรื่องแรกที่ผมนำหลักฐาน
 มาอ่านให้ท่านฟังนั้นมีใช้หลักฐานที่บิดเบือนความลับ แต่เป็นเอกสารชิ้นหนึ่งที่
 อยู่ในหนังสือพิมพ์ไทยรัฐฉบับวันที่ 3 ตุลาคม 2519 พี่น้องอย่าลืมนะครับ
 3 ตุลาคม 2519 ยังไม่มีการปฏิรูป ยังไม่เกิดเหตุนองเลือดในมหาวิทยาลัย
 ธรรมศาสตร์ วันนั้นรัฐบาลชั่วคราวของพรรคประชาธิปไตยยังรักษาการณ์อยู่
 เพื่อรอทำการแถลงการณ์ในสภาในวันที่ 8 ตุลาคม 2519 แต่หนังสือพิมพ์
 ไทยรัฐ ฉบับวันที่ 3 ตุลาคม 2519 หน้า 4 ได้เขียนถึงการปฏิรูป ซึ่งแสดง
 ให้เห็นว่าความลับในเรื่องการปฏิรูปนั้นได้รั่วไหลออกมา พี่น้องลองฟังข้อ
 ความที่เขาเขียนไว้ดู

หนังสือพิมพ์ไทยรัฐวันที่ 3 ตุลาคม 2519 หน้า 4 ในคอลัมน์ "ได้ฝุ่น"
 โดยผู้ใช้นามแฝงว่า "ได้ฝุ่น" เขียนว่า "หากเมืองไทยจะมีนายกรัฐมนตรี
 คนใหม่อีก ท่านายทนายทักษันได้ว่าจะไม่ใช่คนในตระกูลปราโมชอีกแล้ว อาจ
 จะเป็น 1 ใน 3 ของคนวัยไม่เกิน 52 ลีอกันไว้จากสภาปฏิรูป ดร.เชาว์
 ณ ศิลวันต์ เกษม จาติกวณิช หรือประภาส อวยชัย คนนี้ชินแสดูโหวง
 เอ็งแล้วบอกว่า ฮ้อ" พี่น้องครับ ผมทบทวนข้อความให้ท่านฟังอีกครั้งหนึ่ง
 "เล่ากันไว้จากสภาปฏิรูป..." ซึ่งนักเขียนจะเขียนได้ไม่เกินวันที่ 2 แสดง
 ให้เห็นว่า "การปฏิรูป" นั้นได้มีการเตรียมการกันมาแล้ว และข่าวนี้ได้รั่ว
 ไหลมาสู่สำนักหนังสือพิมพ์ นักหนังสือพิมพ์บางคนจึงได้เขียนถึง "สภาปฏิรูป"
 และวิจารณ์คาดหมายว่าคนที่จะมา เป็นนายกรัฐมนตรีนั้น เป็นผู้พิพากษาศาล
 ฎีกา แต่เขาไม่ได้พูดถึงอาจารย์ธานินทร์ กรัยวิเชียร เขาพูดถึงแต่
 อาจารย์ประภาส อวยชัย นี่หมายความว่าอย่างไร หมายความว่าเหตุ-
 การณ์วันที่ 6 ตุลาคม สภาปฏิรูปได้เตรียมการที่จะปฏิรูปแล้ว มีการรวม
 กลุ่มกันแล้ว และความลับอันนี้ก็รั่วไหลมาสู่สำนักหนังสือพิมพ์ จึงได้มีการ
 เขียนเรื่องนี้มา (ชวน หลีกภัย, 2522)

ลำดับเหตุการณ์ที่นำไปสู่เหตุการณ์ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519

- 19 กันยายน 2519 - สามเณรธนอมเดินทางมาจากสิงคโปร์ถึงดอนเมืองและตรงไปยังวัดบวรนิเวศฯ บวชเป็นพระฉายาวา สุกิตติขจร ภิกขุ
- ศูนย์นิสิตฯ และตัวแทนองค์การต่าง ๆ เข้าพบนายกรัฐมนตรี (ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช) เพื่อยื่นข้อเสนอดังนี้
 1. การกลับมาของพระธนอมอาศัยศาสนาบังหน้าทำให้ศาสนาฆราวาส
 2. เป็นแผนเพื่อฉกฉวยโอกาสสร้างสถานการณ์ฟื้นฟูระบอบเผด็จการ
 3. ความผิดของพระธนอม คือล้มล้างรัฐธรรมนูญ คอร์รัปชันและปราบปรามประชาชนเมื่อ 14 ตุลาคม 2516 ขอให้รัฐบาลแสดงท่าทีว่าจะจัดการอย่างไร
- 20 กันยายน 2519 - สภาแรงงานแห่งประเทศไทยลงมติให้รัฐบาลเร่งส่งพระธนอมออกประเทศและเสนอความเห็นดังนี้
1. การกลับมาของพระธนอมจะทำให้เกิดความไม่สงบและขัดต่อมติของรัฐบาล
 2. จะทำให้มีช่องว่างให้ผู้ฉวยโอกาสทำรัฐประหาร
 3. การกลับมาของพระธนอมทำให้ศาสนาฆราวาส
- ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เสนอให้ออกกฎหมายพิเศษเพื่อขับพระธนอม
 - กิตติวุฒโท กล่าวว่า นักศึกษาต้องการขับไล่พระ มีแต่คอมมิวนิสต์เท่านั้นที่ไล่พระ
- 21 กันยายน 2519 - กระทิงแดงป่าระเบิดใส่บริษัทท่องเที่ยว ที.เอส.ที. ซึ่งเป็นบริการท่องเที่ยวสำหรับนักศึกษาที่ทางศูนย์นิสิตฯ ให้การรับรอง
- 22 กันยายน 2519 - แนวร่วมยุวสงฆ์แห่งประเทศไทยมีหนังสือถึงมหาเถรสมาคมให้พิจารณาการบวชของพระธนอมว่าผิดวินัยหรือไม่

- นายนิพนธ์ ศศิธร รัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการรับจะไปเจรจากับพระถนอมให้ออกจากประเทศไทย
- 23 กันยายน 2519 - 13.30 น. ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีประกาศลาออกกลางสภาผู้แทนราษฎร เพราะไม่สามารถควบคุมสถานการณ์ในบ้าน-เมืองได้
- 24 กันยายน 2519 - นายวิชัย เกตุศรีพงศา กับนายชุมพร ทุมโมย นายช่างตรีสังกัดการไฟฟ้า เขตนครปฐม ผู้นำไปสเตอร์ต่อต้านการกลับมาของพระถนอม ออกติดรอบบริเวณรั้วองค์พระปฐมเจดีย์ ถูกแขวนคอที่หน้าอุรณงค์ที่จังหวัดนครปฐม
- 26 กันยายน 2519 - ศูนย์นิสิตฯ แกลงให้รัฐบาลจับกุมคนร้ายที่ฆ่าแขวนคอโดยเร็ว
- 28 กันยายน 2519 - มีการชุมนุมใหญ่ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีผู้เข้าร่วมชุมนุมเป็นจำนวนมาก
 - กิตติวุฒโท ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ว่าการเข้ามาบวชของพระถนอมนั้นบริสุทธิ์ เพราะขออนุญาตในหลวงในการบวช ถนอมและประกาศไม่มีความผิดเลย และโจมตี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ว่าชี้หน้าให้มีการเผาวัดได้ก็เผาวังได้ และประมาณสยวสงฆ์ว่ามีเพียงไม่ถึง 10 คน
- 29 กันยายน 2519 - 15.00 น. ศูนย์นิสิตฯ จัดให้มีการชุมนุมต่อต้านการกลับมาของพระถนอมที่ท้องสนามหลวง และเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการดังนี้
 1. จัดการให้พระถนอมออกนอกประเทศ
 2. จัดการจับกุมฆาตกรโหดที่ฆ่าแขวนคอที่นครปฐม
 3. ให้จัดกำลังรักษาความปลอดภัยให้แก่ผู้เข้าร่วมชุมนุม
- 30 กันยายน 2519 - ศูนย์นิสิตฯ และแนวร่วมฯ ยื่นข้อเรียกร้องต่อรัฐบาลขอให้ตอบเรื่องพระถนอมภายใน 3 วัน
- 2-3 ตุลาคม 2519 - มีการชุมนุมกันที่ท้องสนามหลวง เลิกชุมนุมประมาณเวลา 21.30 น.
- 4 ตุลาคม 2519 - 12.00 น. มีการแสดงละครล้อเลียนการถูกฆ่าแขวนคอที่นครปฐม

15.30 น. ศูนย์นิสิตฯ และสภาแรงงานแจ้งข้อเรียกร้องให้รัฐบาล

ทราบ 2 ข้อ คือ

1. ให้ส่งพระถนอมออกจากประเทศไทย
 2. ให้จับกุมฆาตกรโทดฆ่าแขวนคอมาดำเนินคดีตามกฎหมาย
- 21.30 น. ย้ายที่ชุมนุมจากสนามหลวงไปภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ออกแถลงการณ์ปิดมหาวิทยาลัยไม่มีกำหนด
- 5 ตุลาคม 2519 - หนังสือพิมพ์ดาวสยามและบางกอกโพสต์ รายงานข่าวท่านองว่าภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็มีการแสดงละครหมิ่นพระบรมโอรสาธิราช
- สถานียานเกราะ ชมรมวิทยุเสรีและโทรทัศน์กองทัพกได้ประกาศข่าวให้ลูกเสือชาวบ้านในเขต กรุงเทพมหานครทุกรุ่นประชุมด่วนเวลา 19.00 น. ณ ศูนย์ปฏิบัติการลูกเสือชาวบ้าน กก.ตชด.
 - พล.ต.ต.เจริญฤทธิ์ จำรัสโรมรันได้แจ้งให้ประชาชน ลูกเสือชาวบ้านทราบ ว่า ขอให้ลูกเสือชาวบ้านเตรียมพร้อมอยู่และรับฟังคำสั่งจากศูนย์ปฏิบัติการฯ ทางวิทยุกระจายเสียง
 - 19.00 น. พ.ท.อุทรา สนิทวงศ์ฯ ได้ชักชวนให้ลูกเสือชาวบ้าน กลุ่มแม่บ้านมาร่วมชุมนุมที่พระบรมรูปทรงม้า เวลา 9.00 น. ในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519
 - 21.30 น. ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ออกปราศรัยทางโทรทัศน์ว่าเรื่องการแสดงละครในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ได้สั่งการให้เจ้าหน้าที่ตำรวจดำเนินการตามกฎหมายในข้อหาดูหมิ่น อาชญากรรมร้ายต่อองค์รัชทายาทแล้ว
- 6 ตุลาคม 2519 - 01.00 น. เริ่มมีการยิงระเบิดและอาวุธที่ใช้ในราชการสงคราม เอ็ม 97 เข้าไปที่ชุมนุมภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- 05.00 น. มีระเบิดยิงจากภายนอกมาตกลงกลางที่ชุมนุมทำให้นักศึกษาประชาชนตาย 9 คน บาดเจ็บ 13 คน
 - นายสุธรรม แสงประทุม เลขาธิการ ศูนย์นิสิตฯ ติดต่อขอเข้าพบรัฐบาล (ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช ผ่านนายเจริญ คันธวงศ์ เพื่อให้รัฐบาล

- สั่งการให้บุคคลที่อยู่ภายนอกมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์หยุดยั้งเข้าไปใน
ที่ชุมนุม รัฐบาลได้สั่งให้เจ้าหน้าที่ (พ.ต.ท.ธีรชัย เจริญเจริญ
สวญ. ชนะสงคราม) มารับตัวไปบ้าน ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช โดย
ออกทางด้านประตูท่าพระจันทร์ พร้อมกับผู้แสดงละครอีก 5 คน ขณะนั้น
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ถูกล้อมไว้แล้ว
- 07.00 น. กลุ่มชนที่ชุมนุมภายนอกมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์พยายาม
ใช้รถยนต์โดยสารประจำทาง 2 คัน ชนประตุมหาวิทยาลัย เพื่อจะเข้า
ไปภายในมหาวิทยาลัย
 - 07.45 น. นักศึกษาที่อยู่ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์วิ่งออกมาและถูก
กลุ่มต่อต้านที่อยู่ภายนอกประชิด
 - พล.ต.ท.ชุมพล โลหะชาละ รองอธิบดีกรมตำรวจ และ พล.ต.ต.
ยุทธนา วรรณโกวิท ได้มาบัญชาการอยู่บริเวณหน้ามหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์
 - 08.10 น. พล.ต.ต.เสนห์ สิทธิพันธ์ ได้บัญชาการให้ตำรวจตระเวน
ชายแดนพร้อมด้วยอาวุธครบมือบุกเข้าไปภายในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ทางเจ้าหน้าที่ตำรวจใช้อาวุธทุกชนิดยิงเข้าไปในมหาวิทยาลัย มีนักศึกษา
ได้รับบาดเจ็บและเสียชีวิตหลายคน
 - 11.00 น. เจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าเคลียร์พื้นที่ภายในมหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์และจับกุมนักศึกษาประชาชนประมาณ 3,000 คน
 - 11.35 น. เจ้าหน้าที่ตำรวจนำผู้ต้องหาทั้งหมดขึ้นรถออกจากมหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์ เพื่อนำไปควบคุมตัวที่โรงเรียนพลตำรวจบางเขน
 - 12.00 น. ลูกเสือชาวบ้านชุมนุมที่ลานพระบรมรูปทรงม้า เรียกร้องให้
รัฐบาลปลดนายสุรินทร์ มาศดิตถ์ นายชวน หลีกภัย นายดำรง ลัทธพิพัฒน์
ออกจากรัฐมนตรี
 - 17.00 น. สถานีโทรทัศน์ช่อง 4 นำภาพที่นักศึกษาในมหาวิทยาลัย-
ธรรมศาสตร์ถูกยิง ถูกทำร้ายอย่างทารุณ ออกเผยแพร่ทั่วประเทศ
 - 18.00 น. คณะทหารเข้าทำการยึดอำนาจเรียกตนเองว่าคณะปฏิรูป
การปกครองแผ่นดิน
 - 19.00 น. คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินประกาศกฎอัยการศึกทั่วประเทศ

ผลของเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519

หลังเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 ได้มีการปฏิบัติการกวาดล้างนักศึกษาปัญญาชนและประชาชนที่ต้องคำกล่าวหาภัยสังคมและคอมมิวนิสต์จำนวนมากหนีเข้าป่า เพื่อเข้าร่วมพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย ยิ่งทำให้แนวความคิดสังคมนิยมกลายเป็นกระแสหลักในขบวนการคนหนุ่มสาวไทยติดต่อกันเนิ่นนานนับทศวรรษ (กลุ่มสวนทาง, ม.ป.ป.) ส่วนทางคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินก็ให้นายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี

ผู้นำนิสิตนักศึกษาและประชาชนที่ถูกจับจากเหตุการณ์ 6 ตุลาคม 2519 มีทั้งหมด 19 คน และปรากฏว่าในคดีนี้มีนายความอาสา เข้าว่าความให้จำเลยมาก เป็นประวัติการณ์

คดี 6 ตุลาคมนี้ได้สิ้นสุดลงเมื่อรัฐบาลสมัยพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้ประกาศใช้พระราชบัญญัตินิรโทษกรรมแก่ผู้ซึ่งกระทำความผิดเนื่องในการชุมนุมในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2521 โดยมีเหตุผลว่า "การพิจารณาคดีเนื่องในการชุมนุมในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระหว่างวันที่ 4 ถึงวันที่ 6 ตุลาคม 2519 นั้น ได้ล่วงเลยมานานพอสมควรแล้วและมีท่าทีว่าจะยืดเยื้อต่อไปอีกนาน ถ้าจะดำเนินคดีต่อไปจนเสร็จสิ้นก็จะทำให้จำเลยต้องเสียอนาคตในทางการศึกษาและการประกอบอาชีพยิ่งขึ้น และเมื่อคำนึงถึงการชุมนุมดังกล่าวก็ดี การกระทำอันเป็นความผิดทั้งหลายทั้งปวงก็ดี เกิดขึ้นเนื่องจากความไม่เข้าใจในสถานการณ์ที่แท้จริง เพราะเหตุแห่งความเขว่วัยและการขาดประสบการณ์ของผู้กระทำความผิด ประกอบกับรัฐบาลนี้มีความประสงค์อย่างแน่แน่ว่าจะให้เกิดความสามัคคีในระหว่างชนในชาติ จึงเป็นการสมควรให้อภัยการกระทำดังกล่าวนั้น เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้กระทำความผิดทั้งผู้ที่กำลังถูกดำเนินคดีอยู่และผู้ที่ยลหนีไปได้ประพฤติปฏิบัติตนในทางที่ถูกที่ควร และกลับมาร่วมกันทำคุณประโยชน์และช่วยกันจรรโลงประเทศไทยให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป จึงจำเป็นต้องตราพระราชบัญญัตินี้" (เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ อ้างถึงในสมยศ เชื้อไทย, 2531)

สถานการณ์ทางการเมืองภายใต้การนำของนายธานินทร์ กรัยวิเชียร

รัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียรบริหารงานชั่วคราวระยะเวลา 263 วัน ก็ถูก พล.ร.อ. สงัด ชลออยู่ทำการปฏิวัติอีกครั้งหนึ่ง เนื่องจากผลงานของรัฐบาลทำให้ประชาชนไม่พอใจการ

ที่รัฐบาลใช้อำนาจเผด็จการ จะเห็นได้จากหนังสือพิมพ์กวีตรอนเสรีภาพ การจับกุมคุมขังตั้งแต่ 6 ตุลาคม 2519 มีนักศึกษา ประชาชนถูกรวบไปมาก เป็นปมเงื่อนสำคัญที่รัฐบาลชุดนี้ถูกโจมตี ทั้งในประเทศและต่างประเทศ การโกหกความจริง เรื่อง เหตุการณ์ในธรรมศาสตร์ค้อย ๆ มีคน รู้ความจริงมากขึ้น นโยบายปราบคอมมิวนิสต์ที่เป็นผลงานชิ้นเอก ยิ่งกลับทำให้การขยายตัวของ พลพรรคคอมมิวนิสต์ และการสู้รบสงครามกองโจรขยายตัวเติบโตใหญ่มากยิ่งขึ้น (มติชน ฉบับพิเศษ, 2532)

นายธานินทร์ กรัยวิเชียรมือดีดเป็นผู้พิพากษา แต่รัฐบาลนี้ได้ใช้อำนาจคณะปฏิรูป การปกครองแผ่นดินสั่งประหารชีวิตโดยไม่ผ่านศาล รัฐบาลพยายามจะสร้างภาพลักษณ์ของตน โดยมีกระบอกเสียงของตน ดังมีหนังสือพิมพ์เจ้าพระยาของรัฐบาล และรัฐมนตรีก็ออกรายการ โทรทัศน์บ่อย ๆ แต่ก็มิได้ช่วยลดความขัดแย้งลงได้

ความขัดแย้งประการหนึ่งในกลุ่มทหารขยายตัวจนเกิดเหตุการณ์กบฏ 26 มีนาคม 2520 พล.อ.ฉลาด หิรัญศิริ ที่พ้นจากวิถีทางราชการทหาร และไปอุปสมบท ณ วัดบวรนิเวศวิหาร มีนามฉายาว่า พระศิริหิรัญญู ได้รับอาราธนาให้สึกในเช้าวันที่ 26 มีนาคม 2520 เพราะทหาร หนุมจะเข้ายึดอำนาจ และเชิญไปสู่กองอำนวยการของคณะปฏิวัติ การใช้กำลังครั้งนี้ พล.ต.อรุณ ทวาทสิน ถูกยิงตายจากฝ่าย พล.อ.ฉลาด หิรัญศิริ คณะทหารหนุมทำรัฐประหารล้มเหลว ในที่สุด แกนนำจึงถูกถอดยศ และโดยเฉพาะ พล.อ.ฉลาด หิรัญศิริ ถูกคำสั่งของนายกรัฐมนตรี ให้ประหารชีวิต เมื่อวันที่ 21 เมษายน 2520 (มติชน ฉบับพิเศษ, 2532)

กรณีกบฏ 26 มีนาคม 2520

เป็นการยึดอำนาจการปกครองจากรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียรโดยกลุ่มผู้ก่อ การกบฏ แยกได้ 3 กลุ่มใหญ่คือ

1. กลุ่มของพลเอกฉลาด หิรัญศิริ นำโดยพันตรีอัศวิน หิรัญศิริ ลูกชายของพลเอก ฉลาด หิรัญศิริ เป็นผู้รวบรวมกำลังทหารจากกองพลที่ 9 กาญจนบุรี เข้ายึดอำนาจ โดยคาดว่า จะมีพลเอกประเสริฐ ธรรมศิริเป็นผู้นำการยึดอำนาจครั้งนี้ นอกจากนี้ยังผู้ร่วมสนับสนุนอีกคือ พันโทสนั่น ขจรประศาสตร์ อดีตนายทหารคนสนิทของพลเอกฉลาด หิรัญศิริ พันตรีบุญเลิศ คงประดิษฐ์ ผู้บังคับกองพันร.9 พัน 3 กาญจนบุรี และพันตรีบุญเลิศ แก้วประสิทธิ์ รองผู้บังคับ

การกองพัน ร. 9 พัน 2

2. กลุ่มนักหนังสือพิมพ์บางคน ได้แก่ กลุ่มที่ไม่พอใจในรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร เนื่องจากความขัดแย้งกับนายสมักร สุนทรเวช ในเรื่องผลประโยชน์บางอย่าง ซึ่งมีนายสมพจน์ ปิยะอุย นายทุนเจ้าของโรงแรมใหญ่คู่ลิตธานี และกิจการธุรกิจหลายอย่าง รวมทั้งเป็นเจ้าของหนังสือพิมพ์ "ชาวไทย" มีพลตรีประมาธ อติเรกสาร และพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นหุ้นใหญ่

3. กลุ่มสมทบ มีนายรักศักดิ์ วัฒนพานิช เป็นแกนกลาง เนื่องจากนายรักศักดิ์ วัฒนพานิช ไม่พอใจที่ นายดุสิต ศิริวรรณ ซึ่งเป็นมือขวาของนายธานินทร์ กรัยวิเชียรจะบุกค้ายกรณิศอรัปชั้นสถานีวิทยุโทรทัศน์ที่ขอนแก่นตอนที่นายรักศักดิ์เป็นประชาสัมพันธ์อยู่ (ข่าวไทย-นิกร, 2521)

ลำดับเหตุการณ์ กบฏ 26 มีนาคม 2520

ในวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ. 2520 เวลาประมาณ 9.00 น. มีการประกาศของคณะปฏิวัติลงนามโดย พล.อ.ประเสริฐ ธรรมศิริ เข้ายึดอำนาจการปกครอง โดยสถานีวิทยุแห่งประเทศไทยเป็นผู้ออกข่าว และสถานีต่าง ๆ ก็ให้ความร่วมมือด้วยดีในการถ่ายทอดครั้งนี้

หลังจากประกาศของคณะปฏิวัติผ่านไปได้ประมาณ 2 ชั่วโมง โทรทัศน์ช่อง 5 โดยนายอาคม มกรานนท์ และพ.อ.อุทรา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ออกมาประกาศแถลงการณ์ของ พล.อ.เสริม ณ นคร ผู้รักษาพระนคร ยืนยันความมั่นคงของรัฐบาลพร้อมทั้งออกคำสั่งให้ทุกสถานีทั้งวิทยุและโทรทัศน์ถ่ายทอดสถานีโทรทัศน์ช่อง 5 แห่งนี้

เวลา 11.40 น. ฝ่ายทำการปฏิวัติได้ตอบโต้ประกาศของผู้รักษาพระนครที่ว่า "พลเอกประเสริฐ ธรรมศิริ ถูกแอบอ้างชื่อเป็นหัวหน้าคณะปฏิวัติโดยการบีบบังคับ" ด้วยการกระจายเสียงทางวิทยุแห่งประเทศไทยด้วยเสียงของพลเอกประเสริฐ ธรรมศิริ แถลงในสารคณะปฏิวัติว่า "ข้าพเจ้าขอแจ้งให้ท่านทราบว่า การปฏิวัติครั้งนี้ข้าพเจ้าจำเป็นต้องกระทำเพื่อแก้ไขสถานการณ์" ลงท้ายประกาศว่า พลเอกประเสริฐ ธรรมศิริ

เวลา 11.50 น. หลังจากที่ฝ่ายคณะปฏิวัติออกประกาศไปไม่ถึง 10 นาที ฝ่ายรัฐบาลโดย ฯพณฯ รัฐมนตรีกระทรวงกลาโหม พล.ร.อ.สงัด ชลออยู่ ได้ปรากฏตัวทางช่อง 5 และออกแถลงการณ์โต้ตอบฉับพลัน รวมทั้งต่อมาได้นำคณะนายทหารชั้นผู้ใหญ่มีผู้บัญชาการทหารสูงสุด ผู้บัญชาการทหารบก ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบก แม่ทัพภาคที่ 1 ผู้บัญชาการกองพลทหารม้า รองผู้บัญชาการทหาร และอธิบดีกรมตำรวจมาออกอากาศทางโทรทัศน์ช่อง 5

ในเวลา 12.15 น. ฝ่ายรัฐบาลได้แถลงการณ์โดยนายอาคม มกรานนท์ว่า "ผู้อยู่เบื้องหลังการปฏิวัติครั้งนี้ คือ พลเอกฉลาด ทิรัญศิริ ซึ่งสืบทอดมาจากพระ" แล้วติดตามด้วยการประกาศของ พ.อ.อุทรา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา ย้ำคำพูดของนายอาคม มกรานนท์ ซึ่งในสายตาของคนไทยแล้วยอมรับไม่ได้ที่บุคคลอยู่ในผ้าเหลืองจะมาก่อการทางการเมืองอย่างโจ่งแจ้งอย่างนี้ ฝ่ายรัฐบาลได้แถลงอีกว่ากลุ่มผู้เห็นแก่ตัวได้สังหาร พล.ต.อรุณ ทวาทสิน (ยศขณะนั้น) เสียแล้ว เพราะไม่ให้ความร่วมมือกับคณะปฏิวัติ เล่นกันถึงตายแบบนี้ ผิดธรรมเนียมการปฏิบัติของบ้านเรา และออกอากาศแถลงว่าคุณสมบัติได้เรียบร้อย อย่างไม่มีการเสียเลือดเนื้อคนไทยอีกแต่ประการใด กับช่วยพลเอกประเสริฐ ธรรมศิริ และพลเอกประลอง วีระปรีห์ ออกมาได้ จากฝีปากการเจรจาของพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ โดยรัฐบาลได้ออกแถลงการณ์ต่อประชาชนว่า "จะส่งบุคคลทั้ง 5 ได้แก่ พลเอกฉลาด ทิรัญศิริ พันโทสนั่น ขจรประศาสน์ พันตรีอัศวิน ทิรัญศิริ พันตรีวิศิษฐ์ กงประดิษฐ์ พันตรีบุญเลิศ แก้วประสิทธิ์ ออกนอกประเทศตามสัญญา เพื่อรักษาชีวิตนายทหารชั้นผู้ใหญ่สองท่านเอาไว้ คือ พลเอกประเสริฐ ธรรมศิริ รองผู้บัญชาการทหารบก และพลเอกประลอง วีระปรีห์ เสนาธิการทหารบก แต่จากการติดต่อกับประเทศได้ทันแล้วได้รับการปฏิเสธ ทางรัฐบาลจึงนำผู้ต้องหามาดำเนินการตามกฎหมายแผ่นดิน (นิตยสารสภา, 2520)

สำหรับการปราบกบฏครั้งนี้ ชัยวัฒน์ สถาอานันท์ (2520) เรียกว่าเป็นการปราบกบฏด้วยภาพทางโทรทัศน์ อันเป็นการเปิดมิติแห่งการต่อสู้ทางการเมืองที่ไม่ใช่กำลังให้ประชาชนเดือดร้อนจนเกินไป"

ผลของเหตุการณ์กบฏ 26 มีนาคม 2520

1. ทำให้มีผู้เสียชีวิต 1 คน คือ พล.ต.อรุณ ทวาทสิน ผบ.กองพล 1 ใน กรุงเทพฯ
2. ผู้ร่วมก่อเหตุการณ์ถูกควบคุมตัวในฐานะผู้ต้องหาไว้ที่โรงเรียนนายสิบตำรวจ บางเขน เพื่อรอการดำเนินคดีใน 2 ข้อหา คือกบฏในราชอาณาจักร และฆ่าคนตาย ซึ่งผู้ต้องหาที่ถูกควบคุมตัวทันที ได้แก่

1. พลเอกฉลาด ทิรัญศิริ อดีตรองผู้บัญชาการทหารบก
2. พันโทสนั่น ขจรประศาสน์
3. พันตรีอัศวิน ทิรัญศิริ
4. พันตรีวิศิษฐ์ คงประดิษฐ์
5. พันตรีบุญเลิศ แก้วประสิทธิ์

นอกจากนี้ยังมีการจับกุมผู้ต้องหาเพิ่มเติมอีก ได้แก่

1. นายพิชัย วาสนาส่ง ไชยภักและสถาปนิกชื่อดัง ผู้จัดการรายการ "พบโลก" และคอลัมนิสต์หนังสือพิมพ์ข่าวไทย ซึ่งนายพิชัย วาสนาส่ง ยอมรับว่าตนเองเป็นผู้ร่างแถลงการณ์ 2 ฉบับ แต่ทำไปโดยไม่รู้เรื่อง เมื่อมารู้ว่าพลเอกพระเสริฐ ธรรมศิริ ไม่รู้เรื่องด้วย มีเพียงพลเอกฉลาด ทิรัญศิริคนเดียวทำ จึงได้หนีออกมาจากกองบัญชาการสวนรื่นฤดีพร้อมกับนายสมพจน์ ปิยะอุยในตอนบ่าย

2. นายสมพจน์ ปิยะอุย กรรมการผู้จัดการใหญ่โรงแรมดุสิตธานี และบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวไทย ซึ่งเป็นคนส่งข่าวส่งน้ำแก้มูก่อการปฏิวัติ

3. นายรักศักดิ์ วัฒนพานิช อธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ เป็นผู้อ่านแถลงการณ์ ปฏิวัติ

4. ดร.อมร จันทรมบูรณ รองเลขาธิการคณะกรรมการกฤษฎีกา
5. นายสมบูรณ ทรัพย์พอกพูน หัวหน้ากองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวไทย
6. นายศิระ ศิริพัฒน์ ผู้ช่วยหัวหน้ากองบรรณาธิการหนังสือพิมพ์ข่าวไทย

ต่อมามีผู้ติดต่อขอมอบตัวอีก ดังนี้

1. นายสมชาย ฤกษ์ดี เจ้าของนามปากกา "เบิ้ม บางเบิด" แห่งหนังสือพิมพ์เดลินิวส์
2. นายวิระ มุสิกพงศ์ ขณะนั้นเป็นหัวหน้าข่าวในประเทศและเจ้าของคอลัมน์ "วันต่อวัน" ในหนังสือพิมพ์ข่าวไทย (ตะวันออกปริทัศน์ 2520 : 6-12)

จุดล้มเหลวของการยึดอำนาจ

1. เนื่องจากพล.อ.ฉลาด ทิรัญศิริ กระทำการในขณะที่นายพลผู้ร่วมวางแผนมาก่อนคนอื่น ๆ ยังลังเล และต้องการรีรอโอกาสไว้ก่อน คงมีแต่พล.อ.ประเสริฐ ธรรมศิริ ผู้เดียวเท่านั้นที่ดำเนินการไปตามเกมส์ที่พล.อ.ฉลาด ทิรัญศิริ เริ่มขึ้นแล้ว
2. จุดพลาดอีกจุดหนึ่ง ก็คือ จุดที่พล.ต.อรุณ ทวาทศิน ผบ.กองพล 1 ในกรุงเทพฯ ไม่ยอมร่วมมือด้วย เนื่องจากไม่พอใจที่มีพล.อ.ฉลาด ทิรัญศิริ ผู้เคยมีเรื่อง "ผิดใจ" กับคนเข้ามาเป็นตัวละครสำคัญในเหตุการณ์วันนั้น และเห็นว่า พล.อ.เสริม ฒ นคร ผบ.ทบ.เองก็หลบออกจากบ้านไปอยู่ที่กองพลทหารม้าที่ 1 ไม่เอาด้วยกับฝ่ายยึดอำนาจ พล.ต.อรุณ ทวาทศินจึงปฏิเสธที่จะเซ็นคำสั่งให้เคลื่อนกำลังทหารกองพลที่ 1 ผลการ "ไม่ร่วมมือ" ของพล.ต.อรุณ ทวาทศิน คือ การต้องสั่งเวชชีวิตให้แก่การรัฐประหารในครั้งนี้
3. แผนของการรัฐประหารไม่มีการรุกทางการเมือง เป็นฉากนำมาก่อน ในขณะที่ทางด้านกำลังก็ไม่เข้มแข็งพอ จึงประสบความพ่ายแพ้ ทั้งทางกำลังและทางการเมือง กล่าวคือ การรัฐประหารครั้งนี้มีมูลเหตุทางด้านทวิสัย คือ ความอ่อนแอของรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร เท่านั้น แต่มูลเหตุทางอติวิสัย คือ ความพร้อมทางกำลังในวงการทหารยังมีไม่เต็มที่ (ข่าวไทยนิกร, 2521)

ในการบริหารงานปกครองประเทศของรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ที่ประสบกับความล้มเหลว คณะปฏิรูปตนต่อไปไม่ไหว ในนามของสภาที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี จึงขอเสนอให้ปรับปรุงคณะรัฐมนตรี จาก 9 กระทรวงที่รัฐมนตรีควรพ้นตำแหน่ง คือนายสมัคร สุนทรเวช นายดุสิต ศิริวรรณ นายภิญโญ สาธร นายอินทรีย์ จันทรสถิตย์ นายสุพัฒน์ สุธาธรรม คุณหญิง

เลอศักดิ์ สมบัติศิริ นางวิมลศิริ ชำนาญเวช พล.อ.ท.เพิ่ม ลิ้มปิสวัสดิ์ และนายเสมอ
รัตนมาลัย

นายกรัฐมนตรีถือว่าตนมีอำนาจตามกฎหมาย และเห็นว่าการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีบ่อยๆ จะทำให้ประชาชนหมดศรัทธาในรัฐบาล จึงไม่ยอมปรับปรุงคณะรัฐมนตรี ตามคำแนะนำของคณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดิน (สุรพันธ์ ทับสุวรรณ, 2523, ภิญญู สาร, สัมภาษณ์ 19 ธันวาคม 2533) ด้วยเหตุนี้เมื่อเวลา 18.00 น. ของวันที่ 20 ตุลาคม 2520 พล.ร.อ.สังัด ชลออยู่ และคณะปฏิวัติ อันมี พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นเลขาธิการของคณะปฏิวัติได้พร้อมใจกันทำการปฏิวัติ และผ่อนคลายท่าทีเผด็จการด้วยการกำหนดให้เลือกตั้งทั่วไปในพ.ศ. 2521 (มติชน ฉบับพิเศษ, 2532)

รัฐบาลสมัยนายธานินทร์ กรัยวิเชียร ได้มีการรัฐประหารของคณะทหารถึง 2 ครั้ง คือ 26 มีนาคม 2520 และ 20 ตุลาคม 2520 สาเหตุที่มีการปฏิวัติในช่วงระยะเวลาเพียง 1 ปี ที่รัฐบาลชุดนี้เข้ามาบริหารประเทศนั้น ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2523) พบว่า การประกาศแผนการปฏิรูปของรัฐบาลนายธานินทร์ กรัยวิเชียร โดยเฉพาะการวางแผนพัฒนาการเมือง เป็นขั้นตอนถึง 12 ปี อาจกล่าวได้ว่าเป็นความผิดพลาดทางการเมืองของนักปฏิรูปซึ่งมิได้ประเมินสถานการณ์และสภาพแวดล้อมให้ถี่ถ้วน ในเบื้องต้นผู้เป็นต้นความคิดของแผนการ เป็นพลเรือนที่ไม่มีฐานอำนาจทางการเมืองอย่างแท้จริง ผู้นำทางการเมืองมีบารมีไม่พอในการทำการเปลี่ยนแปลง เอกภาพระหว่างบุคคลในคณะปฏิรูปไม่มี แต่ที่สำคัญที่สุด ก็คือการประกาศขยายเวลาของการใช้สิทธิทางการเมืองยาวนานถึง 12 ปี ภายหลังจากที่สังคมไทยได้ผ่านการเปลี่ยนแปลงเมื่อเดือนตุลาคม 2516 และการตื่นตัวทางการเมืองอย่างสูงระหว่างปี 2516-2519 มาไม่นาน ทำให้คนส่วนใหญ่รู้สึกว่าการปฏิรูปการปกครองเป็นการถอยหลัง เข้าคลองมากกว่าที่จะเห็นการก้าวหน้า ในที่สุดรัฐบาลปฏิรูปก็ถูกล้มล้างไปโดยการรัฐประหาร ก่อนที่จะได้ดำเนินการตามแผนการปฏิรูปการปกครองที่ได้ประกาศไว้ให้เป็นผล

หลังการปฏิวัติ 20 ตุลาคม 2520 พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรี งานสำคัญของรัฐบาลเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ (สมัยที่ 1) คือ การร่างรัฐธรรมนูญให้เสร็จภายใน 1 ปี มีคำวิจารณ์ว่า "พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ดำเนินการสิ่งเหล่านี้สมกับ

เป็นเสธ.รัฐธรรมนูญฉบับนี้แฝงเจตนาเพื่อเป็นนายกรัฐมนตรีคือ แม้นในชั้นยกร่าง จะเชิญหัวหน้าพรรคการเมืองใหญ่ ๆ ร่วมด้วย พอถึงขั้นแปรญัตติกลับแปรตามที่พลเอก เกอริ่งศักดิ์ ชมะนันทน์ ทั้งนี้เพราะพลเอก เกอริ่งศักดิ์ ชมะนันทน์แต่งตั้งวุฒิสมาชิกโควตาของตนในวาระต่าง ๆ มากพอ" (มติชน ฉบับพิเศษ, 2532)

หลังจากที่มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญ สภารัฐบาล เกอริ่งศักดิ์ก็สิ้นสุดลง รัฐบาลใหม่ อันมาจากการเลือกตั้งมีหลักประกันอย่างไรว่า "จะเลือกพลเอก เกอริ่งศักดิ์กลับเข้าไปเป็นนายกรัฐมนตรี" ปรากฏว่ารัฐธรรมนูญได้ให้หลักประกันไว้ว่า "นายกรัฐมนตรีไม่จำเป็นต้องมาจากการเลือกตั้ง" และการเลือกตั้งที่ผ่านมาได้ล่วงเวลาออกพ.ร.บ.พรรคการเมือง จึงเลือกกันในนามของกลุ่ม ซึ่งเป็นการเหมาะแก่การช่วงชิงมาเป็นฐานทางการเมืองได้ ยิ่งการช่วงชิงการวางตัวในตำแหน่งต่าง ๆ ไว้ เช่น ตำแหน่งประธานสภา แทนที่จะเป็น พล.ร.อ.สังัด ชลออยู่ กลับกลายเป็น พล.อ.อ.हरิน ทงสกุล ด้วยจังหวะพอดีที่ พล.ร.อ.สังัด ชลออยู่เข้าโรงพยาบาล กระทั่งหัน พล.อ.อ.हरิน ทงสกุล จึงได้ตำแหน่งประธานวุฒิสภา ซึ่งเป็นประธานสภาโดยตำแหน่ง ทั้งจะมีบทบาทชาวเสี่ยงหาตัวนายกรัฐมนตรี (มติชน ฉบับพิเศษ, 2532)

การเข้าสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพลเอก เกอริ่งศักดิ์ ชมะนันทน์ สมัยที่ 2

การชิงไหวชิงพริบเพื่อก้าวสู่ตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของพล.อ. เกอริ่งศักดิ์ ชมะนันทน์ ซึ่งมีความมั่นใจต่อลู่อู่ทางการเป็นนายกรัฐมนตรีคนต่อไป มั่นใจต่อวุฒิสมาชิก สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และรัฐธรรมนูญที่ปั้นมากับมือ เราจะสังเกตเห็นได้จากการฟอร์มรัฐบาล มีรัฐมนตรีที่มาจากการเลือกตั้งน้อยราย และจำนวนที่น้อยรายยังเป็นคนที่ไม่มีควมสำคัญในพรรคมากนัก ถึงจะอ้างว่าการเลือกตั้งครั้งนี้ไม่มีพรรคค้จริง แต่ทว่าสภาพความจริง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต่างก็สมัครโดยอาศัยกลุ่มตามชื่อพรรคเดิม ตลอดจนมีกลุ่มที่ลงสมัครโดยอ้างว่าสนับสนุนพล.อ. เกอริ่งศักดิ์ ชมะนันทน์ (มติชน ฉบับพิเศษ, 2532)

ผลการเลือกตั้งตามความในรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช 2521 ไม่มีกลุ่มใดมีเสียงมากเป็นพิเศษจะจัดตั้งรัฐบาลได้ ถึงกระนั้นกลุ่มกิจประชาคมมีความเป็นไปได้ที่จะเสนอชื่อ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อความไม่ประมาท แม้วุฒิสภาที่ตั้งไว้มีทหารบกถึง 133 นาย ทหารเรือ 39 นาย ทหารอากาศ 33 นาย ตำรวจ 9 นาย และพลเรือน 31 คน

การชาวเสียงจึงต้องคำนึงยุทธศาสตร์ยุทธวิธีอันมีหลักประกัน ปรากฏว่าหลังจากการเลือกตั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรกำลังอยู่ระหว่างขอมควมผู้เลือก หลายคนไม่อยู่ในกรุงเทพมหานคร แต่กำหนดเรียกประชุมกระทำอย่างกระทันหันเมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2522 วิธีป้องกันหากมีผู้เสนอชื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ที่เสียงสนับสนุนอาจแตกเป็น 2 ฝ่าย จึงวางแผนให้มีผู้เสนอชื่อ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์อีกรายหนึ่ง โดยที่ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ไม่อยู่ในสภา และเป็นที่น่าสนใจว่า ต่อมาเมื่อไม่มีคนเสนอชื่อ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กลับมีผู้เสนอชื่อ พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ การที่ซึ่งตัดหน้าเสนอชื่อ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ไว้ก่อนล่วงหน้านั้น เหตุใดจึงมีเจตนาของ พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์อยู่ที่ประธานสภา แสดงความจำนงขอถอนจากการถูกเสนอเป็นนายกรัฐมนตรี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ทราบได้อย่างไรว่าจะมีผู้เสนอตน ถ้าไม่มีการเตรียมการกันมาก่อน (มติชน ฉบับพิเศษ, 2532)

ในช่วงสมัยรัฐบาลเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ สมัยที่ 1 ได้พยายามแก้ไขปัญหาความขัดแย้งที่สะสมมาจากรัฐบาลก่อนเป็นผลงานที่น่าสนใจของนายกรัฐมนตรีคนนี้ คือ เริ่มจากออก พ.ร.บ.นิรโทษกรรมแก่ผู้ก่อการกบฏ 26 มีนาคม 2520 เมื่อวันที่ 3 ธันวาคม 2520 ตามมาด้วย ผลักดันผ่าน พ.ร.บ.นิรโทษกรรมแก่ผู้กระทำความผิดในการชุมนุมในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ระหว่างวันที่ 4-6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 มีผลให้ภาพลักษณ์รัฐบาลดีขึ้นจากการละเมิดสิทธิมนุษยชน และขณะเดียวกันมีคำวิจารณ์ว่า "การนิรโทษกรรมครั้งนี้มีผลต่อการบิดความจริง เมื่อการสืบพยานในศาลทำให้เรื่องราวกระจ่างขึ้นเป็นลำดับ" (มติชน ฉบับพิเศษ, 2532)

ในช่วงรัฐบาลพล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ สมัยที่ 2 ครองอำนาจอยู่ได้ไม่นาน เพราะต้องพบปัญหาการเคลื่อนไหวคัดค้านในรูปแบบต่าง ๆ รวมทั้งใบปลิวด้วย และรัฐสภาได้เปิดอภิปรายไม่ไว้วางใจรัฐมนตรีเป็นรายบุคคล โดยเข้าสู่ระเบียบการประชุมรัฐสภาเมื่อวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ. 2522 ทั้งนี้มีกระทรวงมหาดไทย กระทรวงพาณิชย์ และกระทรวงอุตสาหกรรม ซึ่งกระทบถึงนายกรัฐมนตรีที่แทรกแซงการประมูลเข้าโรงงานสุราบางยี่ขัน ผลการลงมติยังเป็น ที่ได้รับความไว้วางใจ ต่อมา พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ได้ปรับปรุงคณะรัฐมนตรีใหม่ โดยหวังผลลดความกดดันทางการเมือง แต่ก็ไม่เป็นผล เพราะแรงกดดันจากทุกด้าน รวมทั้งวิกฤตการณ์น้ำมันขึ้นราคาที่เป็นมรสุมลูกใหม่ ในขณะเดียวกันยัง เดิร์กหรือทหารหนุ่มก็ เบนทิศทางไปสนับสนุน พล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ ในที่สุด พล.อ.เกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ได้ตัดสินใจลาออก

จากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 29 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2523 แทนที่จะเลือกยุบสภาอย่าง
ไม่มีเหตุผล (มติชน ฉบับพิเศษ, 2532)

รัฐบาลสมัยพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ สมัยที่ 1 (กุมภาพันธ์ 2523 - มีนาคม 2524)

ในช่วงนี้มีการตั้งนักวิชาการสำคัญ ๆ เข้าเป็นที่ปรึกษา แต่เมื่อพฤติการณ์ทางการเมือง
ดูเหมือนว่าตั้งนักวิชาการไว้เพื่อช่วยพลเอกเปรมไม่ต้องรับการกระทบกระเทือน นักวิชาการบาง
คนจึงลาออกอย่างเงียบ ๆ และเมื่อพลเอกเปรมต้องเกษียณอายุราชการจากผู้บัญชาการทหารบก
ในปี พ.ศ. 2523 พลตรีอาทิตย์ กำลังเอก เคลื่อนไหวต่ออายุราชการพลเอกเปรมอีก 1 ปี
ยังเติร์กคัดค้านการต่ออายุราชการ ขณะเดียวกันพลตรีอาทิตย์ที่พลเอกเปรม โยกย้ายมาจาก
โคราช เป็นผบ.พล.1 ได้ขึ้นเป็นรองแม่ทัพภาคที่ 2 (มติชน, 2532)

รัฐบาลพลเอกเปรมได้เกิดปัญหาความขัดแย้งภายในรัฐบาลผสมระหว่างพรรคกิจสังคม
กับพรรคชาติไทย ทำให้พลเอกเปรมปรับปรุงคณะรัฐมนตรีโดยพรรคกิจสังคมได้ถอนตัวออกไป
เป็นรัฐบาลเปรม 2 เมื่อมีนาคม 2524

รัฐบาลสมัยพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ สมัยที่ 2 (มีนาคม 2524 - ธันวาคม 2524)

รัฐบาลผสมชุดนี้ประกอบด้วยพรรคชาติไทย พรรคประชาธิปัตย์ พรรคสยามประชา-
ธิปไตย พรรคแนวมหาชน และสหพรรค ต่อมาเมื่อวันที่ 31 มีนาคม 2524 เวลา 21.00 น.
ยังเติร์กพบพลเอกเปรมขอให้เป็นผู้นำรัฐประหาร แต่มีการบ้ายเบี่ยง และโดยเสด็จกระบวน
รลยนต์พระที่นั่งออกไปโคราช ตั้งกองบัญชาการต้านรัฐประหาร 1 เมษายน 2524 ทางฝ่าย
ยังเติร์กมีพลเอกสัณฑ์ จิตรปฏิมา ประธานที่ปรึกษานายกรัฐมนตรี เป็นหัวหน้าคณะ ผลคือ
กบฏ 1 เมษายน ยังเติร์กพ่ายแพ้ พลเอกสัณฑ์ จิตรปฏิมาต้องหนีไปพม่า ส่วนพลตรีอาทิตย์
กำลังเอก ได้ก้าวขึ้นเป็นพลโทครองตำแหน่งเป็นแม่ทัพ ภาคที่ 1 หลังปราบกบฏ ต่อมาในเดือน
กันยายน 2524 ได้เลื่อนตำแหน่งเป็น ผู้ช่วยผู้บัญชาการทหารบกควบอีกตำแหน่งหนึ่ง และฝ่าย
พลเรือนที่ได้รับความดีความชอบครั้งนี้ก็คือ นายพิศาล มูลศาสตร์สาทร ผู้ครองตำแหน่งปลัด
กระทรวงมหาดไทยยาวนานในเวลาต่อมา ซึ่งมีส่วนในการจัดมวลชนต้อนรับสนับสนุนพลเอก
เปรมตลอดมา (มติชน 2532)

รัฐบาลสมัยพล.อ.เปรม ติณสูลานนท์ สมัยที่ 3 (ธันวาคม 2524 - มีนาคม 2526)

ในการปรับปรุงคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 19 ธันวาคม 2524 เนื่องจากช่วงเวลานี้ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์กับคณะได้รับอุบัติเหตุเฮลิคอปเตอร์ตกที่ค้อย อ่างขวาง มีสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเสียชีวิตด้วย จึงต้องมีการเลือกตั้งซ่อม และพรรคกิจสังคม แสดงท่าทีที่จะเข้าร่วมรัฐบาลอีก ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชได้พบกับพลเอกเปรม และร่วม รัฐบาลกันในที่สุด ระหว่างวันที่ 4-21 เมษายน 2525 รัฐบาลได้จัดสมโภชรัตนโกสินทร์ 200 ปี หลังจากนั้นพลเอกเปรมก็ไปเยือนประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน

ในปลายปี 2525 มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งพลเอกเปรมเป็นนายกรัฐมนตรีตามรัฐธรรมนูญ 2521 บทเฉพาะกาลกำลังจะสิ้นสุดลง จึงเกิดการเคลื่อนไหวแก้รัฐธรรมนูญ พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก ไม่พอใจต่อการเลือกตั้งแบบแบ่งเขตเรียงเบอร์ จึงนำวุฒิสมาชิกที่เป็นทหารลาออก 9 นาย เมื่อ 26 มกราคม 2526 (ซึ่งภายหลังแต่งตั้งใหม่ก็รับเป็นอีก) ในที่สุดการเปิดสภาวิสามัญเพื่อแก้ไขรัฐธรรมนูญผ่านวาระแรก เมื่อ 18 กุมภาพันธ์ 2526 และตกในวาระสุดท้ายจึงทำให้กระทรวงมหาดไทยสามารถกำหนดการเลือกตั้งได้ในวันที่ 12 มิถุนายน 2526 แต่แล้วพลเอกเปรมกลับออกพระราชกฤษฎีกายุบสภากระทันหัน เมื่อ 19 มีนาคม 2526 และกำหนดเลือกตั้งภายในวันที่ 18 เมษายน 2526 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีเวลาหาเสียง 30 วัน และพลเอกเปรมแถลงไม่ขอรับเป็นนายกรัฐมนตรี นอกจากพรรคการเมืองต่าง ๆ จะต้องการให้เป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้ง ซึ่งหลังจากการเลือกตั้งแล้วพลเอกเปรมก็ได้กลับมาเป็นนายกรัฐมนตรีอีก (มติชน, 2532)

รัฐบาลสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ สมัยที่ 4 (เมษายน 2526 - พฤษภาคม 2529)

มีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้นในรัฐบาลชุดนี้ คือเมื่อวันที่ 9 กันยายน 2528 ขณะที่นายกรัฐมนตรี พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เดินทางไปราชการต่างประเทศที่อินโดนีเซีย เกิดกบฏ 9 กันยายน นำโดยพ.อ.มณูญ รูปขจร

เหตุการณ์กบฏ 9 กันยายน 2528

ผู้ก่อความไม่สงบประกอบด้วย

1. พลเอกเสรีม ผนคร

2. พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์
3. พลเอกยศ เทพหัสดิน ณ อยุธยา
4. พลอากาศเอกระแสร์ อินทร์พันธ์
5. พลอากาศเอกอรุณ พร้อมเทพ
6. พันเอกมณูญ รูปขจร
7. นาวาอากาศโทมนัส รูปขจร
8. จำสับเอกสานิตย์ โสมานิกรณ์
9. จำสับเอกวิเชียร วรชัย
10. นายประทีน ธรรมรงค์จ้อย อดีตผู้นำสภาพแรงงาน
11. นายสวัสดิ์ ลูกโตด
12. นายเอกยุทธ อัญชันบุตร

ผลของการก่อความไม่สงบครั้งนี้ คณะกบฏพ่ายแพ้ ทำให้เกิดการสูญเสียต่อชีวิตและทรัพย์สินของประชาชนและของราชการ ดังนี้

1. มีผู้เสียชีวิต 5 ราย เป็นทหาร 2 ราย ผู้สื่อข่าวต่างประเทศ 2 ราย และประชาชน 1 ราย
2. มีผู้ได้รับบาดเจ็บสาหัสและบาดเจ็บเล็กน้อย ประมาณ 62 ราย
3. ทรัพย์สินของราษฎรเสียหายประมาณ 20 หลังคาเรือน รถยนต์และรถจักรยานยนต์บางส่วน
4. ผู้ร่วมก่อการถูกควบคุมตัวดำเนินคดีในข้อหาเป็นกบฏต่อแผ่นดิน และเพิ่งได้รับการนิรโทษกรรมในสมัยรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ

ในการปราบกบฏครั้งนี้ พลเอกอาทิตย์ กำลังเอก ผู้บัญชาการทหารบกอยู่ในระหว่างไปยุโรปและสแกนดิเนเวีย แต่ได้บัญชาการปราบกบฏโดยนิตินัย โดยที่พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ และพลเอกสุจินดา คราประยูร มีบทบาททางพฤตินัยที่สำคัญ

ในวันที่ 1 พฤษภาคม 2529 เปิดสภากันแรก รัฐบาลแพ้เสียงในสภาที่ไม่ผ่านพระราชกำหนดฉบับหนึ่ง ที่ฝ่ายกบฏดันรัฐบาลจงใจให้พลเอกเปรมลาออก หากพลเอกเปรมก็ฝ่าการต้านทาน

สำเร็จจึงประกาศยุบสภาในกลางดึกคืนวันนั้น และกำหนดให้มีการเลือกตั้งทั่วไปในวันที่ 27 กรกฎาคม 2529 ซึ่งหลังจากการเลือกตั้งแล้ว พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ก็ได้ดำรงตำแหน่ง นายกรัฐมนตรีอีกเป็นสมัยที่ 5

รัฐบาลสมัยพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ สมัยที่ 5 (กรกฎาคม 2529 - กรกฎาคม 2531)

สภาพรัฐบาลผสมครั้งนี้มีพรรคชาติไทยเข้าร่วมด้วย เนื่องจากพลตรีประมาธ อติเรกสาร พันตำรวจโทหัวหน้าพรรค หลังจากแสดงท่าทีอยู่กับกลุ่มพลังที่คัดค้านพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ส่วนนายบรรหาร ศิลปอาชา ได้พยายามเชื่อมความสัมพันธ์กับพลเอกเปรม ในขณะที่ความสัมพันธ์ระหว่างพลเอกเปรมกับ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หมางเมินเป็นอันมาก รัฐบาลเปรมในขวบปีที่ 8 ได้เผชิญกับมรสุมอย่างหนักหน่วงของความเบื่อหน่าย ความไม่พอใจต่อท่าทีของพลเอกเปรม พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ จะขอลาออกจากตำแหน่งผู้บัญชาการทหารบก ปัญหาโยกย้ายแต่งตั้ง นายทหารเข้ารับราชการ ความขัดแย้งภายในของพรรคร่วมรัฐบาล โดยเฉพาะความขัดแย้งของ พรรคประชาธิปัตย์กับกลุ่ม 10 มกราคม และการขัดแย้งทางรัฐสภาในวาระสุดท้าย คือการพิจารณาผ่านร่าง พ.ร.บ.ลิขสิทธิ์ ซึ่งในที่สุดรัฐบาลพลเอกเปรมขณะการลงมติ ก็ได้ตัดสินใจ ยุบสภาในเวลาต่อมา และประกาศวันเลือกตั้งทั่วไป คือวันที่ 24 กรกฎาคม 2531

พฤติกรรมของพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ระหว่างรัฐบาลรักษาการไม่ได้แสดงวิวัฒนาการที่จะลงจากเวที เช่นเดียวกับไม่ลงสมัครรับเลือกตั้ง หากมีความเคลื่อนไหวที่ชวนให้เข้าใจว่า ดำเนินการหาเสียงตลอดเวลา ด้วยเหตุนี้ในช่วงปลายเดือนพฤษภาคม 2531 จึงมีการลงนามของนักวิชาการ 99 คน เพื่อถวายฎีกาต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เป็นการสกัดกั้นหนทางที่จะรุกคืบหน้าเป็นนายกรัฐมนตรีอีกต่อไป

ผลการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม 2531 ปรากฏว่า พรรคชาติไทยได้รับเลือกจำนวนสูงสุด 87 คน ถือได้ว่าเป็นเสียงข้างมาก แต่หัวหน้าพรรค คือ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้แสดงท่าทีกล้า ๆ กลัว ๆ ต่อการเป็นนายกรัฐมนตรี ในท่ามกลางกระแสกดดันทางการเมือง "ไม่เอาเปรม" พลเอกสิทธิ์ เศวตศิลา หัวหน้าพรรคกิจสังคมได้แบ่งรับแบ่งสู้ว่าพร้อมจะเป็นนายกรัฐมนตรี และพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ตัดสินใจไม่เป็นนายกรัฐมนตรีอีก "ด้วยคำกล่าวปฏิเสธที่นุ่มนวลและเฉียบขาด เมื่อวันที่ 1 พฤษภาคม 2531 ใน สนามกอล์ฟสามพรานว่า "ผม

พลแล้ว" (เสถียร จันทิมาธร, 2532)

เมื่อพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ตัดสินใจไม่เป็นนายกรัฐมนตรีอีก พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ จึงตัดสินใจเป็นนายกรัฐมนตรี คนที่ 17 โดยได้จัดตั้งรัฐบาลขึ้น อันประกอบไปด้วยพรรคการเมือง 6 พรรค ได้แก่ พรรคกิจสังคม พรรคประชาธิปัตย์ พรรคราษฎร์ พรรคมวลชน พรรคสหประชาชาติไทย และพรรคชาติไทย

รัฐบาลสมัยพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ (4 สิงหาคม 2531 - 23 กุมภาพันธ์ 2534)

พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณได้รับเสนอให้เป็นหัวหน้ารัฐบาลเมื่อเดือนสิงหาคม 2531 ซึ่งได้มีการคาดการณ์โดยทั่วไปว่า รัฐบาลพลเอกชาติชาย จะอยู่ได้ไม่เกิน หกเดือน แต่ผลที่ออกมาก็คือ พลเอกชาติชาย สามารถประคับประคองรัฐบาลมาได้จนถึงวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534* นับเป็นเวลาการบริหารราชการแผ่นดินเป็นเวลา 2 ปี 8 เดือน

ตลอดระยะเวลาประมาณสองปีกับ 8 เดือน ที่พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณอยู่ในตำแหน่ง ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมเกิดขึ้น ซึ่ง ลิขิต อีร์เวคิน (2532) ได้กล่าวถึงภาพบวกและภาพลบของรัฐบาลชุดนี้ไว้ โดยสรุปว่า

1. ผลในทางบวกของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ

1.1 รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นรัฐบาลที่มีการกล่าวขวัญกันว่าเป็น ประชาธิปไตยมากกว่ารัฐบาลพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ หรือเรียกว่า "ประชาธิปไตยเต็มใบ" ทั้งนี้เนื่องจากมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยมากกว่า เพราะว่า พลเอกชาติชายลงสมัครรับเลือกตั้ง เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรและ เป็นหัวหน้าพรรคเสียงข้างมาก ดังนั้นจึงได้รับเลือกให้เป็นนายกรัฐมนตรีในรัฐบาลผสม คณะรัฐมนตรีของพลเอกชาติชายเป็นสมาชิก

*รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ถูกยึดอำนาจโดยคณะรักษาความสงบเรียบร้อย แห่งชาติ เมื่อวันที่ 23 กุมภาพันธ์ 2534

สภาผู้แทนราษฎรเกือบทั้งหมด ยกเว้นนายมีชัย ฤชุพันธุ์ (ในช่วงปี 2531-2532) โดยสัดส่วน จึงกล่าวได้ว่า ทั้งตัวนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีเกือบทั้งหมดมาจากการเลือกตั้ง จึงสอดคล้อง กับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยมากกว่ารัฐบาลชุดก่อน อย่างน้อยก็ในแง่รูปแบบ

1.2 ในแง่เศรษฐกิจนั้น ต้องยอมรับว่าได้มีพลวัตทางเศรษฐกิจอย่างมาก โดยเฉพาะการลงทุนจากต่างชาติ การส่งออก และราคาข้าวเปลือก ซึ่งเข้าถึงขีดเกวียนละ 5,000 บาท ได้เกิดการก่อสร้างอาคารชุดมากมาย ตลาดหุ้นคึกคัก ราคาที่ดิน และอสังหาริมทรัพย์ปรับตัวสูงขึ้นอย่างเห็นเด่นชัด แทนจะกล่าวได้ว่าเป็นยุคทองของประเทศไทย

2. ผลในทางลบของรัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ

2.1 ในทางการเมือง มีการใช้ตำแหน่งเพื่อผลประโยชน์ของกลุ่มและพรรคพวกจนเป็นประเด็นที่พรรคฝ่ายค้านใช้โจมตีในการอภิปรายไม่ไว้วางใจในรัฐสภา อาจกล่าวได้ว่าปัญหาการฉ้อราษฎร์บังหลวงเป็นปัญหาหนักกว่าสมัยใด ซึ่งชี้ให้เห็นว่า การเล่นการเมืองได้กลายเป็นการลงทุนในลักษณะที่เรียกได้ว่า เล่นการเมืองเพื่อเป็นการลงทุนทำการค้า "ธุรกิจการเมือง" เป็นปรากฏการณ์ที่เห็นเด่นชัด การใช้เงินเพื่อซื้อเสียงในการเลือกตั้งและเข้าสู่ตำแหน่งบริหาร และเพื่อหาโอกาสในการถอนทุนคืน เข้าลักษณะธนาธิปไตย คือ เงินเป็นใหญ่ และฉวยยธิปไตย คือ อำนาจพ่อค้าที่เข้าสู่ตำแหน่งที่ทรงอำนาจทางการเมือง สภาวะดังกล่าวนี้ถ้าไม่แก้ไขจะทำลายศรัทธาของประชาชนที่มีต่อระบอบประชาธิปไตย

2.2 สภาวะการเล่นพรรคเล่นพวก ทำให้เกิดกลุ่มธุรกิจประมาณ 10-15 กลุ่ม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับศูนย์อำนาจ กอบโกยผลประโยชน์ในทางธุรกิจอย่างเร่งรีบและกว้างขวาง เนื่องจากความไม่มั่นใจในสภาพการณ์ทางการเมือง สภาดังกล่าวได้นำไปสู่การขัดแย้งระหว่างกลุ่มนอกวงและกลุ่มในวงหรือวงใน ทำให้มีการเรียกร้องความเป็นธรรมจากศูนย์อำนาจอื่น สภาดังกล่าวนี้อาจนำไปสู่ความพยายามจะตี "กลุ่มผูกขาด" ให้แตกเพื่อให้ระบบผลประโยชน์เปิดกว้างขึ้น และจากระบบพวกนิยมนี้ได้นำไปสู่การฉ้อราษฎร์บังหลวงที่ค่อนข้างรุนแรงมากในช่วงรัฐบาลนี้

2.3 ความแตกแยกของพรรคใหญ่ ๆ เนื่องจากความขัดแย้งทางการเมืองและผลประโยชน์ทาง เศรษฐกิจได้นำไปสู่การบ่อนทำลายเสถียรภาพของระบบรัฐบาลผสม แม้จะเป็นเรื่องปกติธรรมดา แต่ความแตกต่างดังกล่าวย่อมมีผลโดยตรงต่อการพัฒนาระบบประชาธิปไตย

อย่างราบรื่นและข้อสำคัญก็คือ ความแตกแยกไม่ได้มาจากประเด็นอุดมการณ์หรือนโยบาย แต่เป็นความแตกแยกที่เกิดจากผลประโยชน์ส่วนตัว การพยายามเอาชนะกันในการใช้อำนาจ

จะเห็นได้ว่า รัฐบาลพลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ บริหารประเทศในท่ามกลางความพลวัตของธุรกิจการค้า ซึ่งส่วนหนึ่งมีผลมาจากเศรษฐกิจโลกและนโยบายของรัฐบาลชุดก่อน แต่ผลในทางลบก็มีหลายประการ อาทิเช่น ปัญหาเรื่องระบบพรรคพวกนิยม (ลิตซ์ วีเรคิน, 2532) การฉ้อราษฎร์บังหลวง เป็นต้น

2. การกำหนดนโยบายของรัฐ

อมร รัชสาสัจย์ (2518) ได้กล่าวถึงความหมายของนโยบายทั้งในความหมายที่แคบและความหมายที่กว้างว่า หมายถึง หลักการและกลวิธีที่จะนำไปสู่เป้าหมายที่กำหนดไว้ และหมายถึงการตัดสินใจในเรื่องที่เกี่ยวกับการกำหนดตัวเป้าหมายอีกด้วย ดังนั้น นโยบายจึงหมายถึง สิ่ง 3 ประการ ดังนี้คือ

1. การกำหนดเป้าหมายที่ต้องการจะไปถึง
2. หลักการและกลวิธีที่จะหาทางปฏิบัติการให้บรรลุวัตถุประสงค์นั้น
3. การเตรียมการสนับสนุนต่าง ๆ เพื่อให้สามารถลงมือปฏิบัติตามหลักการและกลวิธีที่วางไว้

จากความหมายของนโยบาย ทำให้สามารถมองเห็นถึงการกำหนดนโยบายของรัฐว่าจะเป็นไปในลักษณะใด ทินพันธ์ นาคะตะ (2518, 2525) ได้กล่าวถึงนโยบายของรัฐว่า เกิดจากการผสมผสานของการยึดถือหลักเหตุผล การเปลี่ยนแปลงแก้ไขจากของเดิม การต่อรองของกลุ่มผลประโยชน์ทั้งหลาย ความพอใจของชนชั้นปกครอง รวมถึงอิทธิพลปัจจัยต่าง ๆ ทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งตรงกับที่ Bentley กับ Truman (อ้างถึงใน ทินพันธ์ นาคะตะ (2525) ได้กล่าวไว้โดยสรุปว่า นโยบายใด ๆ ย่อมเป็นผลลัพธ์ หรือดุลยภาพที่เกิดขึ้นจากการปรับตัวหรือการตกลงกันของกลุ่มต่าง ๆ ที่ใช้อำนาจหรืออิทธิพลต่อกัน อำนาจและการตัดสินใจนั้นจะมีผลต่อการควบคุมทรัพยากร เจ้าหน้าที่ สถาบัน ตลอดจนการกำหนดและการนำนโยบายไปปฏิบัติ

นอกจากนั้นยังได้มีนักรัฐศาสตร์แสดงความคิดเห็นและอธิบายเกี่ยวกับการกำหนดนโยบายของรัฐไว้มากมาย อาทิ เช่น

กุนธร ธนาพงศ์ธร (2522) ได้กล่าวถึงการกำหนดนโยบายโดยสรุปว่า เป็นการกำหนดหลักการที่แสดงให้เห็นถึงประโยชน์และคุณค่าทางสังคมของการตัดสินใจ และการบริหารงานของรัฐ ซึ่งตามความหมายนี้ นโยบายจะมีลักษณะ เป็นเครื่องมือนำซึ่งถึงอุดมการณ์ของรัฐบาลด้วย นอกจากนี้ยังเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงแบบแผนในการดำเนินกิจกรรมทางการเมืองของรัฐบาล

ในขณะที่ โธมัส อาร์ ดาย (Thomas R. Dye, 1972) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้อย่างง่าย ๆ ว่า "นโยบายเป็นสิ่งที่รัฐบาลเลือกที่จะทำหรือไม่ทำ"

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2521) ได้กล่าวว่า "การเมืองเป็นเรื่องของการกำหนดนโยบายและเป้าหมายของรัฐ ซึ่งเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเชิงคุณค่า (Value Judgement) โดยตรง นักการเมืองจะเป็นผู้กลั่นกรองและสะท้อนเจตนารมณ์และความต้องการของประชาชน"

ส่วนสฤษดี วิฑูรย์ (2531) ได้กล่าวไว้โดยสรุปว่า การกำหนดนโยบายนั้น รัฐบาลกำหนดขึ้นเพื่อเป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติในการจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งการที่จะให้บรรลุถึงสิ่งดังกล่าวย่อมจะหมายความรวมถึงการที่มีสถาบันต่าง ๆ เข้ามาเกี่ยวข้องกัน กระบวนการทั้งหลายในการที่จะทำให้นโยบายนั้นมีลักษณะ เป็นสัญลักษณ์ที่ชอบธรรม ในการปฏิบัติงานและการดำรงอยู่ของรัฐบาล

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การกำหนดนโยบายของรัฐนั้น หมายถึง การที่รัฐบาลตัดสินใจในการเลือกที่จะจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าต่าง ๆ ในสังคมให้เหมาะสมและมีความชอบธรรม ตลอดจนมีคุณค่าและมีประโยชน์สูงสุดเป็นไปเพื่อสังคมส่วนรวม

2.1 กระบวนการกำหนดนโยบาย

ในการดำเนินการกำหนดนโยบายของรัฐนั้น นักรัฐศาสตร์หลายท่าน อาทิ เช่น Gabriel A. Almond and Bingham G. Powell (1966) ได้กล่าวถึงเรื่องนี้ไว้โดยสรุปว่า การกำหนดนโยบายนั้น ส่วนใหญ่แล้วเป็นเรื่องของการตัดสินใจ เกี่ยวกับการกำหนดกฎเกณฑ์

และการออกกฎ (Rule making) หรือกระบวนการนิติบัญญัติ

ในขณะที่ Thomas R. Dye, (1972) ได้กล่าวไว้โดยสรุปว่า การกำหนดนโยบายของรัฐมักจะมีลักษณะกระทำในรูปของสถาบันมากกว่าเป็นเรื่องของส่วนตัว และส่วนมากเป็นเรื่องกฎหมาย กฎ ข้อบังคับ หรือคำสั่ง เป็นต้น และการดำเนินการกำหนดนโยบายนั้นเป็นกระบวนการทางการเมืองอย่างหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นการต่อสู้ แข่งขันกันระหว่างสถาบันต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อเข้ามีและใช้อิทธิพลต่อการกำหนดและตัดสินใจนโยบาย

การกำหนดนโยบายโดยสถาบันของรัฐนั้น จะเห็นภาพได้ชัดเจนจากการพิจารณาแผนภูมิที่ 5 หน้า 25 ซึ่งจะเห็นได้ว่ากระบวนการของการที่ปัจจัยต่าง ๆ ถูกนำเข้าสู่ระบบการเมือง และกลไกระบบการเมืองได้ทำหน้าที่แปรสภาพปัจจัยเหล่านั้น เพื่อให้สามารถนำออกมาในรูปของผลผลิตเชิงนโยบายและการตัดสินใจ ตลอดจนการไหลย้อนกลับของปัจจัยไปเป็นปัจจัยนำเข้าของระบบการเมืองอีกทอดหนึ่ง

จากแผนภูมิที่ 5 หน้า 25 ม.ร.ว.พฤษิสาร ชุมพล (2526) ได้ขยายภาพของปัจจัยต่าง ๆ ในกระบวนการของระบบการเมืองที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการกำหนดนโยบายของรัฐ เพื่อให้เห็นภาพได้อย่างชัดเจนขึ้นว่า ปัจจัยนำเข้า (input) นั้นประกอบด้วยปัจจัยต่อไปนี้คือ

1. ความต้องการ (demand) หรือข้อเรียกร้องของสมาชิกในระบบการเมือง ซึ่งมีอยู่อย่างหลากหลาย และมีที่มาจากหลายแหล่ง เป็นต้นว่า ความต้องการบริการ ความต้องการกฎเกณฑ์ ความต้องการมีส่วนร่วม และความต้องการในการสื่อสาร

2. การ[✓]เกื้อหนุนหรือการสนับสนุน (support) คือการอำนวยความสะดวกหรือสนับสนุนให้ระบบการเมืองดำเนินไปได้ ซึ่งมีสิ่งที่เกื้อหนุนระบบการเมืองอยู่ 3 ประการคือ ประชาคมการเมือง (political community) ระบอบการเมืองการปกครอง (political regime) และผู้มีสิทธิอำนาจทางการเมือง (political authorities) บทบาทหน้าที่ของปัจจัยการเมืองในส่วนที่เรียกว่า เป็นการเกื้อหนุนนี้ เป็นเสมือนพลังงานในการแปรรูปข้อเรียกร้องให้เป็นผลผลิต

3. การแปรรูป (conversion process) เป็นกระบวนการพิจารณาข้อเรียกร้องและการเกื้อหนุน โดยผู้มีอำนาจทางการเมืองซึ่งหมายถึงบุคคลหรือคณะบุคคลที่เข้ามาใช้อำนาจทางการเมืองโดยชอบธรรม เช่น รัฐบาล สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นต้น ในกระบวนการดังกล่าวนี้ เป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้มี และใช้อำนาจทางการเมืองกับปัจจัยนำเข้าต่าง ๆ เพื่อให้ออกมาเป็นผลผลิต

4. ผลผลิต (output) คือนโยบายหรือการตัดสินใจที่ออกมาจากระบบการเมืองซึ่งอาจออกมาในรูปของตัวบทกฎหมาย กฎข้อบังคับ ระเบียบกฎเกณฑ์ที่บังคับใช้กับประชาชนในฐานะที่เป็นสมาชิกของระบบการเมือง กล่าวคือ เป็นการนิติบัญญัติ (legislature) เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบในสังคม

จะเห็นว่าผลผลิตของระบบการเมืองที่ออกมานั้นคือนโยบายของรัฐ นั่นเอง ในการกำหนดนโยบายของรัฐ โบเออร์ (Boyer อ้างถึงในกุลธนะ ธนาพงศ์ธรร, 2522) ได้เสนอถึงกระบวนการกำหนดนโยบายไว้ 5 ขั้นตอน ดังนี้

1. การริเริ่มเกี่ยวกับนโยบาย (initiating) เป็นขั้นตอนแรกที่บุคคล กลุ่ม หรือสถาบัน จะเข้ามามีบทบาทในการเสนอความคิดที่จะมีนโยบายเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ซึ่งโดยปกติทั่วไปแล้ว ผู้ที่มีบทบาทดังกล่าวมักจะได้แก่รัฐบาล รัฐสภา (และข้าราชการ) และกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ ทั้งนี้เพราะบุคคลในทั้งสามกลุ่มนี้เป็นผู้ที่มีหน้าที่โดยตรง และมีประสบการณ์ในการติดตามเคลื่อนไหวเกี่ยวกับการกำหนดนโยบายและกิจกรรมต่าง ๆ อยู่เสมอ ๆ

2. การร่างนโยบายเบื้องต้น (preliminary drafting) เป็นขั้นตอนของการถ่ายทอดความคิดออกมาเป็นข้อ เสนอเบื้องต้นเพื่อกำหนดนโยบายซึ่งมักออกมาในรูปของการร่างข้อกำหนดหรือกฎข้อบังคับต่าง ๆ โดยคณะบุคคลที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นเพื่อทำการร่าง ในขั้นนั้นนอกจากการร่างแล้ว นโยบายหรือข้อเสนอนโยบายยังจะถูกนำไปปรึกษาหารือจากผู้เกี่ยวข้องต่าง ๆ เพื่อวิพากษ์วิจารณ์กัน

3. ขั้นการให้สาธารณะชนเข้ามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย (public participation) ก่อนนำนโยบายที่ผ่านการร่างมาแล้วในขั้นต้นไปสู่ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจ

ใจกำหนดนโยบาย ควรจะต้องมีการนำเอาข้อเสนอแนะนโยบายไปให้ประชาชนตรวจสอบ เพื่อสร้างความยอมรับในรูปของมติมหาชนเสียก่อน ซึ่งสามารถทำได้ 3 ทางคือ การขอประชามติ (referendum) การจัดประชุมตัวแทนกลุ่มผลประโยชน์เพื่อขอความเห็นชอบและคำแนะนำ และการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนโดยทั่วไป ซึ่งอาจกระทำในรูปของการสำรวจมติมหาชน (public opinion) หรือการประชุมอภิปรายสาธารณะ อาจกล่าวได้ว่า ขั้นตอนนี้มีนัยทางการเมืองเป็นอย่างมาก เพราะสามารถชี้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการสร้างความสนับสนุนทางการเมืองและสร้างความชอบธรรมต่อนโยบายอย่างเห็นได้ชัด

4. การยกร่างนโยบายขั้นสุดท้าย (final drafting) เป็นการนำเอาความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องที่ประมวลได้จาก 3 ขั้นตอนแรก มาทำการแก้ไขเพิ่มเติม ปรับปรุงร่างนโยบาย เพื่อนำเอาร่างที่ผ่านการปรับปรุงอย่างสมบูรณ์ ส่งไปยังองค์กรตัดสินใจเพื่อประกาศใช้นโยบายต่อไป ซึ่งในขั้นตอนดังกล่าวนี้ องค์กรตัดสินใจอาจคงร่างเดิมหรือแก้ไขเปลี่ยนแปลงหรือตัดทอนเนื้อหาสาระของร่างนโยบายได้ ภายหลังจากการประกาศใช้กระบวนการกำหนดนโยบายก็เป็นขั้นสุดท้าย

5. ขั้นการประเมินผลข้อเสนอแนะนโยบาย (reviewing) ในขั้นนี้อาจมีการนำเอาข้อคิดเห็นมาพิจารณาเพื่อปรับปรุงเพิ่มเติมหรือตัดแปลงนโยบายให้สอดคล้องกับความต้องการของประชาชนผู้สนับสนุนนโยบาย เพื่อนำเอานโยบายนั้นเข้าสู่กระบวนการของการพิจารณาตัดสินใจต่อไป

ถ้าหากการกำหนดนโยบายในสังคมที่กลุ่มผลประโยชน์มีอำนาจในการต่อรองสูงมนตรี เจนวิทย์การ (2526) ก็ได้เสนอขั้นตอนการกำหนดนโยบายสำหรับสังคมที่มีกลุ่มผลประโยชน์เข้าไปเกี่ยวข้องกับขั้นตอนของการกำหนดนโยบาย ซึ่งมีขั้นตอนดังนี้

1. ขั้นริเริ่ม กลุ่มผลประโยชน์จะมีบทบาทอย่างสำคัญในการเป็นผู้ชี้ให้ผู้วางนโยบายเห็นว่า ประเด็นหรือปัญหาใดมีความสำคัญถึงขั้นที่รัฐบาลจะต้องนำไปถกเถียงพิจารณาแก้ไข และโดยปกติกลุ่มผลประโยชน์จะเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นนี้อยู่แล้ว ในฐานะตัวแทนของประชาชน (ที่เป็นสมาชิก) เพื่อเรียกความต้องการ หรือเรียกว่าเป็นหน้าที่ในด้านนำเข้า (input function)

2. การนำเข้าระเบียบวาระ กลุ่มผลประโยชน์จะมีบทบาทในการบ่อนข้อมูล เพื่อช่วยให้การนำเสนอนโยบายเป็นไปอย่างสะดวกและรวดเร็วและเพื่อส่งผลให้มีการโน้มน้าว การตัดสินใจ ในขั้นนี้ การทำหน้าที่ของกลุ่มผลประโยชน์จะมีความสำคัญในเชิงของการล็อบบี้ใน ขั้นแรกด้วย

3. การวางนโยบาย เป็นขั้นตอนที่ผู้วางนโยบายนำเรื่องเข้าสู่กระบวนการ จัดทำเป็นรูปของกฎหมายหรือแผน ซึ่งจะต้องได้รับอนุมัติจากองค์กรที่มีอำนาจทางรัฐธรรมนูญหรือ บุคคลที่มีอำนาจ ขั้นนี้โดยปกติจะเป็นบทบาทหน้าที่ของสถาบันนิติบัญญัติ หรือสถาบันทางการเมือง อื่น ๆ เช่น พรรคการเมือง ดังนั้นจึงนับว่าเป็นจุดที่กลุ่มผลประโยชน์จะพยายามระดมทรัพยากร ทั้งหลายเพื่อชักจูงโน้มน้าวต่อบุคคลและหรือกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจ ตลอดจนการระดม มติมหาชนเพื่อให้คล้อยตาม ในขั้นนี้เอง กลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ จึงพยายามที่จะนำเอากลยุทธ์ ช่องทาง ตลอดจนวิธีการที่ฝ่ายตนเห็นว่าจะได้ผลมาใช้ในการต่อสู้กัน ซึ่งวิธีการหนึ่งที่ยังจะใช้ กัน คือ การล็อบบี้ (Lobby)

4. ชี้นำไปปฏิบัติ ในกระบวนการของการกำหนดนโยบายขั้นนี้ กลุ่มผล - ประโยชน์ที่อยู่ในฐานะที่ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในนโยบายใดนโยบายหนึ่ง ก็จะทำหน้าที่เป็นผู้ให้ความ สนับสนุนหรือคัดค้าน รวมทั้งหาจุดเด่นจุดด้อยของนโยบายเพื่อนำมาแก้ไขปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลง ต่อไป นโยบายที่ผ่านการตัดสินใจโดยฝ่ายนิติบัญญัติ มักจะออกมาในรูปของกฎข้อบังคับ คำสั่ง หรือ กฎหมาย การนำนโยบายเหล่านั้นไปปฏิบัติย่อมมีผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมด้านบวกและลบ ต่อกลุ่มผลประโยชน์ด้วย เป็นต้นว่า กฎหมายการพิมพ์ ก็จะมีผลกระทบโดยตรงต่อผู้ประกอบการอาชีพ ทางหนังสือพิมพ์ ดังนั้น จึงเป็นประเด็นปัญหาต่อไปว่า กลุ่มผลประโยชน์ใดจะคัดค้าน กลุ่มใดจะ สนับสนุน ซึ่งก็ขึ้นอยู่กับว่า กลุ่มผลประโยชน์เหล่านั้นจะมีผลได้หรือผลเสียมากน้อยเพียงใดนั่นเอง

5. การประเมินผล การประเมินผลนโยบาย คือ การนำข้อมูลเกี่ยวกับผล กระทบมาป้อนกลับ (feedback) ไปสู่การพิจารณาของผู้วางนโยบาย ซึ่งจะต้องประเมินค่านิ ยโยบายดังกล่าวควรมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ในขั้นนี้กลุ่มผลประโยชน์จะทำหน้าที่ใน การรองรับความคิดเห็นและสะท้อนปฏิกิริยาของผู้ที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายไปสู่สถาบันทาง การ เมืองอื่น รวมทั้งรัฐบาล เพื่อที่จะแสดงให้เห็นถึงผลลัพธ์ของการนำเอานโยบายไปใช้

จะเห็นได้ว่า กระบวนการของการกำหนดนโยบายนี้ กลุ่มผลประโยชน์มีโอกาสและสามารถเข้าไปมีส่วนกำหนดนโยบายทุกขั้นตอน ทั้งนี้แล้วแต่ว่าระบบการเมืองนั้น ๑ เปิดกว้างเพียงใด และกลุ่มผลประโยชน์มีความตื่นตัวในการเข้าร่วมมากน้อยเพียงใดด้วย

จากกระบวนการกำหนดนโยบายของรัฐดังกล่าวข้างต้น สามารถสรุปขั้นตอนของกระบวนการกำหนดนโยบายของรัฐได้ดังนี้ คือ

1. ชั้นริเริ่ม เป็นขั้นที่บุคคล กลุ่มบุคคล หรือองค์กรต่าง ๆ ในสังคม สำรวจสภาพปัญหาต่าง ๆ เพื่อเสนอความคิดในการกำหนดนโยบาย เรื่องใดเรื่องหนึ่ง
2. ชั้นยกร่าง เป็นขั้นของการนำความคิดและข้อเสนอในข้อหนึ่งมาตัดสินใจเลือกข้อเสนอ แล้วทำการยกร่างนโยบาย โดยคณะบุคคลที่ได้รับการแต่งตั้งให้ทำหน้าที่นี้
3. ชั้นนำเสนอเข้าระเบียบวาระ เป็นการนำเอาข้อเสนอนโยบายในยกร่างมาเสนอให้ประชาชนตรวจสอบเพื่อขอความเห็นชอบผ่านการลงประชามติ การประชุมตัวแทนกลุ่มผลประโยชน์ และการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนโดยทั่วไป เป็นการสร้างความชอบธรรมก่อนนโยบายที่กำหนดขึ้น
4. ชั้นปรับปรุงแก้ไขยกร่างนโยบาย เป็นการนำเอาข้อเสนอจากขั้นตอนที่ 3 มาแก้ไขปรับปรุงให้นโยบายมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น
5. ชั้นประเมินผลข้อเสนอ นโยบาย ขั้นนี้เป็นการพิจารณาว่านโยบายมีความสอดคล้องกับความต้องการของประชาชนหรือไม่ แล้วนำข้อเสนอ นโยบาย เข้าสู่กระบวนการพิจารณาตัดสินใจต่อไป

การที่บุคคล กลุ่มบุคคล หรือองค์กรจะสามารถกำหนดนโยบายนั้นได้
 พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว (2524) ได้กล่าวถึงข้อมูลที่สำคัญที่ใช้ในการวางนโยบาย 2 ประเภทคือ

1. ข้อมูลที่เกี่ยวกับตัวมนุษย์*
2. ข้อมูลที่เกี่ยวกับสถานการณ์**

สำหรับข้อมูลทั้งสองประเภทนี้จะมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ดังที่ เคิร์ต เลวิน (Kurt Levin อ้างถึงในพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, 2524) เป็นนักจิตวิทยาได้กล่าวถึงเรื่องนี้ว่า "พฤติกรรมของมนุษย์เกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ (interaction) ระหว่างบุคคลกับสถานการณ์ในขณะนั้น"

การที่ข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์เป็นข้อมูลหนึ่งในการกำหนดนโยบายของรัฐ จึงอาจกล่าวได้ว่า สถานการณ์ทางการเมือง มีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐด้วย เช่น

นโยบายทางการศึกษาระดับประถมศึกษาของคณะรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ. 2515-2532

นโยบายทางการศึกษาระดับประถมศึกษาของคณะรัฐมนตรีระหว่าง พ.ศ. 2515-2532 พิจารณาตั้งแต่การแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีหรือรัฐบาลชุดที่ 33 ซึ่งเริ่มบริหารประเทศตั้งแต่เดือนธันวาคม 2515 จนถึงคณะรัฐมนตรีชุดที่ 46 ที่เริ่มบริหารประเทศตั้งแต่เดือนสิงหาคม 2531 การแถลงนโยบายทางการศึกษาของคณะรัฐมนตรีที่มีโอกาสบริหารประเทศทั้งช่วงเวลาสั้นและยาว ซึ่งนโยบายโดยภาพรวมที่แถลงจะมีความชัดเจนที่แตกต่างกัน บางคณะรัฐมนตรีจะเป็นนโยบายรวม ซึ่งถือเป็นนโยบายที่การศึกษาแต่ละระดับต้องถือปฏิบัติเหมือนกัน บางคณะรัฐบาลจะระบุนโยบายทางการศึกษาแต่ละระดับได้ชัดเจน สรุปได้ดังนี้

*ข้อมูลเกี่ยวกับตัวมนุษย์ ได้แก่ แนวความคิด ความรู้สึก ทศนคติ การรับรู้ แรงจูงใจ ความต้องการ ทักษะ ความรู้ การปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ เป็นต้น

**ข้อมูลเกี่ยวกับสถานการณ์ ได้แก่ ข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะภูมิศาสตร์ (ได้แก่ ลักษณะภูมิอากาศ ภูมิประเทศ พหุวิทยาการต่าง ๆ เป็นต้น) และข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะสังคม (ได้แก่ ค่านิยม วัฒนธรรม ปทัสถาน เป็นต้น)

คณะรัฐมนตรี คณะที่ 33 จอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี (ธันวาคม 2515 ถึง 14 ตุลาคม 2516) มี นายสุกิจ นิมมานเหมินทร์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายทางการศึกษาว่า

รัฐบาลนี้จะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยจะปรับปรุงและส่งเสริมทั้งในด้านสามัญศึกษา อาชีวศึกษา และอุดมศึกษา ทั้งจะสนับสนุนให้เอกชนเข้ามามีส่วนร่วมในการศึกษาทุกระดับแก่ประชาชนมากยิ่งขึ้น (กรมเศรษฐกิจการพาณิชย์, 2519)

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 34 มีนายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี (14 ตุลาคม 2516 ถึง 22 พฤษภาคม 2517) และ นายอภัย จันทวิมล เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 ตุลาคม 2516 ความว่า

รัฐบาลนี้จะส่งเสริมการศึกษาทั้งในด้านวิชาความรู้และในด้านจิตใจ เพื่อให้มีความยึดมั่นในหลักธรรมแห่งศาสนา บำเพ็ญตนให้เป็นคนมีประโยชน์ มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ตลอดจนได้ช่วยกันบำรุงรักษาศิลปวัฒนธรรม อันเป็นสัญลักษณ์และสมบัติของชาติ (สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2527)

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 35 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี (27 พฤษภาคม 2517 - 14 กุมภาพันธ์ 2518) มีนาย เกรียง กิริติกร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายทางการศึกษาเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน พ.ศ. 2517 ความว่า

...จะเร่งรัดการศึกษอาบรม เพื่อส่งเสริมระบอบประชาธิปไตย เห็นในเรื่องการอบรมศีลธรรมและวัฒนธรรมและการศึกษาเพื่อการประกอบอาชีพ... จะวางรากฐานและแนวทางปฏิบัติในการปฏิรูประบบการศึกษา... (สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2527)

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 36 หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี (15 กุมภาพันธ์ 2518 - 13 มีนาคม 2518) มีดร.ก่อ สวัสดิพิพาณิชย์ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2518 ความว่า

รัฐบาลนี้จะดำเนินการปฏิรูปการศึกษาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคม จะปลูกฝังเยาวชนของชาติให้มีทัศนคติที่ดีงามและมีความสำนึกรับผิดชอบต่อส่วนรวม... จะจัดให้บุคคลมีความเท่าเทียมกันในการรับการศึกษาอบรมตามความสามารถทางสติปัญญาและกำลังทาง เศรษฐกิจ... จะส่งเสริมการศึกษา ก่อนบังคับ... ทั้งจะเร่งการขยายการศึกษาภาคบังคับขึ้น ประถมศึกษาตอนปลายและมัธยมศึกษาอย่างกว้างขวาง... (สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2527)

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 37 หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี (19 มีนาคม 2518 - 20 เมษายน 2519) มีดร.นิพนธ์ ศศิธร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 19 มีนาคม 2518 ความว่า

จะสร้างระบบการศึกษาที่เป็นธรรมขึ้น โดยดำเนินการให้การศึกษาที่มีพื้นฐานอยู่ที่การให้ความเสมอภาคในด้านการศึกษา และให้ความเสมอภาคในด้านโอกาสที่จะศึกษาในทุกท้องถิ่นอย่างเท่าเทียม โดยคำนึงถึงความแตกต่างระหว่างบุคคล เป็นสำคัญ รัฐบาลมีแผนปฏิบัติการ เพื่อบรรลุเป้าหมายประการนี้ไว้ดังนี้

1. ขยายการศึกษาภาคบังคับ เป็นการให้เปล่าแก่ประชาชนอย่างทั่วถึง...
2. ดำเนินมาตรการประกันความเสมอภาคแห่งโอกาสสำหรับการศึกษาที่มีใช้ภาคบังคับ
3. กระจายบริการทางการศึกษาไปยังพื้นที่ในเขตชนบทโดยทั่วถึง และให้เป็นระบบการศึกษาที่สำเร็จประโยชน์ในตัว สามารถเอื้ออำนวยให้ผู้จบการศึกษาในแต่ละระดับมีอาชีพ พอดีจะนำไปใช้ทำมาหากินเลี้ยงตัวได้ตามอัธยาศัย
4. ให้อำนาจการบริหารการศึกษาไปยังท้องถิ่นอย่างเต็มที่ ให้จัดรูปการบริหารการศึกษาของท้องถิ่นเสียใหม่ มิให้มีความซ้ำซ้อนกัน และให้หน่วยงานที่รับผิดชอบทางการศึกษาแต่ละท้องถิ่นสามารถกำหนดเนื้อหาวิชา และวิธีการเรียนรู้อย่างประการที่จำเป็นให้สอดคล้องกับความต้องการด้าน เศรษฐกิจและสังคมของแต่ละท้องถิ่น (รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 4/2518 สามีญสมัยแรก, 2518)

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 38 หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี (20 เมษายน 2519 - 23 กันยายน 2519) มีพลตรีศิริ สิริโยธิน เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 30 เมษายน 2519 ความว่า

รัฐบาลนี้จะดำเนินการปฏิรูปการศึกษาให้เหมาะสมและสอดคล้องกับระบบเศรษฐกิจและสังคม... ในด้านการศึกษาภาคบังคับ จะเร่งขยายการศึกษาภาคบังคับ ชั้นประถมศึกษาตอนปลายให้ทั่วถึงทุกตำบล ภายใน 4 ปี และจะให้เด็กที่เข้าเรียนได้รับสมุด หนังสือ และเครื่องเขียนโดยไม่คิดมูลค่าอย่างทั่วถึงส่วนเด็กที่ยากไร้ก็จะให้ได้รับเครื่องแบบนักเรียนโดยไม่คิดมูลค่า... (รายงานการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 3/2519, สามัญสมัยแรก, 2519)

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 39 หม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรี (25 กันยายน 2519 - 6 ตุลาคม 2519) ไม่ได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรเนื่องจากภายหลังที่ได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ซึ่งมีเสียงข้างมากในสภาผู้แทนราษฎรเป็นนายกรัฐมนตรีบริหารราชการแผ่นดิน เมื่อวันที่ 25 กันยายน 2519 แล้ว ก็ได้มีประกาศพระบรมราชโองการ ลงวันที่ 5 ตุลาคม 2519 โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งรัฐมนตรีรวม 33 นาย ครั้นต่อมาวันที่ 6 ตุลาคม 2519 คณะปฏิรูปการปกครองแผ่นดินเข้ายึดอำนาจการปกครองประเทศ ด้วยเหตุดังกล่าว ความเป็นนายกรัฐมนตรีของหม่อมราชวงศ์เสนีย์ ปราโมช และคณะรัฐมนตรีจึงได้สิ้นสุดลงโดยยังมีได้แถลงนโยบายของรัฐบาลต่อสภาผู้แทนราษฎร (สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2522)

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 40 นายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี (8 ตุลาคม 2519 - 20 ตุลาคม 2520) มีดร.ภิญโญ สาธร เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 29 ตุลาคม 2519 ความว่า

... ในด้านการศึกษา รัฐบาลนี้ถือว่าเป็นหน้าที่หลักตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ในอันที่จะอบรมและเร่งเร้าเป็นพิเศษให้นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนทั่วราชอาณาจักรตระหนักและเห็นคุณค่าของระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีชาติ ศาสนา และมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขของประเทศ มีความภาคภูมิใจในวัฒนธรรมไทย รู้จักใช้สิทธิเสรีภาพภายในกรอบของกฎหมายและตระหนักถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย

...นอกจากนี้ รัฐบาลนี้จะปรับปรุงระบบและกระบวนการศึกษาทุกระดับ ทุกประเภททั้งในและนอกระบบโรงเรียน เพื่อให้การศึกษาเป็น เครื่องมืออัน สำคัญในการพัฒนาความสามารถ ทักษะ ทักษะ ทักษะ ค่านิยม และคุณธรรม ของบุคคล เพื่อให้เป็นพลเมืองดี มีคุณภาพและประสิทธิภาพตามความต้องการ อันจำเป็นของสังคมไทย

ในด้านการศึกษาระดับมัธยมศึกษา แม้ว่ารัฐบาลจะถือเป็นหน้าที่และภารกิจโดยตรงของรัฐที่จะต้องรับผิดชอบจัดให้เปล่าอย่างเสมอภาค แต่รัฐก็ยินดีเปิด โอกาสให้ภาคเอกชนจัดได้ภายในขอบเขตที่รัฐกำหนด โดยภาคเอกชนจะต้อง รักษาคุณภาพของการศึกษาให้สอดคล้องกับนโยบายโครงการ และเอกลักษณ์ ของการศึกษาของชาติ และไม่เป็นการจัดการศึกษาเพื่อแสวงหากำไรเกินควร

ในด้านการศึกษาประชาชนโดยทั่วไป รัฐบาลนี้จะให้เรียนรู้และใช้ภาษา-ไทย โดยให้สำนึกว่า ภาษาไทยคือภาษาประจำชาติที่พลเมืองไทยทุกคนจะต้อง ใช้ให้ถูกต้องทัดเทียมกัน และจะเปิดโอกาสให้ได้รับการศึกษาอย่างเสมอภาค ตามกำลังความสามารถทางสติปัญญา... (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษา แห่งชาติ, 2524)

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 41 พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นนายกรัฐมนตรี (11 พฤศจิกายน 2520 - 23 พฤษภาคม 2522) มีนายแพทย์บุญสม มาร์ติน เป็นรัฐมนตรีว่าการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 1 ธันวาคม 2520 ความว่า

ในด้านการศึกษา รัฐบาลนี้จะส่งเสริมการศึกษาทุกระดับ และให้ประชาชน มีโอกาสเท่าเทียมกันในการได้รับการศึกษา จะพัฒนาการศึกษาทุกระดับให้ต่อเนื่องกัน และให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ จะขยาย การศึกษาระดับมัธยมศึกษาให้กว้างขวางทั่วถึงทุกท้องถิ่น และให้ประชาชนมีส่วนร่วม พัฒนาการศึกษาระดับมัธยมศึกษามากยิ่งขึ้น...

ในด้านคุณภาพการเรียนการสอน จะปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น และพยายามให้มี คุณภาพทัดเทียมกันทั้งในเมืองและชนบท จะจัดกิจกรรมเพื่อให้นักเรียน นิสิต นักศึกษา รวมทั้งเยาวชนนอกระบบโรงเรียนได้รับการฝึกฝนให้มีความรู้มีคุณธรรม มีพละกำลังอันสมบูรณ์ มีระเบียบวินัย มีความรักความสามัคคีระหว่างคนในชาติ ตลอดจนมีความเจริญเติบโตทั้งทางร่างกาย สติปัญญา และจิตใจที่กล้าแข็งใน อันที่จะ เป็นกำลังป้องกันประเทศชาติที่มีคุณภาพต่อไปในอนาคตและมีความสำนึก ในหน้าที่และความรับผิดชอบตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ เป็น ประมุข

ในด้านการบริหารการศึกษา จะปรับปรุงประสิทธิภาพการบริหารงานและ จัดให้มีการร่วมมือประสานงานระหว่างสถาบันการศึกษา ระหว่างราชการส่วน กลางกับหน่วยงานที่จัดการศึกษาในส่วนภูมิภาคและส่วนท้องถิ่น เพื่อให้การใช้งบประมาณสำหรับการศึกษาของชาติเป็นไปโดยประหยัดและได้ผลตรงตาม เป้า หมาย (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2520)

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 42 พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ยังคงเป็นนายกรัฐมนตรี (24 พฤษภาคม 2522 - 2 มีนาคม 2523) และได้เปลี่ยนรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ เป็น ดร. ก่อ สวัสดิพานิชย์ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2522 ความว่า

ในด้านการศึกษา รัฐบาลนี้มีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาประเทศโดยใช้การศึกษา เป็นพื้นฐานและ เน้นการพัฒนาการศึกษาในชนบทเพื่อการอาชีพเป็นสำคัญ รัฐบาล จะยึดหลักการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่น พร้อมทั้งจะหามาตรการ เพื่อให้มีเอกภาพ ทั้งในด้านนโยบายและการบริหารการศึกษา จะระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ และกระจายทรัพยากรทางการศึกษาไปยังท้องถิ่นโดยเฉพาะในชนบท เพื่อก่อให้ เกิดความเสมอภาคและให้คุณภาพของการศึกษาทัดเทียมกันโดยทั่วไป รวมทั้งจะ สนับสนุนให้นำวิชาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น... จะเร่งขยายการศึกษาภาคบังคับให้กว้างขวางทั่วถึงและมุ่งปรับปรุงคุณภาพการ ศึกษาในระดับประถมศึกษาเป็นพิเศษ โดยสนับสนุนการวางแผนการศึกษาระดับ จังหวัดให้กว้างขวางเพื่อให้สามารถใช้ทรัพยากรต่าง ๆ ที่มีอยู่อย่างจำกัดให้ เป็นประโยชน์มากที่สุด... จะเร่งรัดและส่งเสริมให้เยาวชนมีพลานามัยสมบูรณ์ มีจริยธรรมอันดีงาม มีความรับผิดชอบและบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อสังคม และชาติ (รายงานการประชุมรัฐสภา ครั้งที่ 1 ถึงครั้งที่ 4 สมัยสามัญ เล่ม 1 2522)

คณะรัฐมนตรีคณะนี้หมดอำนาจไปเมื่อพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ นายกรัฐมนตรี ขอลาออกจากตำแหน่งต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 43 พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี (3 มีนาคม 2523 - 11 พฤษภาคม 2526) มี ดร. สิปปนนท์ เกตุทัต เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษา- ธิการ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 28 มีนาคม 2523 ความว่า

รัฐมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาการศึกษาให้เป็นรากฐานการปกครองของประเทศ ในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข การประกอบอาชีพ การ

พัฒนาชนบท การให้เยาวชนไทยเป็นผู้เทียบพร้อมด้วยความรู้ ความคิด มีคุณธรรม จริยธรรม และพละนาถัยสมบูรณั โดยจะดำเนินการดังต่อไปนี้

5.1 จะประสานงานการศึกษาทั้งด้านนโยบายและการบริหารการศึกษาทุกระดับ โดยเฉพาะให้มีการประสานสัมพันธ์ ระหว่งการศึกษาทุกระดับ ตั้งแต่ประถมศึกษา มัธยมศึกษากาการศึกษาออกโรงเรียน ถึงระดับอุดมศึกษา

5.2 จะปรับปรุงการเรียนการสอน หลักสูตรเพื่อสร้างเยาวชนให้มีระเบียบ วินัย มีความคิดสร้างสรรค์ มีความสามารถในการประกอบอาชีพ มีความรับผิดชอบและตระหนักถึงหน้าที่ สิทธิ ตามวิธีการปกครองในระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข

5.3 จะมอบอำนาจการจัดการศึกษาสู่ระดับปฏิบัติให้มากที่สุด และจะเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมและเสนอแนะความต้องการในการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพที่เป็นจริง สามารถสนองตอบความต้องการของประชาชนด้านส่งเสริมการประกอบอาชีพของชุมชนและท้องถิ่น

5.4 จะระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาเพื่อขยายการศึกษา โดยเฉพาะการศึกษาภาคบังคับและการศึกษาออกโรงเรียนให้ทั่วถึงโดยรวดเร็ว เพื่อสร้างประชากรไทยให้มีคุณภาพ มีความสามารถในการประกอบอาชีพและกลับไปพัฒนาท้องถิ่นของตนเองได้...

5.5 จะปรับปรุงวิธีการจัดสรรทรัพยากรทางการศึกษา เพื่อให้เกิดความเสมอภาคและให้มีคุณภาพทัดเทียมกันทุกระดับ ไม่ว่าสถานศึกษานั้นจะตั้งอยู่ที่ใด ทั้งนี้โดยคำนึงถึงความต้องการของท้องถิ่น เป็นสำคัญ

5.6 ...

5.7 เพื่อแก้ปัญหาสำคัญทางการศึกษาของประเทศที่กำลังเผชิญอยู่ในปัจจุบัน จะเร่งดำเนินการมาตรการดังต่อไปนี้

5.7.1 การศึกษาประชาบาลจะปรับปรุงระบบบริหารการประถมศึกษาให้มีเอกภาพโดยจัดตั้งสำนักงานเทียบเท่ากรม ในกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อวางนโยบายและประสานงานการศึกษาประชาบาลทั่วประเทศให้มีรูปแบบและเป็นมาตรฐานเดียวกัน และจะยกฐานะครูประชาบาลขึ้นเป็นข้าราชการพลเรือนรวมทั้งปรับปรุงระบบบริหารงานบุคคลให้คล่องตัวขึ้น... (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2523)

เพื่อให้นโยบายนี้ได้ผลสมบูรณั รัฐบาลนี้ได้แถลงว่าจะดำเนินการต่อไปนี้ คือ ให้มีการประสานสัมพันธ์ในด้านนโยบายและการบริหารการศึกษาในทุกระดับ จะปรับปรุงการเรียนการสอนหลักสูตร เพื่อสร้างเยาวชนให้มีระเบียบวินัย มีความคิดสร้างสรรค์ มีความสามารถในการประกอบ

อาชีพ มีความรับผิดชอบและตระหนักถึงหน้าที่ สิทธิตามวิธีการปกครองในระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุขจะจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่นตอบสนองความต้องการของประชาชนด้านอาชีพ รัฐบาลนี้ยังคงมีนโยบายที่จะขยายการประถมศึกษาอันเป็นการศึกษากภาคบังคับให้ทั่วถึงโดยการระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ และปรับปรุง วิธีการจัดสรรทรัพยากรทางการศึกษาให้เกิดความเสมอภาคและมีคุณภาพทัดเทียมกันในทุกระดับและทุกภูมิภาค การขยายการศึกษาที่รัฐมีความมุ่งหมายเพื่อสร้างประชากรที่มีคุณภาพ มีความสามารถในการประกอบอาชีพและกลับไปพัฒนาท้องถิ่นของตนเองได้ (สำนักเลขาธิการรัฐสภา, 2523)

นอกจากจะแถลงนโยบายทางการศึกษาแล้ว รัฐบาลยังได้แถลงนโยบายเกี่ยวกับการพัฒนาเด็กและเยาวชนซึ่งได้แถลงไว้ให้เห็นคุณสมบัติที่ต้องการดังนี้ "จะเร่งรัดสร้างค่านิยมโดยเฉพาะด้านจริยธรรมและศีลธรรม ให้มีวินัย ความซื่อสัตย์ ความอดทน ความขยันหมั่นเพียร รู้จักประหยัด รู้จักตนเอง และรู้จักอยู่ร่วมกับผู้อื่นด้วยความสมานฉันท์ (สำนักงานเลขาธิการรัฐสภา, 2523)

คณะรัฐมนตรีคณะที่ 44 พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี (12 พฤษภาคม 2526 - 4 สิงหาคม 2529) มีนายชวน หลีกภัย เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2526 ความว่า

รัฐบาลมีความมุ่งมั่นที่จะพัฒนาการศึกษาทั้งด้านปริมาณและคุณภาพ เพื่อเสริมสร้างบุคคลให้มีความรู้สำนึกและมีความรับผิดชอบทั้งต่อสังคมและตนเอง มีความคิดและความสามารถในการประกอบอาชีพ มีจริยธรรม คุณธรรม วัฒนธรรม พละนาถัย ระเบียบวินัย มีความรัก และธำรงศิลปวัฒนธรรม ความเป็นไทย หวงแหนแผ่นดินเกิดตลอดจนมีความซาบซึ้ง และสามารถมีส่วนร่วมในการปกครองระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข โดยจะเร่งดำเนินการดังนี้

6.1 จะจัดการศึกษาทุกระดับและประเภททั้งในและนอกระบบโรงเรียน ให้สัมพันธ์กันและสอดคล้องกับการพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม

6.2 จะปรับปรุงโครงสร้างระบบบริหารและการจัดการศึกษาทุกระดับ และทุกประเภทให้มีเอกภาพประสานสัมพันธ์กัน ทั้งในระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ จะสนับสนุนให้สถานศึกษาและหน่วยงานใช้ทรัพยากรร่วมกัน เพื่อให้การจัดการศึกษามีประสิทธิภาพสูงสุด นอกจากนั้นจะมอบอำนาจการจัดการ

ศึกษาสามารถสนองความต้องการของท้องถิ่นและเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษามากยิ่งขึ้น

6.3 จะจัดส่งเสริมให้สถานศึกษาทุกระดับ เป็นศูนย์บริการด้านการศึกษา วิชาชีพ ศิลป วัฒนธรรม กีฬา พลาณามัย นันทนาการและข่าวสาร เพื่อให้บริการแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชน

6.4 จะเร่งปรับปรุงคุณภาพของการศึกษาทุกระดับโดยปรับปรุงระบบ การวางแผน การบริหาร การเรียนการสอน การกำหนดมาตรฐานและ ฐานะระบบการติดตามและประเมินผล

6.5 จะส่งเสริมการพัฒนาหลักสูตร สื่อการเรียน และเทคโนโลยีใหม่ ๆ ตลอดจนสื่อมวลชนทั้งภาครัฐและเอกชน มาใช้เพื่อกระจายโอกาสทางการศึกษาและพัฒนาคุณภาพ

6.6 จะเร่งฝึกและอบรมในด้านระเบียบวินัย คุณธรรมความรู้จักรับผิดชอบต่อสังคมและตนเอง ความรักในศิลปวัฒนธรรมและความสำนึกในความเป็นไทยร่วมกัน เพื่ออำรงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ เอกราช อธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข นอกจากนั้นจะส่งเสริมให้สถาบันศาสนาได้เข้ามามีบทบาทในการอบรมสั่งสอนด้านคุณธรรมให้มากขึ้น

6.7 จะส่งเสริมให้ผู้สอนในทุกระดับการศึกษาและทุกประเภทได้รับการยกย่องเชิดชู มีความก้าวหน้าและความมั่นคงในอาชีพ สำหรับด้านการฝึกหัดครูนั้นจะเน้นด้านคุณภาพเป็นสำคัญ

6.8 ...

6.9 จะระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ เพื่อนำมาใช้ในการขยายการศึกษาและการพัฒนาคุณภาพ และจะปรับปรุงวิธีการจัดสรรทรัพยากรทางการศึกษา เพื่อให้มีความเสมอภาคทางการศึกษา โดยเน้นการให้โอกาสแก่ผู้เรียนในชนบท ผู้เรียนที่ยากจนและกลุ่มชนที่มีโอกาสน้อย (สมาคมผู้บริหารการศึกษาแห่งประเทศไทย, 2527)

คณะรัฐมนตรี คณะที่ 45 พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี (5 สิงหาคม 2529 - 4 สิงหาคม 2531) มีนายมารุต บุนนาค เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 27 สิงหาคม พ.ศ. 2529 ความว่า

2.1 จะจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชนทุกเพศทุกวัย โดยเน้นความเสมอภาคและการกระจายโอกาสทางการศึกษาให้กับเยาวชน และบุคคลที่อยู่ในพื้นที่ยากจน ห่างไกล ชุมชนแออัด และบุคคลพิการ และ

ส่งเสริมให้สถาบันศาสนาได้เข้ามามีบทบาทในการอบรมสั่งสอนคุณธรรมให้มากขึ้น

...

2.4 จะปรับปรุงโครงสร้าง ระบบการบริหารและการจัดการศึกษาทุกระดับทุกประเภท ให้มีเอกภาพประสานสัมพันธ์กันทั้งระดับนโยบายและระดับปฏิบัติ จะสนับสนุนให้สถานศึกษาและหน่วยงานใช้ทรัพยากรร่วมกัน เพื่อให้การจัดการศึกษามีประสิทธิภาพสูงสุด จะกระจายอำนาจและมอบอำนาจการจัดการศึกษาให้สถานศึกษา เพื่อสามารถจัดการศึกษาสนองตอบความต้องการของท้องถิ่น และเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษา

2.5 จะส่งเสริมให้สถาบันและหน่วยงานทางการศึกษาเป็นศูนย์บริการ ด้านการศึกษา วิชาชีพ ศิลปะ วัฒนธรรม กีฬา พละนันทนาการ และข่าวสาร เพื่อให้บริการแก่นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชน

...

2.7 จะส่งเสริมให้ผู้สอนและข้าราชการในทุกระดับการศึกษาและทุกประเภทได้รับการยกย่องเชิดชู เพื่อให้มีความก้าวหน้า ขวัญ กำลังใจ และความมั่นคงในอาชีพ... (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2519)

คณะรัฐมนตรี คณะที่ 46 พลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ เป็นนายกรัฐมนตรี (ตั้งแต่วันที่ 4 สิงหาคม 2531 ถึง 23 กุมภาพันธ์ 2534) มีพลเอกมานะ รัดนโกเศศ เป็นรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ได้แถลงนโยบายเมื่อวันที่ 25 สิงหาคม 2531 ความว่า

2.1 จะกระจายโอกาสทางการศึกษาให้ประชาชนอย่างทั่วถึง โดยเน้นทั้งการปรับปรุงการผลิตและพัฒนากำลังคนให้สอดคล้องกับความต้องการของประเทศ และพัฒนาคุณภาพและความเสมอภาคของระบบการศึกษา เพื่อส่งเสริมจริยธรรม วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การศึกษาตลอดชีวิต การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม พละนันทนาการ ตลอดจนงานศาสนา และศิลปวัฒนธรรม

2.2 ส่งเสริมให้เอกชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษามากยิ่งขึ้น

2.3 เร่งรัดการส่งเสริมการอนุบาลชนบท การขยายโอกาสทางการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา โดยจะจัดควบคู่ไปกับการขยายการศึกษาภาคบังคับ และการเตรียมพื้นฐานอาชีพให้กับนักเรียนทุกระดับ เพื่อแก้ปัญหาการว่างงาน ตลอดจนส่งเสริมศิลปกรรม จริยธรรม และวินัยของนักเรียนและคนในชาติเป็นพิเศษ

2.4 สร้างทัศนคติในด้านความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2531)

3. ความสัมพันธ์ระหว่างการ เมืองกับการศึกษา

การศึกษา เป็นกระบวนการที่ช่วยพัฒนาคนในสังคมให้รู้จักเลือกสรรพฤติกรรมที่เหมาะสมมาใช้กับตนเอง ให้รู้จักพัฒนาอาชีพของตนเอง และมีส่วนช่วยให้รู้จักอนุรักษ์ทรัพยากรในประเทศได้อย่างฉลาด ซึ่ง พลศักดิ์ จิรโกศิริ (2529) ได้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างการ เมืองกับการศึกษาไว้โดยสรุปว่า ในการจะพัฒนาคนในสังคมให้มีคุณลักษณะอย่างไรวินั้น เป็นอำนาจการตัดสินใจของทางการเมือง เพราะถ้าจะพิจารณาถึงหน่วยงานทางการศึกษา จะพบว่ามีความเกี่ยวข้องกับนโยบายและการบริหารทางการศึกษา สถาบันทางการศึกษาไม่ว่าจะเป็นมหาวิทยาลัย วิทยาลัย หรือโรงเรียนต่าง ๆ ต้องเกี่ยวข้องกับการตัดสินใจจากทางการเมือง ในการนำอำนาจหน้าที่ไปบังคับใช้ภายในสถาบันการศึกษา ให้สามารถปฏิบัติหน้าที่ทางการศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของเอกวิทย์ ณ ถลาง และ ก่อ สวัสดิทานิชย์ (อ้างถึงในวันทนา เลิศสินไทย, 2523) ที่กล่าวโดยสรุปว่า การศึกษาเกี่ยวข้องกับการเมืองมากในแง่ที่ว่า การเมืองต้องการอย่างไร ก็บอกความต้องการทางการเมือง (political will) มายังทางการศึกษา เพราะฉะนั้นการศึกษาโดยปกติต้องอนุโลมตามความต้องการทางการเมืองของบ้านเมืองไม่ว่าประเทศไหนนักการเมืองต้องให้ความสนใจต่อการศึกษา เพราะนักการเมืองมีบทบาท มีส่วนร่วมในการพิจารณาและกำหนดนโยบายการศึกษา และมีส่วนเกี่ยวข้องในการพิจารณางบประมาณการศึกษา ถ้านักการเมืองเห็นว่าการศึกษาไม่มีคุณค่าก็จะให้งบประมาณน้อย ถ้าเขาเห็นว่าการศึกษามีคุณค่าเขาก็ให้งบประมาณมาก

ระบบการศึกษาของไทยจึงเป็นเครื่องสะท้อนและสืบเนื่องมาจากผลความคิด และการกระทำของกลุ่มชนชั้นผู้นำในฐานะเป็นชนชั้นปกครอง ทำการควบคุมและจัดการศึกษา (เสนห์จามริก, 2526) อันได้แก่ ดูแลควบคุมในเรื่องงบประมาณ การจัดบุคลากร การจัดหลักสูตร และกิจกรรมการเรียนการสอน ดังที่ สุมินทร์ จุฑาทูกร (2529) ได้กล่าวไว้โดยสรุปว่า ในการจัดการศึกษา ไม่ว่านจะเป็นหลักสูตร เนื้อหา และกิจกรรม ที่ใช้ในการให้การศึกษาและอบรมกลุ่มคนเหล่านั้น ย่อมจะแตกต่างกันไปในรายละเอียดของแต่ละยุคสมัย และในแต่ละสังคม สภาพ-

การดำเนินการเมืองตลอดจนรูปแบบการปกครองของสังคม นั่นก็เพราะว่า "การศึกษาเกือบจะทั้งหมดมีมูลจูงใจทางการเมืองอย่างหนึ่ง คือ เป็นสิ่งซึ่งมุ่งส่งเสริมกำลังฐานะของชนบางกลุ่ม ไม่ว่าจะ เป็นกลุ่มชนชาติหรือศาสนา มูลจูงใจนี้เองเป็นส่วนสำคัญที่กำหนดกันลงไปว่า จะสอนวิชาอะไรกันบ้าง จะให้ความรู้เรื่องอะไร" (Bertrand Russell, 1916) และโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมที่รัฐเป็นผู้จัดการและควบคุมการให้การศึกษา เช่น สังคมไทยด้วยแล้ว การศึกษาย่อมถือเป็นกิจกรรมหนึ่งในบรรดากิจกรรมทั้งหลายของรัฐ (สุมินทร์ จุฑาทูกร)

เมื่อกิจกรรมทางการให้การศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมของรัฐ เช่นนี้แล้ว กิจกรรมทางการศึกษาก็ย่อมจะต้องเกี่ยวข้องกับกิจกรรมหลักของรัฐ ซึ่งได้แก่กิจกรรมทางการเมือง นั่นก็หมายความว่า อุดมการณ์ทางการศึกษาย่อมต้องมีความสัมพันธ์กับกิจกรรมทางการเมือง ซึ่งรัฐจะต้องจัดวางระบบการให้การศึกษาให้อยู่ในตำแหน่งที่สอดคล้องกับนโยบายทางการเมือง หากมีการเปลี่ยนแปลงในสาระสำคัญของระบบการเมือง ก็ย่อมหมายความว่า ตำแหน่งและบทบาทของการศึกษาในสังคมนั้น ต้องได้รับการเปลี่ยนแปลงไปด้วย (สุมินทร์ จุฑาทูกร, 2529) ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจนนี้อีกคือ ในประเทศจีนซึ่งหลังจากได้เปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศเป็นแบบคอมมิวนิสต์ เมื่อปี พ.ศ. 2492 แล้ว กล่าวได้ว่าระบบการศึกษาของจีนได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง ซึ่งกล่าวโดยสรุปได้ว่า รัฐ หรือสังคมที่มีปรัชญาสังคมเป็นแบบใด ก็ย่อมจะต้องจัดการศึกษาให้สอดคล้องกลมกลืนไปกับสังคมนั้น (วิทย์ วิศทเวศย์, 2526)

การเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาของสังคมใด ย่อมสัมพันธ์กันกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองของสังคมแห่งนั้น สมบูรณ์ พรหมภาพ (2524) ได้แบ่งการเปลี่ยนแปลงออกเป็น 2 ด้านคือ

1. การเปลี่ยนแปลงทางด้านทฤษฎี อันได้แก่ แนวความคิด ความเชื่อและความเข้าใจต่าง ๆ
2. การเปลี่ยนแปลงทางด้านปฏิบัติ อันได้แก่ การประกอบกิจกรรม และการกระทำต่าง ๆ

การเปลี่ยนแปลงทั้งสองด้านนี้ย่อมสัมพันธ์กัน คือ เป็นเหตุและผลซึ่งกันและกัน หมายความว่า เมื่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านหนึ่งเกิดขึ้น ย่อมทำให้การเปลี่ยนแปลงอีกด้านหนึ่งเกิดขึ้นด้วย

นอกจากนี้ สมบูรณ์ พรหมภาพ (2524) ยังได้กล่าวว่า ในการประกาศนโยบาย การศึกษาและแผนการศึกษาแห่งชาติของรัฐบาล เป็นการสะท้อนถึงปรัชญาของผู้บริหารประเทศ หรือผู้นำประเทศ กล่าวคือ ผู้นำของแต่ละประเทศหรือแต่ละสังคม ย่อมมีความเข้าใจในประเทศ และสังคมของตนเป็นอย่างดี มีความต้องการที่จะพัฒนาประเทศและสังคมของตน ตามแนวทาง แห่งปรัชญาชีวิตที่ตนยึดมั่นมาแจกแจงออกเป็น "นโยบายการศึกษา" เพื่อจะได้ยึดเป็นแนวทาง ปฏิบัติในการจัดการศึกษาให้แก่พลเมืองทั้งหลาย

พลศักดิ์ จิรไกรศิริ (2529) ได้พบว่า การเมืองและการศึกษาเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าในสังคม การเมืองและการศึกษามีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างลึกซึ้ง ต่อเนื่องและพึ่งพากันดังนี้

1. การเมืองและการศึกษา เป็นกิจกรรมขั้นพื้นฐานของความเป็นมนุษย์ในลักษณะที่สัมพันธ์กัน คือ การศึกษาเป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้กับวัฒนธรรม และพัฒนาทักษะกับฝึกรบรรม มนุษย์ เพื่อปฏิบัติงานในสังคม ส่วนการเมืองเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของอำนาจอิทธิพลและอำนาจ หน้าที่ในการจัดสรรสิ่งที่มีคุณค่าทางการเมืองทั้งทรัพยากรและค่านิยมให้แก่ประชาชน การปฏิบัติ งานของสถาบันทางการเมืองและทางการศึกษาจึงมีผลกระทบซึ่งกันและกัน และมีอิทธิพลต่อการ วางรากฐานของกันและกัน

2. การเมืองและการศึกษามีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่การศึกษา เป็นอุปกรณ์ในการ กำหนดชีวิตทางการเมืองในระดับชาติและการศึกษายังก่อให้เกิดการสร้างสรรค้อย่างสำคัญในทาง การเมืองทั้งที่นโยบายทางการศึกษามีความเกี่ยวข้องกับผลประโยชน์ทางการเมืองน้อยมาก

3. นัยสำคัญทางการเมืองของการศึกษามีส่วนเพิ่มพูนระดับของการเปลี่ยนแปลงใน สังคมที่กำลังพัฒนา (David Abernethy and Trevor Coombe, 1965) การศึกษาจึงมีความ สำคัญต่อสังคมที่กำลังพัฒนาในลักษณะที่ช่วยเร่งให้มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ การ

เปลี่ยนแปลง เหล่านี้มีความสัมพันธ์กับการพัฒนาทางการเมืองในหลักการที่ว่า การพัฒนาทางการเมือง เพื่อให้พลเมืองมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมืองดี (Gabriel A. Almond and Sidney Verba, 1965) จำต้องอาศัยการพัฒนาทางสังคมและเศรษฐกิจเพื่อปรับปรุงสภาพแวดล้อมทางสังคมและชีวิตทาง เศรษฐกิจที่เหมาะสมและเอื้ออำนวยต่อความมี เหตุผล ความกระตือรือร้นและการมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นจิตสำนึกที่สำคัญทางการเมือง

4. การเมืองมีความสัมพันธ์กับการศึกษาในด้านที่ว่า รัฐบาลเป็นผู้จัดเตรียมและอำนวยความสะดวกให้กับการศึกษา ในขณะที่เดียวกันก็เข้าควบคุมสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ทั้งด้านค่าใช้จ่าย โครงสร้างและระบบการศึกษา ซึ่งมีส่วนเชื่อมโยงกับทัศนคติของชุมชน การคาดหวังและความต้องการของปวงชน ฉะนั้นรัฐบาลต้องการให้ชุมชนมีโลกทัศน์อย่างไรก็สามารถจัดระบบการศึกษาใหม่ให้มีทิศทางที่ต้องการได้ รัฐบาลสามารถเข้าควบคุมระบบการศึกษา โดยการกำหนดนโยบายการศึกษา และการที่นโยบายการศึกษาต้องผ่านการรับรองของรัฐบาล ทำให้นโยบายการศึกษา เป็นนโยบายทางการเมืองอย่างหนึ่ง

5. กระบวนการและสถาบันการศึกษายังถูกพิจารณาในลักษณะที่เป็นผลของระบบการเมืองที่มีความสำคัญต่อการกำหนดโฉมหน้าทางการเมือง เสถียรภาพทางการเมืองและการปฏิบัติการทางการเมือง เพราะสถาบันการศึกษาจะมีหน้าที่อบรมกล่อมเกล่าให้ประชาชนยอมรับความชอบธรรมของกระบวนการทางการเมืองที่พลวัตรอยู่ในเวลานั้น ๆ ในเวลาปกติ ชีวิตประจำวันทางการเมืองจะได้รับอิทธิพลจากกระบวนการศึกษาในแต่ละวัน การเมืองจึงสัมพันธ์กับกระบวนการศึกษาในลักษณะที่กระบวนการศึกษาเป็นอุปกรณ์ของการส่งเสริม การสนับสนุนของเยาวชนที่มีต่อระบบการเมืองและส่วนต่าง ๆ ของระบบการเมือง ทำให้การปฏิบัติการทางการเมืองมีเสถียรภาพยิ่งขึ้น

6. ระบบการศึกษาเป็นระบบย่อยในระบบการเมือง ถ้าระบบการเมืองมีโครงสร้างที่อ่อนแอ ระบบการศึกษาจะมีโครงสร้างที่อ่อนแอไปด้วย เรื่องนี้มีเหตุอย่างน้อย 2 ประการที่สามารถอ้างอิงถึงกันได้ คือ

6.1 นโยบายของรัฐเกี่ยวกับการศึกษาจะสามารถสะท้อนทัศนภาพแห่งความเชื่อทางการเมืองของผู้นำทางการเมืองได้ ในระบบการเมืองที่อ่อนแอเนักการเมืองส่วนใหญ่จะ

มีทัศนภาพที่คับแคบต่อการศึกษา ทำให้นโยบายการศึกษาที่กำหนดออกมาขาดคุณภาพ เป็นต้นว่า ระบบการศึกษาจะมีลักษณะปิดกั้นโอกาสทางการศึกษาของมวลชนซึ่งมีผลสะท้อนต่อการเลือกสรรทางการเมืองอย่างมาก กล่าวคือ ผู้นำทางการเมืองที่จะถูกระดมเข้ามาในระบบการเมืองจะเป็นบุคคลที่ไม่ค่อยมีคุณภาพไปด้วย

6.2 นักการเมืองในระบบการศึกษาที่มีโครงสร้างอ่อนแอ อาจจะใช้การจำกัดงบประมาณทางการศึกษา เพื่อมีบงกชให้ระบบการศึกษาไม่สามารถขยายตัวออกไปสู่มวลชน เพื่อสร้างสรรค์โปรแกรมการศึกษาใหม่ ๆ ทำให้ระบบการศึกษาไม่พัฒนาไปเท่าที่ควร (R.L. Mathews, 1968)

7. เมื่อระบบการศึกษาขยายตัวออกไปรับใช้ประชาชนมากขึ้น นักเรียน นิสิต นักศึกษา ครู อาจารย์ และผู้บริหารการศึกษาก็ได้เพิ่มปริมาณมากขึ้น ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มผลประโยชน์ ซึ่งเป็นกลุ่มพลังที่สำคัญกลุ่มหนึ่งในระดับท้องถิ่นและระดับชาติ นักรัฐศาสตร์จึงได้ให้ความสนใจกับกลุ่มนิสิตนักศึกษาและกลุ่มครูอาจารย์เหล่านั้น ในฐานะที่กลุ่มเหล่านี้เป็นสถาบันการเมืองระดับล่างที่ช่วยเหลือในการระดมประชาชนให้เป็นกลุ่มก้อน จะได้แสดงออกซึ่งผลประโยชน์ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และการเมืองของกลุ่มปัญญาชนเหล่านี้เป็นการเมืองในระดับนำ ที่มีผลกระทบต่อนโยบายการพัฒนาประเทศมากที่สุด

8. สถาบันการศึกษาเป็นเสมือนระบบการเมืองจุลภาค (J. Vector Boldridge, 1971) ที่ทำหน้าที่ทางการเมืองในการให้การเรียนรู้ทางการเมืองแก่เยาวชนของชาติ สถาบันการศึกษาเป็นหน่วยหนึ่งของการเรียนรู้ทางการเมืองที่สำคัญมาก เพราะในชีวิตสมัยใหม่ บุคคลต้องใช้เวลาอยู่ในสถาบันการศึกษาไม่น้อยกว่า 10 ปี กระบวนการศึกษาภายในสถาบันการศึกษา ตั้งแต่โรงเรียนจนถึงมหาวิทยาลัยจะเป็นกระบวนการอบรมกล่อมเกลามาทางการเมือง ที่สามารถฝังรากวัฒนธรรมทางการเมืองให้กับเยาวชนและเยาวชน ซึ่งเป็นการกำหนดโลกทัศน์และบทบาททางการเมืองเบื้องต้นของผู้ใหญ่ทั้งด้านการรับรู้ระบบการเมือง ความรู้สึกที่มีต่อสัญลักษณ์ทางการเมือง การประเมินค่าบทบาททางการเมืองและแรงจูงใจในการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง (Byron G. Messialas, 1969) นอกจากนี้สื่อมวลชนก็ยังได้ให้การศึกษามองการเมืองแก่พลเมืองโดยสามารถเปิดโลกทางการเมือง (political world) ของบุคคลให้กว้างขวางขึ้น

(R.W. Connell, 1971) สื่อมวลชนจึงมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและค่านิยมของประชาชน โดยสื่อมวลชนมีลักษณะเป็นอุปกรณ์ทางการศึกษาอย่างหนึ่งของการศึกษายุคใหม่

จากความสัมพันธ์ระหว่างการเมืองกับการศึกษาดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า การเมืองจะเป็นฝ่ายตัดสินใจกำหนดนโยบายทางการศึกษา และพิจารณางบประมาณทางการศึกษาและการศึกษาก็ทำหน้าที่ช่วยปลูกฝังและเผยแพร่อุดมการณ์ทางการเมืองและสังคมขั้นพื้นฐานไปสู่ประชาชน และช่วยสร้างผู้นำทางการเมือง เนื่องจากการได้เข้าไปสู่ตำแหน่งผู้นำทางการเมืองต่าง ๆ เปิดโอกาสให้เฉพาะผู้ที่มีการศึกษาเท่านั้น (S. Dnce1, 1970) จึงอาจกล่าวได้ว่า การเมืองกับการศึกษาเป็นสิ่งที่เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกันมาตลอด

4. ระบบการศึกษา

4.1 กำเนิดของระบบการศึกษา

สมัยก่อนมนุษย์จะอยู่รวมกันเป็นกลุ่มชนหรือเผ่าต่าง ๆ ในยุคนี้สถาบันการศึกษาที่จะทำหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ ค่านิยม วัฒนธรรม ความเชื่อและทักษะต่าง ๆ ยังไม่มี แต่การถ่ายทอดความรู้ดังกล่าว จะกระทำผ่านสถาบันอื่น ๆ ในสังคม เช่น ครอบครัว สถาบันศาสนา เป็นต้น ซึ่งแต่ละกลุ่มชนหรือแต่ละเผ่าก็มีสถาบันเหล่านี้เป็นของตนเอง ต่อเมื่อสภาวะทางสังคมเปลี่ยนแปลงไป ระบบกลุ่มชนหรือเผ่าต่าง ๆ ได้กลายมาเป็นระบบรัฐแบบสมัยใหม่ (civilized state) ขึ้นมา ความจำเป็นด้านการติดต่อสัมพันธ์กับรัฐอื่นสังคมอื่น เพื่อเข้าเป็นหน่วยหนึ่งของเครือข่ายอารยธรรม (civilization network) เดียวกัน ก็เป็นแรงผลักดันให้เกิดสถาบันทางสังคมอย่างใหม่ขึ้น เพื่อตอบสนองต่อความจำเป็นด้านนี้ สถาบันที่ว่านี้ก็คือ สถาบันการศึกษา นับตั้งแต่นั้นมาระบบการศึกษาจึงเกิดขึ้นในสังคมของมนุษย์ หรืออาจกล่าวได้ว่า ระบบการศึกษาจะเกิดขึ้นในสังคมที่เปลี่ยนสภาพมาเป็นระบบรัฐ

ระบบการศึกษาในยุคแรกนั้น อุทัย ดุลยเกษม (2526) ได้กล่าวว่า เป็นกิจกรรมของกลุ่มผู้นำของสังคม (elites) เท่านั้น เนื้อหาสาระของการศึกษาก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับศาสนา ปรัชญา วรรณคดี วัฒนธรรม สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นส่วนใหญ่ จุดเน้นอยู่ที่การสร้าง

ความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรม วรรณคดี และความเป็นยอดในรัฐหรือวัฒนธรรมของตน เพื่อ
จะได้มีสถานะดีกว่าหรือเท่าเทียมกับรัฐอื่น ๆ ในเครือข่ายอารยธรรม*

การศึกษาในยุคแรกของรัฐ (civilized state) จึงมิได้จัดให้แก่บุคคล
ธรรมดาสามัญ ต่อมาเมื่อเงื่อนไขทางสังคมของแต่ละรัฐเปลี่ยนแปลงไปและด้วยความจำเป็นภายใน
รัฐเองจึงทำให้มีการจัดการศึกษาสำหรับคนธรรมดาสามัญเกิดขึ้น ความจำเป็นดังกล่าวนี้ใน
ระยะเริ่มแรกก็คือการรวบอำนาจรัฐเข้าสู่ส่วนกลาง การสร้างความเป็นหนึ่งเดียวของรัฐที่มี
สมาชิกต่างเชื้อชาติต่างเผ่าพันธุ์ และต่างวัฒนธรรม เผ่าพันธุ์ และนี่คือสาเหตุอันสำคัญอย่าง
หนึ่งของการจัดการศึกษาให้แก่คนธรรมดาสามัญในสังคม (อุทัย ดุลยเกษม) และรัฐจะใช้ระบบ
การศึกษานี้เป็น เครื่องมือการ เกิดขึ้นและการขยายของระบบการศึกษา เกือบในทุกสังคมอยู่ในลักษณะ
นี้แทบทั้งสิ้น จะมีแตกต่างกันบ้างก็เฉพาะในรายละเอียดเท่านั้น (Cohen, 1970)

4.2 หน้าที่หลักของระบบการศึกษา

ระบบการศึกษาช่วยทำหน้าที่ให้สังคมดำเนินไปอย่างสมดุลง โดยการปรับปรุงแก้ไข
(mediate) ข้อขัดแย้งหรือข้อผิดพลาดที่เกิดขึ้นในระบบต่าง ๆ ของสังคม แต่มิได้ทำหน้าที่เปลี่ยน-
แปลงโครงสร้างของสังคมให้หันเหออกไปนอกทิศทางและเป้าหมายของรัฐที่ระบบการศึกษานั้น
ดำรงอยู่ หน้าที่หลักของระบบการศึกษาในสังคมสามารถแยกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ ได้ 3 ประการ
(อุทัย ดุลยเกษม, 2526) ดังนี้

4.2.1 ทำหน้าที่ถ่ายทอดวัฒนธรรมและขัดเกลาทางสังคมให้แก่สมาชิกของสังคมนั้น

4.2.2 ทำหน้าที่จัดสรรหรือคัดเลือกสมาชิกของสังคมให้ได้รับบทบาทและตำแหน่ง
ทางสังคม

4.2.3 ทำหน้าที่ให้ความชอบธรรม โดยรัฐจะทำหน้าที่รับรองความชอบธรรมด้วย
การกำหนดคณาภิธรรมทางการศึกษาของบุคคลที่จะเข้าดำรงตำแหน่งหน้าที่ทางสังคมไว้อย่างชัดเจน

*อิทธิพลของแนวคิดการจัดการศึกษาแบบนี้พอจะมองเห็นได้ในโรงเรียนประจำ
(public school) ของประเทศอังกฤษ

นอกจากนี้ของระบบการศึกษาทั้ง 3 ประการนี้แล้ว ยังมีนักการศึกษาอาทิเช่น Bowles & Gintis (1976) ; Carnoy (1974) ; Levin (1976) ; Althusser (1971) และ Hextall & Sarub (1977) ได้เสนอ แนวคิดวิเคราะห์ที่ตั้งอยู่บนแนวคิดที่เรียกว่า correspondenced principle แนวคิดนี้ยืนยันว่าระบบการศึกษาทำหน้าที่เพียงตอบสนองหรือรับใช้ระบบอื่น ๆ ของสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ระบบการศึกษาเป็นเครื่องมือของรัฐในการช่วยให้ภารกิจทางด้านของรัฐ**ให้สำเร็จตามความมุ่งหมาย ฉะนั้นระบบการศึกษาจึงอยู่ในฐานะเป็นระบบ "ตาม" อย่างสอดคล้องกับระบบของสังคมที่ระบบการศึกษานั้น ดำรงอยู่

ความสัมพันธ์ระหว่างระบบการศึกษากับโครงสร้างอื่น ๆ ในสังคม

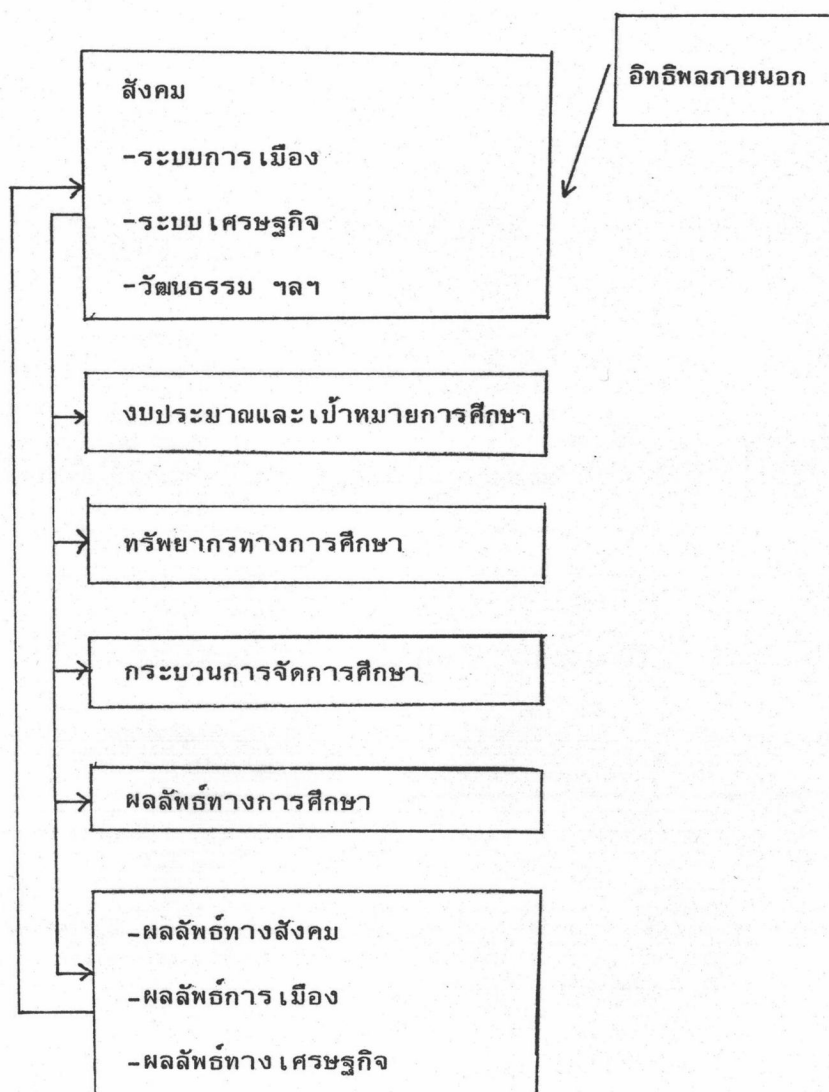
จากการพิจารณาถึงการก่อเกิดของระบบการศึกษา (instatutionalized education system) ช่วยให้เห็นว่าการเกิดขึ้น และการดำรงอยู่ของระบบการศึกษาในสังคมนั้น เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคมด้านอื่น ๆ อยู่มาก เช่น ระบบการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม เป็นต้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าพิจารณาจากแง่มุมของการพัฒนาการของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมแล้ว จะเห็นได้ว่า ระบบการศึกษานั้นเป็นขั้นตอนทางประวัติศาสตร์ ซึ่งผูกพันกับขั้นตอนต่าง ๆ ของการพัฒนาโครงสร้างดังกล่าว เป้าหมาย เนื้อหา และวิธีการจัดการเรียนการสอนตลอดจนขอบเขตของการศึกษาในสังคมใดสังคมหนึ่งสามารถศึกษาได้จากการพิจารณาถึงความสัมพันธ์ของการศึกษากับสังคมโดยไม่ยากนัก ดังมีหลักฐานปรากฏอยู่ค่อนข้างชัดเจนว่ารูปแบบของระบบการศึกษาที่ต่างกันนั้นเป็นผลมาจากระบบการเมืองที่แตกต่างกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การศึกษาเป็นระบบหนึ่งของสังคม เพราะฉะนั้นระบบการศึกษาจึงสะท้อนลักษณะสำคัญที่เด่นชัดของสังคมที่ระบบการศึกษาดำรงอยู่ (อุทัย ดุลยเกษม, 2526)

* เป็นแนวความคิดที่ว่าระบบการศึกษาถูกกำหนดโดยระบบอื่น ๆ ของสังคม

** ภารกิจของรัฐได้แก่ การถ่ายทอดอุดมการณ์ ความเชื่อ ความรู้ด้านต่าง ๆ

การกำหนดขั้นตอนต่าง ๆ ของระบบการศึกษาก็เช่นกัน เริ่มตั้งแต่การกำหนดเป้าหมาย เนื้อหาหลักสูตร กระบวนการเรียนการสอน และคุณสมบัติของครู ตลอดจนลักษณะของผลผลิต ก็ถูกกำหนดโดยปรัชญาของสังคมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ความเชื่อ ค่านิยม ฯลฯ ของสังคมนั้น ๆ นอกจากอิทธิพลของระบบโครงสร้างต่าง ๆ ภายในสังคมแล้ว การศึกษายังได้รับอิทธิพลจากระบบโครงสร้างจากภายนอกสังคมด้วย ความสัมพันธ์ของระบบการศึกษากับระบบโครงสร้างอื่น ๆ ในสังคมนั้น H. Levin (1976) ได้เขียนเป็นแผนภูมิไว้ดังนี้

แผนภูมิที่ 6 แสดงความสัมพันธ์ระหว่างระบบการศึกษากับระบบโครงสร้างอื่น ๆ ในสังคม

ที่มา : ปรับปรุงจาก H.Levin, 1976

จากแผนภูมิที่ 6 จะเห็นได้ว่าในสังคมใด ๆ ย่อมมีระบบการเมือง การเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ฯลฯ เป็นลักษณะเฉพาะตัวอยู่ ระบบต่าง ๆ เหล่านี้เป็นผลมาจากการสืบทอด ประสพการณ์จากประวัติศาสตร์และการผสมผสานเอาอิทธิพล (ทั้งทางตรงและทางอ้อม) จาก ภายนอกสังคมของตัวเองด้วย ระบบต่าง ๆ เหล่านี้ จะเป็นตัวกำหนดเป้าหมายการศึกษาตลอด จนงบประมาณทางการศึกษาและขั้นตอนอื่น ๆ ในกระบวนการศึกษาทั้งระบบ จะเห็นได้ว่าการ กำหนดเป้าหมายทางการศึกษานั้นย่อมถูกกำหนดด้วยข้อจำกัดด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ของสังคมนั้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ การจัดการศึกษาของสังคมนั้นจะต้องสอดคล้องกับ ปรัชญาของสังคมนั้นนั่นเอง และปรัชญาของสังคมนั้นก็มีพื้นฐานมาจากโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของสังคมนั้น การจัดระบบการศึกษาทุกขั้นตอนจะมีการตรวจสอบโดย ระบบต่าง ๆ ในสังคมนั้น ลักษณะความสัมพันธ์แบบนี้เป็นจริงทุกสังคม ไม่ว่าสังคมแต่ละสังคมจะ มีความแตกต่างกันในด้านระบบโครงสร้างอย่างไร ดังเช่นคำกล่าวตอบของ Abel Prieto Moralis (อ้างถึงใน Carnoy & Werthein, 1977) ผู้นำทางการศึกษาคนหนึ่งของประเทศ คิวบา ที่มีต่อคำถาม "แล้วระบบโรงเรียน (ระบบการศึกษา) ของคิวบามีได้เป็นเครื่องมือของรัฐ หรืออย่างไร" ว่า "อ้อ แน่นนอนที่สุด ระบบโรงเรียนในคิวบาปัจจุบัน ก็เหมือนกับระบบโรงเรียน ในคิวบาก่อนการปฏิวัติและเหมือนระบบโรงเรียนในอิตาลี"

อาจกล่าวได้ว่า ระบบการศึกษาเป็นระบบย่อยระบบหนึ่งในสังคม ซึ่งมีหน้าที่จัดการ ศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพทางการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม สำหรับการศึกษาของ ไทยได้มีวิวัฒนาการเรื่อยมา มีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาที่ผ่านมา

4.3 การจัดการประถมศึกษาของไทย

จากประวัติการศึกษาอันยาวนานของประเทศไทย การประถมศึกษาเป็นภารกิจ สำคัญประการหนึ่งของรัฐ ที่มุ่งจัดประสพการณ์ให้ผู้ที่อยู่ในวัยเรียนได้มีความรู้ความสามารถพื้นฐาน และมีคุณสมบัติต่าง ๆ ตามความต้องการของรัฐและสังคม ซึ่งแตกต่างกันออกไปตามกาลสมัย ทั้งนี้ เป็นไปตามนโยบายในการบริหารประเทศและแนวคิดความ เชื่อของกลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง การจัดการ ประถมศึกษาอย่างเป็นแบบแผน ได้เริ่มมีขึ้นตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีพระราชประสงค์จะจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ จนได้พัฒนาเป็นการประถมศึกษาในรูปของการ ศึกษาภาคบังคับตามพระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า

เจ้าอยู่หัว การจัดการศึกษาในระยะที่ประเทศไทยอยู่ภายใต้การปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช จึงมีจุดมุ่งหมายและการจัดดำเนินการ เป็นไปตามพระราชประสงค์ และขึ้นกับพระปรีชาสามารถของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและเสนาบดีข้าราชการสำนักที่มีความสามารถในขณะนั้น (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528)

นับแต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ประเทศไทยได้ใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย เป็นกฎหมายแม่บทในการปกครองประเทศ สภาพการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง รวมทั้งบุคคลมีส่วนเกี่ยวข้องกับการประถมศึกษาได้ผันผวนเปลี่ยนไปเป็นลำดับ แต่รัฐยังคงให้ความสำคัญของการประถมศึกษา ในฐานะที่เป็นการศึกษาภาคบังคับ ข้อความที่บัญญัติไว้ในธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พ.ศ. 2475 ที่ว่า "ถ้าราษฎรทั่วประเทศสอบไล่วิชาประถมศึกษาได้เป็นจำนวนเกินกว่าครึ่ง แต่อย่างช้าต้องไม่เกิน 10 ปี นับแต่วันใช้รัฐธรรมนูญนี้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร เป็นผู้ที่ราษฎรได้เลือกตั้งขึ้นเองทั้งสิ้น" (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2524) และการมุ่งขยายการศึกษาภาคบังคับในคำแถลงนโยบายของรัฐบาลแทบทุกสมัยย่อมเป็นประจักษ์พยานถึงความสำคัญข้อนี้ได้เป็นอย่างดี

ย้อนไปในอดีต เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี เสนาบดีกระทรวงธรรมการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้มีบทบาทอย่างมากต่อการเริ่มใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ได้กล่าวว่า "การจัดการศึกษาสำหรับหมู่คณะถึงจะจัดให้สูงสุดเพียงใด ก็ไม่ใช่กำลังอันแท้จริงของชาติ บรรานิง กวีผู้ขึ้นชื่อได้กล่าวว่า "อย่าเพียรสร้างแต่ยักษ์และเทวดา จงพยายามยกคนทั้งชาติให้สูงขึ้นพร้อมกันเถิด" (กระทรวงศึกษาธิการ, 2507) แม้นแต่สหรัฐอเมริกา ทัอมัส เจฟเฟอร์สัน (Thomas Jifferson อ้างถึงในกมลกาญจน์ เกษโลว, 2500) ผู้เคยเป็นประธานาธิบดีของสหรัฐอเมริกายังได้เคยกล่าวไว้ว่า

...ถ้าหากจะต้องเลือกเอาระหว่างการศึกษาชั้นประถมศึกษาและการศึกษาชั้นมหาวิทยาลัยแล้ว ก็เห็นจะต้องลามือจากเรื่องมหาวิทยาลัยและหันไปเร่งมือทางการศึกษาชั้นประถมศึกษา เพราะว่าการจัดการศึกษาเพื่อช่วยให้ประเทศจรรโลงอยู่ได้ดีกว่าจะทำนุบำรุงชนหมู่น้อยให้รู้มากและทั้งคนหมู่มากให้ไร้ความรู้ การปล่อยให้ฝูงชนส่วนใหญ่มงายอยู่นั้น เป็นอันตรายอย่างใหญ่หลวงต่อความเป็นชาติ...

เมื่อการประถมศึกษามีความสำคัญมากดังนี้ รัฐจึงได้มุ่งขยายการศึกษาและปรับปรุงคุณภาพเป็นลำดับมา แต่จากผลการวิจัยของหน่วยงานของรัฐและบุคคลทั่วไป กลับได้ข้อค้นพบที่อาจกล่าวได้ว่า การประถมศึกษาของไทยยังไม่มีคุณภาพและสัมฤทธิ์ผลเท่าที่ควร เพราะแม้จะประสบความสำเร็จในการขยายการศึกษาภาคบังคับ โดยสามารถใช้กฎหมายบังคับให้ราษฎรส่งบุตรหลานเข้าเรียนถึงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ได้ทั่วราชอาณาจักร แต่ก็ไม่สามารถขยายการศึกษาให้สูงขึ้นอีก 3 ปี ได้ทั่วถึงตามต้องการ นอกจากนี้ ยังพบว่า การจัดการประถมศึกษาของไทยยังอยู่ในระยะของการแสวงหาจุดมุ่งหมายและวิธีการที่ดีที่สุดเหมาะสมกับสภาพเศรษฐกิจและสังคมของบ้านเมือง (กมล สูดประเสริฐ, 2516) ในด้านจุดมุ่งหมายจากหลักสูตรพบว่า นับแต่ใช้หลักสูตรฉบับแรกจนถึง ฉบับ พ.ศ. 2503 ยังไม่มีหลักสูตรฉบับใดวางจุดมุ่งหมายไว้ได้ชัดเจน เพราะมักวางไว้ปะปนกับวิธีสอน ทำให้ขาดความสมบูรณ์ถูกต้อง (ลัดดา สุวรรณกุล, 2518) นอกจากนี้จุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503 ยังกว้างขวาง ไม่สอดคล้องสัมพันธ์กับเนื้อหาที่สอนเป็นส่วนใหญ่ (สถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็กและกรมสามัญศึกษา, 2509)

มโนทัศน์และความเข้าใจของประชาชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการประถมศึกษา ย่อมมีความสำคัญต่อคุณภาพและการจัดการประถมศึกษา จากการวิจัยของแสวง นิ่มน้อย (2511) พบว่าชาวชนบทประมาณร้อยละ 94 มองเห็นความสำคัญของการประถมศึกษาและเห็นว่าจุดมุ่งหมายที่สำคัญของการประถมศึกษาคือ การให้ผู้เรียนมีความรู้ในวิชาทักษะ เพื่อเป็นพื้นฐานในการค้นคว้าหาความรู้ ให้มีความประพฤติดี มีสุขภาพสมบูรณ์ มีกิจนิสัยที่ดี มีทัศนคติและยอมรับค่านิยมที่ดีของสังคม นอกจากนี้ยังมีความสามารถออกไปประกอบอาชีพได้ โดยสามารถปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและทางสังคม ส่วนครูประถมศึกษาและครูในสถาบันฝึกหัดครูมีความเห็นว่า จุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาควรแบ่งออกเป็น 4 ประการคือ ด้านความรู้ สังคม ส่วนตัว และด้านอาชีพ โดยครูประถมศึกษาและครูในสถาบันฝึกหัดครูมีความเห็นตรงกันว่า การจัดการประถมศึกษาควรเน้นความรู้หรือพหุศึกษามากที่สุด แต่เมื่อเปรียบเทียบความคิดเห็นของครูเหล่านี้ตามเพศ อายุและภาคภูมิศาสตร์ แล้วพบว่า ครูประถมศึกษาเพศชาย ครูในสถาบันฝึกหัดครูเพศชาย ครูที่มีอายุสูงกว่า 31 ปี และครูประถมศึกษาในภาคเหนือกับครูในสถาบันฝึกหัดครูที่ตั้งอยู่ในภาคอื่น ๆ ที่มีใจภาคเหนือ มีความเห็นว่า ควรให้

ความรู้ทั้งด้านพุทธิศึกษาและพลศึกษา เมื่อจัดอันดับจุดมุ่งหมายแล้วพบว่า ครูส่วนใหญ่เห็นว่าควรเน้นให้เด็กมีความรู้พื้นฐานให้มาก รองลงมาควรเน้นในด้านการแก้ปัญหา ความสัมพันธ์กับผู้ใกล้ชิด ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนและชาติบ้านเมือง การเตรียมตัวทางอาชีพ งานในครอบครัวและสุขภาพอนามัยตามลำดับ (ประยูร อาษานาม, 2511)

จากข้อค้นพบดังกล่าวข้างต้นได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของพุทธิศึกษาในการประถมศึกษาของไทยเป็นอย่างมาก ซึ่งสอดคล้องกับความพยายามของหลายหน่วยงานที่ได้วิจัยเกี่ยวกับสัมฤทธิ์ผลของผู้เรียน ซึ่งพบว่า นักเรียนที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ยังมีผลสัมฤทธิ์ไม่เป็นที่น่าพอใจ โดยเฉพาะในด้านคณิตศาสตร์ การเขียนสะกดคำ เรียงความ วิทยาศาสตร์และภูมิศาสตร์ (สถาบันระหว่างชาติสำหรับการค้นคว้าเรื่องเด็กและกรมสามัญศึกษา, 2509) นักเรียนที่จบชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 มีความสามารถและผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนภาษาไทย คณิตศาสตร์และวิทยาศาสตร์ต่ำกว่าเกณฑ์มาตรฐานถึงร้อยละ 63, 43, และ 55 ตามลำดับ (กรมสามัญศึกษา, 2511) นอกจากนี้ยังพบว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนภาษาไทย คณิตศาสตร์ของเด็กในโรงเรียนต่างประเภทต่างภาคภูมิศาสตร์จะมีความเหลื่อมล้ำและไม่เสมอภาค โดยโรงเรียนราษฎร์และโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษาได้คะแนนสูงที่สุด ไม่ว่าจะเป็นคะแนนเฉลี่ยรวมทุกภาคหรือคะแนนเฉลี่ยในแต่ละภาค ส่วนนักเรียนในโรงเรียนขององค์การบริหารส่วนจังหวัดและโรงเรียนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะได้คะแนนต่ำสุด (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2518)

นอกจากผลการวิจัยดังกล่าวแล้วยังมีผลการวิจัยอื่นอีกมาก ที่โน้มเอียงไปในทางให้ความสำคัญแก่พุทธิศึกษาหรือการอ่านออกเขียนได้ เช่น การวิจัยเรื่องสภาพการเรียนรู้ของผู้จบชั้นประถมศึกษาปีที่สี่ของฝ่ายสนเทศการประถมศึกษา กองการประถมศึกษา ซึ่งทำการวิจัยใน พ.ศ. 2512 พบว่า ผู้ที่เรียนจบชั้นประถมศึกษาปีที่สี่ไปแล้วมีความรู้ความสามารถในการอ่าน เขียนและทำเลขในระดับที่นำไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ร้อยละ 67 และผู้ที่จบในระยะ 1-3 ปี สภาพการเรียนรู้จะค่อนข้างต่ำคือความรู้จะลดลงจากระดับที่เคยเรียนในชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2524) ดังนั้น การจัดการประถมศึกษาในช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา ก็ย่อมด้อยในด้านคุณภาพ เพราะไม่อาจจัดดำเนินการให้สนองต่อจุดมุ่งหมายที่ตั้งไว้

ในทางทฤษฎี จุดมุ่งหมายของการศึกษา เป็นสิ่งที่กำหนดขึ้นเพื่อเป็นแนวทางในการจัดการศึกษา (วิลโลว์รธ วิทยวิโรจน์, 2522) หรือ เป็นหลักเกณฑ์ข้อตกลงระหว่างผู้บริหารกับผู้ดำเนินการ คือครูต่อการให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์ในการเรียน เพื่อให้ผู้เรียนเจริญงอกงาม เป็นกำลังในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และก่อให้เกิดความมั่นคงแก่ชาติ (สุทิน นิยมพลับ, 2522) การวางจุดมุ่งหมายของการศึกษาสามารถวางไว้หลายระดับ คือจุดมุ่งหมายระดับชาติ จุดมุ่งหมายตามระดับการศึกษา จุดมุ่งหมายในหลักสูตร จุดมุ่งหมายระดับหมวดวิชา และจุดมุ่งหมายในการจัดการเรียนการสอน (สุมิตร คุณานุกร, 2523) ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นจุดมุ่งหมายในระดับใดก็ตาม ก็มักแบ่งจุดมุ่งหมายให้ครอบคลุมพฤติกรรมของมนุษย์โดยอาศัยทฤษฎีการจำแนกจุดมุ่งหมายของเบนจามิน เอส บลูม (Benjamin S. Bloom) และ เดวิดอาร์ แครทโฮล (David R. Krathwohl อ้างถึงใน สุมิตร คุณานุกร) คือ

1. พุทธิพิสัย (Cognitive Domain) เป็นจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับการเรียนรู้ทางด้านความรู้ ความคิด และการแก้ปัญหาโดยอาศัยสติปัญญา
2. จิตพิสัย (Affective Domain) เป็นจุดมุ่งหมายที่เกี่ยวกับทัศนคติ ค่านิยม ความสนใจและความซาบซึ้ง
3. ทักษะพิสัย (Psychomotor domain) เป็นจุดมุ่งหมายทางด้านทักษะ การเคลื่อนไหว และการใช้อวัยวะตลอดจนกล้ามเนื้อต่าง ๆ ของร่างกายเพื่อทำงานจนเกิดความชำนาญ

ในการกำหนดจุดมุ่งหมาย จะต้องกำหนดขึ้นโดยอาศัยสภาพพื้นฐานที่สำคัญ คือ (วิชัย ราษฎร์ศิริ, 2522)

1. พื้นฐานทางปรัชญา ซึ่งเป็นความเชื่อ แนวความคิด ค่านิยมหรืออุดมการณ์ในการจัดการศึกษา จุดมุ่งหมายของประเทศต่าง ๆ จะแตกต่างกันออกไปตามปรัชญาการศึกษา ซึ่งประยุกต์มาจากปรัชญาชีวิตของคนในประเทศนั้น ปรัชญาจะช่วยให้มองเห็นอย่างกระจ่างถึงลักษณะของคนที่จะเป็นพลเมืองอันเหมาะสมกับประเทศ จะตอบปัญหาในการกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาว่าควรเป็นไปเพื่อสาระใดเป็นสำคัญ เช่น ควรเป็นไปเพื่อพัฒนาบุคลิก เพื่อความสุขและความดีของสังคม เพื่อประโยชน์ใช้สอยหรือเพื่อศิลปะ เพื่อพัฒนาคุณธรรมหรือภูมิปัญญา (วารินทร์ สิ้นสูงสุด, 2520)

2. พื้นฐานทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และวัฒนธรรมที่ต่างกัน ย่อมเป็นส่วนหนึ่งที่จะทำให้การกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาของแต่ละชุมชนและประเทศแตกต่างกัน เพราะสภาพทางสังคม ฐานะทางเศรษฐกิจ เหตุการณ์และสภาพการเมืองการปกครอง ตลอดจนพื้นฐานทางวัฒนธรรมย่อมก่อให้เกิดสภาพชีวิต ค่านิยม ความเชื่อถือ ตลอดจนความต้องการที่ต่างกัน

3. พื้นฐานทางจิตวิทยาและพัฒนาการของผู้เรียน จากการศึกษาของนักจิตวิทยาพบว่า มนุษย์จะมีพัฒนาการที่แตกต่างกันตามวัยและองค์ประกอบอื่น ๆ ดังนั้นในการจัดการศึกษา จึงควรวางจุดมุ่งหมายให้เหมาะสมกับพัฒนาการของผู้เรียนและสอดคล้องกับทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับความสามารถในการเรียนรู้ของผู้เรียน ซึ่งในปัจจุบันพบว่า เมื่อคนเราเกิดการเรียนรู้ก็จะเกิดการพัฒนาทั้งทางสติปัญญา ความรู้ อารมณ์ และบุคลิกภาพควบคู่กันไป ไม่ใช่พัฒนาเป็นส่วน ๆ ตามแนวคิดเดิม ดังนั้นการกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาจึงต้องเปลี่ยนไป เพื่อพัฒนาบุคคลไปทุกด้านพร้อม ๆ กัน (สุมิตร คุณานุกร, 2523)

4. พื้นฐานทางวิทยาการและเทคโนโลยี ซึ่งเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่แปลกใหม่และเพิ่มมากขึ้น ทำให้การเลือกสรรเนื้อหาวิชาความรู้ที่จะให้ผู้เรียนเรียนมีความซับซ้อนมากขึ้น ซึ่งเกี่ยวพันกับการกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาว่าจะให้ผู้เรียนรู้อะไร ทำอะไรได้ เพื่ออะไร

นอกจากนี้ ภิญญา สาธร (สัมภาษณ์, 23 กรกฎาคม 2525 อ้างถึงใน สุภา อักษรดิษฐ์, 2528) ได้กล่าวถึงการกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 โดยสรุปว่า สภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้กระตุ้นให้นักเรียน นิสิต นักศึกษา และประชาชนเกิดความตื่นตัวในเรื่องประชาธิปไตยและการมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน แต่การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่การศึกษามีได้พื้นฐานที่มั่นคงให้เกิดความเข้าใจในระบอบประชาธิปไตยโดยมาก่อน ทำให้เกิดการใช้สิทธิ เสรีภาพและความเป็นประชาธิปไตยไม่ถูกต้อง ไม่เหมาะสม จนเป็นเหตุหนึ่งของการจลาจลในวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 เหตุการณ์เหล่านี้กระตุ้นให้นักการศึกษาเกิดความตื่นตัวและเล็งเห็นความจำเป็นที่จะต้องกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาให้สอดคล้อง

กับสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองของเรา จึงได้มีการกำหนดจุดมุ่งหมายให้คนไทยมีความเข้าใจและกระตือรือร้นที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ โดยปลูกฝังให้มีความรับผิดชอบ รู้จักเคารพในสิทธิ หน้าที่ของตนเองและผู้อื่น ต้องมีระเบียบวินัย รู้จักปฏิบัติตามกฎหมาย รู้จักแก้ไขข้อขัดแย้งด้วยสติปัญญา โดยสันติวิธี ซึ่งจุดมุ่งหมายเหล่านี้ไม่เคยกำหนดในแผนการศึกษาฉบับใดมาก่อนนอกจากนั้นในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 ยังได้กำหนดจุดมุ่งหมายที่สอดคล้องกัน คือ ให้เด็กไทยเป็นผู้รู้จักคิด วิจาร์ณ ตัดสินใจอย่างมีเหตุผล มีวินัย รู้กฎหมายและรู้จักแก้ปัญหาโดยสันติวิธี จากสภาพดังกล่าว ได้ชี้ให้เห็นว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ในระหว่าง พ.ศ. 2516-2521 (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528)

ตลอดระยะเวลา 59 ปี (พ.ศ. 2475-2534) ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. 2475 ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการปกครองประเทศ 13 ฉบับ ปรากฏว่ามีรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 เพียงฉบับเดียวที่กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการศึกษา (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528) โดยใช้คำว่า "จุดประสงค์" กล่าวคือ มุ่งให้ชนชาวไทยมีคุณสมบัติที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1. เป็นพลเมืองดี
2. มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง
3. สามารถประกอบอาชีพได้
4. มีจิตใจเป็นประชาธิปไตย (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ,

2524)

เมื่อพิจารณาในด้านเนื้อหาใจความเฉพาะทางการศึกษาแล้ว รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2492 จึงมีความสมบูรณ์มากกว่ารัฐธรรมนูญฉบับอื่น ๆ แต่ด้วยเหตุที่การเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญของไทยแปรผันตามการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลและความผันผวนทางการเมืองมากพอสมควร รัฐธรรมนูญฉบับนี้จึงต้องยกเลิกไป ในพ.ศ. 2494 ดังนั้นความคิดที่จะจัดการศึกษาเพื่อให้ชนชาวไทยเป็นคนเช่นไรนั้นจึงสูญสลายไปด้วย เมื่อขาดหลักสำคัญดังนี้ การจัดการศึกษาของไทยจึงโอนเอนไม่มั่นคง และไม่มียุคมุ่งหมายที่แน่นอน (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528)

ปัจจัยพื้นฐานในการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา

การกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาและหลักสูตรการศึกษาที่ดี จะต้องกำหนดให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคม และหลักการปกครองประเทศ (สังัด อุทรานันท์, 2527) และมุ่งสร้าง เสริมค่านิยม ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมของชาติ เน้นและส่งเสริมคุณสมบัติส่วนบุคคลของผู้เรียนให้เจริญงอกงามหลาย ๆ ด้าน เพื่อให้ผู้เรียนได้รับประโยชน์จากการศึกษามากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นในด้านความรู้ ความเข้าใจ ทักษะและเจตคติ โดยต้องกำหนดให้สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน และตั้งอยู่บนหลักการ รากฐานทางการศึกษาอย่างถูกต้อง (สังัด อุทรานันท์) ดังนั้นในการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาจึงต้องพิจารณาข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพพื้นฐานทางปรัชญาการศึกษา พื้นฐานทางจิตวิทยาและพัฒนาการของผู้เรียน (สุมิตร คุณานุกร, 2523) สภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับการศึกษา อันได้แก่ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ประชากร สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ศาสนา วัฒนธรรม แนวคิดจากสื่อมวลชน (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, 2518) และข้อมูลที่ได้จากนักวิชาการแต่ละสาขา ตลอดจนความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยี (สุมิตร คุณานุกร)

1. ข้อมูลพื้นฐานทางปรัชญาการศึกษา

ข้อมูลพื้นฐานทางปรัชญาการศึกษามีความสำคัญอย่างมากต่อการจัดการศึกษาและการพัฒนาหลักสูตร การจัดการศึกษาในแต่ละประเทศย่อมมีหลายระดับ และการศึกษาแต่ละระดับจะสามารถนำพาผู้เรียนไปในทิศทางเดียวกันได้ จำเป็นต้องมีปรัชญาเป็นเครื่องช่วยกำหนดจุดมุ่งหมาย ตลอดจนการจัดหลักสูตรและการสอน (สุมิตร คุณานุกร, 2523) แต่จากวิวัฒนาการของจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาตลอดระยะเวลา 50 ปีนี้ (2464-2514) สุภา อักษรดิษฐ์ (2528) พบว่า การจัดการศึกษาและการประถมศึกษาของไทย ไม่มีปรัชญาการศึกษาที่กำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษรในเอกสารใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากนั้นการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ก็ยังมีได้นำข้อมูลพื้นฐานทางปรัชญาการศึกษามาใช้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2475-2517 ซึ่งแม้จะมีนักการศึกษาบางท่าน ได้แสดงความคิดเห็นว่า การศึกษาของไทยในอดีตเป็นไปตามปรัชญาการศึกษาของชาติตะวันตกแบบสารัตถนิยม (Essentialism) (สุมิตร คุณานุกร) ซึ่งเป็นลัทธิปรัชญาการศึกษาของชาติตะวันตก ก็ยังไม่อาจลงความเห็นได้ว่า ไทยนำปรัชญาการศึกษาของต่างชาติมาใช้ ไม่อาจให้ข้อยุติได้ว่า การจัดการประถมศึกษาของไทยมี

จุดมุ่งหมายหรือแนวการจัดการศึกษาตามแนวคิดปรัชญาการศึกษาสาขาใด เพราะการที่นักการศึกษาสาขาใดหรือบุคคลอื่น ๆ ได้วิเคราะห์และลงความเห็นได้ต่าง ๆ กันนั้น ก็เป็นการวิเคราะห์โดยอาศัยแนวปรัชญาการศึกษาตะวันตกมาเทียบเคียง แต่ในความเป็นจริง ยังไม่มีข้อพิสูจน์ว่า นักการศึกษาไทยในอดีตได้ใช้ปรัชญาการศึกษาในการจัดการศึกษาและการกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาหรือไม่ และใช้ปรัชญาการศึกษาลัทธิใด (สุภา อักษรดิษฐ์)

การนำแนวคิดเกี่ยวกับปรัชญาการศึกษามา เป็นพื้นฐานประกอบการกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาอย่างจริงจัง เริ่มขึ้นเป็นครั้งแรกภายหลัง เหตุการณ์ทางการเมือง เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ซึ่งเป็นระยะที่ผู้เกี่ยวข้องโดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักการศึกษาได้หันกลับมาพิจารณาการจัดการศึกษาของไทยอย่างจริงจัง ตั้งแต่รากฐานของการจัดการศึกษา คือปรัชญาการศึกษาของชาติ ดังจะเห็นได้จากการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา การประชุมสัมมนาเกี่ยวกับการจัดการศึกษาหรือการหาแนวทางในการจัดการศึกษาที่จัดขึ้นโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528) จนในที่สุดได้มีแนวคิดที่จะปฏิรูปการศึกษาให้เป็นการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคมบนพื้นฐานความเชื่อและเอกลักษณ์อย่างไทย และได้นำแนวคิดดังกล่าวไปเป็นส่วนหนึ่งในการกำหนดหลักการและจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ดังปรากฏในหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 โดยมีลักษณะของการผสมผสานแนวคิดหรือสาระของปรัชญาการศึกษาต่าง ๆ ที่เห็นว่าเหมาะสมกับสังคมไทยและสอดคล้องกับค่านิยมและวิถีชีวิตแบบไทย แต่ยังไม่ได้กำหนดไว้อย่างเด่นชัดว่าได้ยึดปรัชญาการศึกษาใดหรือจะเรียกชื่ออย่างไร ดังนั้นการที่มีผู้กล่าวว่า หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 เป็นไปตามแนวคิดของปรัชญาการศึกษาแบบปฏิรูปนิยม (Reconstructionism) (สงัด อุทรานันท์, 2527) จึงเป็นเพียงแนวคิด ความเชื่อ ว่าหลักสูตรนี้มีแนวการจัดการศึกษาคอนไปทางปรัชญานี้ แต่ไม่ได้หมายความว่าทุกอย่างจะเป็นไปตามแนวปรัชญานี้ทั้งหมด เพราะยังมีแนวคิดตามลัทธิปรัชญาอื่นสอดแทรกอยู่ การผสมผสานแนวคิดทางปรัชญามาใช้ในการจัดการศึกษา จึงมีลักษณะเป็น "ปรัชญาแบบผสมผสาน" (Electicism) (William Howick, 1971)

2. ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับการศึกษา

ในการวางหลักการและรูปแบบของการศึกษานั้น สิ่งที่จะต้องพิจารณาเป็นเรื่องแรกคือ ความสัมพันธ์ระหว่างสภาพธรรมชาติและสังคมที่แวดล้อมการศึกษากับตัวการศึกษาเองว่ามีความเกี่ยวข้อง ก่อให้เกิดปัญหาซึ่งกันและกันอย่างไร อะไรเป็นมูลเหตุ อะไรเป็นผล ทั้งนี้จุดมุ่งหมายของการศึกษา ในทัศนะที่พึงประสงค์ คือการมีส่วนร่วมช่วยแก้ปัญหาสังคมและสภาพแวดล้อม เพื่อโน้มนำสังคมไปในแนวทางที่พึงประสงค์ (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, 2518)

การกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาของไทย ได้คำนึงถึงสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับการศึกษา เช่น สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางประชากร (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, 2518) สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม ซึ่งหมายถึง ระบบและการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรมและค่านิยม ระบบการเมือง การปกครองและเศรษฐกิจ ตลอดจนสภาพปัญหาทางสังคม (สังัด อุทรานันท์, 2527)

สุภา อักษรดิษฐ์ (2528) พบว่า การจัดการศึกษาระหว่าง พ.ศ. 2475-2502 ได้กำหนดจุดมุ่งหมายขึ้น โดยคำนึงถึงสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับการศึกษา เป็นส่วนน้อยโดยทั่วไป จะกำหนดจุดมุ่งหมายตามหลักสากล โดยอาศัยทฤษฎีทางการศึกษา ดังจะเห็นได้จากจุดมุ่งหมายในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475, 2479 และ พ.ศ. 2494 ซึ่งกำหนดไว้เพียงให้มีปัญญา ความรู้ มีสุขภาพสมบูรณ์แข็งแรง มีศีลธรรม และมีความรู้ความสามารถประกอบอาชีพได้ ส่วนจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เป็นผู้มีจิตใจเป็นประชาธิปไตย ตามที่กำหนดไว้ในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 นั้น กำหนดขึ้นจากสภาพพื้นฐานทางการเมืองและการปกครองประเทศ เพื่อให้ได้พลเมืองที่สอดคล้องเหมาะสมกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย

2.1 สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งหมายรวมถึง สภาพที่มีอยู่ตามธรรมชาติ อันได้แก่ ดิน พืช อากาศ น้ำ และแสงแดด ตลอดจนสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้น เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งที่กำหนดลักษณะการประกอบอาชีพ การดำเนินชีวิตและการกระจายของประชากร ลักษณะแวดล้อมทางธรรมชาติที่ต่างกันจึงมีบทบาทสำคัญต่อความแตกต่างในความเจริญของแต่ละท้องถิ่น (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, 2518) ท้องถิ่นใดมีการเพิ่มของประชากรสูง อัตรา

การใช้ทรัพยากรก็เพิ่มขึ้น จนเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ดังนั้น หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503 จึงกำหนดจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับความรับผิดชอบตามหน้าที่พลเมืองดีเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ 2 ประการ คือให้รู้จักรักษาสาธารณสมบัติ และสิ่งสวยงามตามธรรมชาติและให้รู้จักใช้และสงวนทรัพยากรธรรมชาติ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2503)

แม้ว่าหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503 กำหนดจุดมุ่งหมายดังกล่าวไว้เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ทุกคน แต่จากสภาพความเป็นจริงในสังคม นับแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา ได้แสดงให้เห็นปัญหาที่เกิดจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ตั้งแต่อัตราการเพิ่มของประชากร ซึ่งมีผลต่อการบริโภคสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ จนถึงปัญหาความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม คือปัญหาป่าไม้ ดิน อากาศเสีย และน้ำเน่า ซึ่งเป็นผลภาวะจากระบบอุตสาหกรรม จากปัญหาเหล่านี้ทำให้คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา เห็นว่าควรจะได้สร้างนิสัยให้เยาวชนเกิดความสำนึกรับผิดชอบในสภาพแวดล้อม และรู้จักชื่นชมกับความงามตามธรรมชาติ ซึ่งแนวคิดนี้เป็นพื้นฐานในการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ดังจะเห็นได้จากจุดมุ่งหมายของหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 ในข้อที่ให้ความสามารถในการยังชีพ ผสมกลมกลืนกับสภาพและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2520)

2.2 สภาพแวดล้อมทางประชากร

โดยที่ประเทศไทยเป็นประเทศที่มีภาวะการเจริญพันธุ์สูงในปี พ.ศ. 2513 ไทยมีประชากรเป็นอันดับ 17 ของโลก และอัตราการเพิ่มของประชากรมีแนวโน้มสูงขึ้น ร้อยละ 30-32 ต่อปี ซึ่งมีผลอย่างมากต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ โดยเฉพาะในด้านการศึกษาระดับประถมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาที่รัฐต้องจัดให้เปล่า โดยให้ได้ทั้งปริมาณและคุณภาพ (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, 2518)

การนำความรู้ทางประชากรศาสตร์และประชากรศึกษามาสัมพันธ์กับการศึกษาและการพัฒนาประเทศ เริ่มขึ้นครั้งแรก เมื่อรัฐบาลได้แถลงนโยบายที่จะสนับสนุนการวางแผนครอบครัว เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว เกี่ยวกับอัตราการเพิ่มของประชากร ในปี พ.ศ. 2513 จึงเกิดการตื่นตัวในเรื่องประชากรศึกษาเป็นลำดับมา จนปี พ.ศ. 2517 คณะกรรมการวางพื้น-

ฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา ได้นำสภาพแวดล้อมทางประชากรมา เป็นส่วนหนึ่งของการพิจารณาเพื่อหาแนวทางปฏิรูปการศึกษา และสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ยังได้นำแนวคิดข้อมูลเกี่ยวกับประชากรศึกษา ไปพิจารณาปฏิรูปแผนการศึกษาแห่งชาติ ทางด้านรัฐบาลได้แถลงนโยบายในปี พ.ศ. 2518 ว่า

...จะสนับสนุนการจัดประชากรศึกษาทั้งในโรงเรียนและนอกโรงเรียน เพื่อให้ประชาชนเกิดความรู้ ความคิด ความรู้สึกรับผิดชอบและสามารถตัดสินใจได้อย่างมีประสิทธิภาพ อันจะนำไปสู่พฤติกรรมซึ่งจะช่วยแก้ไขผ่อนคลายปัญหาอันเกิดจากความไม่สัมพันธ์ระหว่างประชากร ทรัพยากร และคุณภาพชีวิตที่มีต่อบุคคล ครอบครัว ชุมชนและประเทศชาติ...

(สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2522)

จึงได้มีการบรรจุแผนประชากรเป็นส่วนหนึ่ง ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 4 แนวนโยบายของคณะรัฐมนตรี สอดคล้องกับบทบัญญัติในมาตรา 86 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 ซึ่งกำหนดว่า "รัฐพึงวางนโยบายประชากรให้เหมาะสมกับทรัพยากรของชาติ ภาวะทางเศรษฐกิจและสังคม และเพื่อความมั่นคงของรัฐ" (รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517)

ในด้านการประถมศึกษา นั้น ได้มีการนำสภาพแวดล้อมทางประชากรในรูปของประชากรศึกษา เข้ามากำหนดไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 โดยกล่าวว่า "รัฐพึงจัดการศึกษา เพื่อเสริมสร้างและก่อให้เกิดความสำนึกในคุณค่าและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อม ตลอดจนเข้าใจในเรื่องประชากรศึกษา" (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2520) นอกจากนี้ ยังได้กำหนดเนื้อหาประชากรศึกษาไว้เป็นหน่วยหนึ่งในกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 ด้วย

2.3 สภาพแวดล้อมทางสังคมและวัฒนธรรม

การนำข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับการศึกษาในด้านสังคมและวัฒนธรรม มาพิจารณากำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา เริ่มขึ้นอย่างจริงจังตั้งแต่ พ.ศ. 2503 โดยได้มีการนำสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจและการเมืองมาพิจารณา ดังจะเห็นได้จากแผนที่แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ได้กำหนดความมุ่งหมายให้กุลบุตร กุลธิดา พึง

ชวนขยายหาความรู้ และประสบการณ์อันเป็นประโยชน์แก่การทำงานของคนสืบไป และให้จัดการศึกษาให้สนองความต้องการของสังคมและบุคคล สอดคล้องกับแผน เศรษฐกิจและแผนการปกครอง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2503)

การให้ความสำคัญแก่ข้อมูลพื้นฐานทาง เศรษฐกิจในการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา สุภา อักษรดิษฐ์ (2528) พบว่า มีต้นกำเนิดมาจากสภาพทาง เศรษฐกิจของไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ซึ่งเป็นระยะที่ระบบเศรษฐกิจของประเทศกำลังพัฒนา ได้มีการกู้เงินธนาคารโลกมาใช้เพื่อบูรณะและปรับปรุงประเทศ มีการส่งเสริม เกษตรกรรม โดยคาดหวังว่าจะสามารถผลิตสินค้าได้มากขึ้น แต่หลังจากสงครามเกาหลี (พ.ศ. 2495-2496) ผ่านไปความต้องการสินค้าเกษตรกรรมของต่างประเทศก็ลดลง ทั้งยังเกิดความไม่เชื่อใจในคุณภาพของสินค้าจากประเทศไทย จึงทำให้เกิดความไม่มั่นคงในเศรษฐกิจของไทย ในพ.ศ. 2502 ภายหลังจากการปฏิวัติ รัฐบาลได้มีการกำหนดนโยบาย เพื่อเร่งรัดพัฒนา เศรษฐกิจและการศึกษาควบคู่กันไป จนในที่สุด สภาพพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ ได้เชิญผู้เชี่ยวชาญจากธนาคารโลกเข้ามามีการปรึกษา เพื่อจัดทำรายงาน Development Program in Thailand เป็นเวลา 2 ปี เพื่อปูพื้นฐานในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ จนมีการประกาศใช้แผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 1 (พ.ศ. 2504 - 2509) (เสนาะ อุณาภูล, 2517) คู่กับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 และหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503 ซึ่งกำหนดจุดมุ่งหมายด้านความสามารถในการครองชีพหรือในทางเศรษฐกิจ (Economics Efficiency) ไว้ประการหนึ่ง นอกจากนั้นโครงการต่าง ๆ ที่ส่งไปยังสภาพพัฒนาการเศรษฐกิจ เพื่อให้สำนักงานประมาณพิจารณานั้น ส่วนใหญ่จะมุ่งผลิตคนเพื่อสนองความต้องการทางเศรษฐกิจทั้งสิ้น (ดำรง ลัทธพิพัฒน์, 2517)

จากการไม่สัมฤทธิ์ผลในการพัฒนาระบบ เศรษฐกิจบนรากฐานทาง เกษตรกรรม ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และสงครามเกาหลี จึงทำให้แผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคม ที่ประกาศใช้ในเวลาต่อมา มุ่งเน้นการพัฒนาประเทศทางด้านอุตสาหกรรมตามแนวคิดตะวันตก อย่างมาก แต่เนื่องจากประเทศไทยมีเกษตรกรรมเป็นหัวใจของระบบ เศรษฐกิจ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติได้เอื้ออำนวยให้ประชากรส่วนใหญ่ ซึ่งอยู่ในชนบท ประกอบอาชีพและดำเนินชีวิตด้วยการเกษตรกรรม ดังนั้นแม้จะมุ่งพัฒนาอุตสาหกรรมเพียงใด ก็ยากที่จะแปรสภาพเป็นสังคมอุตสาหกรรม ได้ (คณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, 2518)

เมื่อเกิดแนวคิดในการปฏิรูปการศึกษา ในปี พ.ศ. 2517 ได้มีการนำ ข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจมาพิจารณาประกอบในการจัดการประถมศึกษาด้วยประการหนึ่ง โดยอาศัยความเชื่อพื้นฐานที่ว่า การศึกษามีใช้เครื่องมือที่ดีเพียงอย่างเดียวที่จะทำให้มนุษย์มีชีวิตที่ดีได้ และการที่ประเทศด้อยพัฒนาจะเปลี่ยนเป็นประเทศที่พัฒนาขึ้นนั้น มิได้หมายความว่า จะต้องเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจ ให้เป็นแบบเดียวกับประเทศอุตสาหกรรมเสมอไป ในเมื่อ ประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศอาศัยอยู่ในภาคเกษตรกรรม (คณะกรรมการวางแผนพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, 2518) นอกจากนี้ ยังได้พิจารณาถึง ข้อวิพากษ์วิจารณ์ที่เกี่ยวกับความไม่สัมพันธ์กัน ของระบบเศรษฐกิจกับการประถมศึกษา เช่น ความผิดพลาดของนโยบายทางเศรษฐกิจ (กิริติ ศรีวิเชียร, 2520 อ้างถึงใน เพชร ธำมรงค์) ที่ส่งเสริมให้เกิดความเหลื่อมล้ำในสังคม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2517) การจัดการศึกษาที่ยึดถือนโยบายทางเศรษฐกิจมากเกินไปก่อให้เกิดความไม่สอดคล้อง สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนส่วนใหญ่ การจัดการประถมศึกษาที่ไม่มีประสิทธิภาพพอที่จะก่อประสิทธิผล ให้นักเรียนที่จบออกไปจากโรงเรียนสามารถประกอบอาชีพและปรับปรุงอาชีพของครอบครัวให้ดีขึ้นได้ (กิริติ ศรีวิเชียร) การเพิ่มรายได้ทางเศรษฐกิจบางลักษณะที่ขัดต่อการพัฒนาการศึกษาในด้านวัฒนธรรมและการสร้างมโนธรรมให้เกิดแก่ผู้เรียน (วิชัย ตันศิริ, 2518) วิถีชีวิตแบบสังคมอุตสาหกรรมที่สร้างค่านิยมแห่งความฟุ้งเฟ้อ ฟุ้งเพื่อ ความต้องการความสะดวกสบาย การผลิตน้อยแต่ใช้จ่ายมาก จนทำให้เกิดปัญหาทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เป็นต้น

จากแนวคิดและปัญหาทางการประถมศึกษา ที่ได้มีผู้กล่าวถึงข้างต้น ทำให้นักการศึกษาและผู้เกี่ยวข้องกับการประถมศึกษาได้พิจารณาเห็นว่า การประถมศึกษาจะต้องสร้างทักษะอย่างแท้จริงในทุกวิชา ฝึกฝนให้รู้จักทำงานเป็นหมู่คณะ เพื่อเพิ่มผลผลิตในการเกษตร ให้รู้จักซื้อและจับจ่ายใช้สอยอย่างประหยัดให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าเงิน (วิชัย ตันศิริ, 2518) และในการกำหนดจุดมุ่งหมายด้านความรู้และทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต จึงมุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้และทักษะในการหา ใช้จ่าย และออมทรัพย์ มีความรู้และทักษะในการจัดการและทำงานรวมกลุ่มโดยถือหลักสหกรณ์ (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528 ; สวัสดิ์ จงกล, สัมภาษณ์ 17 ธันวาคม 2533)

สภาพแวดล้อมทางการเมืองและการปกครอง เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่มีส่วน ในการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ทั้งในด้านมรรควิธีและผลที่เกิดแก่ผู้เรียนซึ่งเป็นคุณ

สมบัติที่ผู้จัดการศึกษาต้องการ (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528) เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครอง คณะราษฎรมีนโยบายที่จะจัดการศึกษาเพื่อให้พลเมืองทุกคนได้รับการศึกษาอย่างเต็มที่ เพื่อให้เป็นพลเมืองดี ทำประโยชน์ให้แก่ประเทศชาติ รู้จักสิทธิหน้าที่และมีจิตใจเป็นประชาธิปไตย ดังคำแถลงนโยบายทางการศึกษาของคณะรัฐมนตรีคณะที่ 5 (พ.ศ. 2476-2477) ที่กำหนดให้คนไทยรู้จักการปกครองแบบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2524) หรือในจุดมุ่งหมายของหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2480 ที่ประกาศใช้หลังจากนี้ก็ยังคงกำหนดจุดมุ่งหมายในเรื่องนี้ (กระทรวงธรรมการ, 2480) สอดคล้องกับคำแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีชุดดังกล่าว

ช่วงที่นับว่าการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ได้อาศัยข้อมูลพื้นฐานทางการเมือง การปกครองมากที่สุด คือ ภายหลังจากเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เมื่อ 14 ตุลาคม 2516 (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528) ซึ่งส่งผลให้เกิดความตื่นตัวที่จะมีส่วนร่วมในการปกครองประเทศ และเรียกร้องที่จะพิทักษ์ผลประโยชน์ของตนเองหลายฝ่ายได้พุ่งเล็งมาที่การจัดการศึกษา โดยกล่าวว่า การศึกษาไม่ได้เตรียมคนให้พร้อมกับการปกครองแบบประชาธิปไตย ไม่ได้ปลูกฝังความสำนึกทางการเมืองให้แก่ประชาชน (อนุช อภาภิรม, 2517) ประชาชนยังขาดความรู้ความเข้าใจและไม่ศรัทธา เชื่อมมั่นในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ไม่เคารพในสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น ขาดระเบียบวินัย ไม่ปฏิบัติตามกฎหมาย เกิดความรู้สึกแตกแยกไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ขาดความรู้สึกรักชาติ ต้องการความเสมอภาค ความสุจริต ยุติธรรม และไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้โดยสันติวิธี (สุภา อักษรดิษฐ์)

จากสภาพปัญหาดังกล่าว ประกอบกับการเล็งเห็นการณ์ไกลของนักการศึกษาซึ่งได้ร่วมกันพิจารณาสภาพการจัดการศึกษาของไทยในรูปการประชุม สัมมนาก่อนหน้านี้ ทำให้ผู้มีส่วนต่อการจัดการศึกษาทุกฝ่าย เห็นว่า สังคมจะอยู่รอดได้อย่างมั่นคงก็โดยการจัดการศึกษาให้สอดคล้องกับชีวิตและสังคม จึงเกิดเป็นแนวคิดที่จะปฏิรูปการศึกษาทั้งระบบและกระบวนการขึ้น ในด้านการดำเนินการของรัฐบาล หลังจากได้แถลงนโยบายว่าจะเร่งรัดการศึกษารอบรอบเพื่อส่งเสริมระบอบประชาธิปไตยและจะวางรากฐานและแนวปฏิบัติในการปฏิรูปการศึกษาแล้ว ก็ได้แต่งตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา เพื่อพิจารณาเสนอแนวทาง การวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบ โรงเรียนและลักษณะอื่น ๆ ให้เหมาะสมแก่กาลสมัย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2517)

คณะกรรมการชุดนี้ ได้ดำเนินการตั้งแต่วันที่ 25 มิถุนายน พ.ศ. 2517 โดยรวบรวมข้อมูล ความเห็นจากประชาชน วงการสื่อมวลชน บทความ รายงานการวิจัย รายงานที่เกี่ยวกับสภาพและปัญหาของการจัดการศึกษาของจังหวัดต่าง ๆ ย้อนหลังไป 3-5 ปี มาประกอบการพิจารณา จนได้ข้อสรุปที่สามารถตอบปัญหาสำคัญที่คณะกรรมการได้กำหนดไว้ ซึ่งข้อหนึ่งได้มุ่งหาคำตอบเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการศึกษาว่า จะจัดการศึกษาเพื่ออะไร (กระทรวงศึกษาธิการ, 2517)

คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา มีความเห็นว่า การศึกษาไทยในอนาคตควรมีความมุ่งหมายเพื่อสร้างสำนึกในการเป็นคนไทยร่วมกัน ความเป็นครอบครัว และการเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติ ช่วยพัฒนาระบบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ปลุกฝังการผดุงความสุจริต ยุติธรรมและความเสมอภาคในสังคม เสริมสร้างความรู้ ความเข้าใจให้บุคคลและกลุ่มชนสามารถสื่อสารเข้าใจกัน มีสุขภาพดีทั้งกายและใจ มีศีลธรรม มีความสนใจในตนเอง มีความรู้ ความสามารถและทัศนคติที่ดีในการประกอบอาชีพเหมาะสมกับสภาพที่เป็นจริง มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ มีความเข้าใจในตนเอง ครอบครัว สังคม ศิลปะ วัฒนธรรมและวิทยาการต่าง ๆ และรักอิสรภาพและการแสวงหาความจริง เพื่อชีวิตและสังคมที่ดีขึ้น (คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา, 2518)

เนื่องจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ต้องรับผิดชอบในเรื่องการวางแผนการศึกษาแห่งชาติ การจัดทำแผนพัฒนาการศึกษาแห่งชาติ ฉบับที่ 4 (พ.ศ. 2520-2524) ให้สอดคล้องสัมพันธ์กัน (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2519) ในขณะเดียวกันที่มีแนวคิดเรื่องการปฏิรูปการศึกษา ดังนั้นจะพบว่า จุดมุ่งหมายของแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 นั้น เหมือนกับจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในรายงานที่คณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา เสนอให้คณะรัฐมนตรีพิจารณาหลักการเมื่อวันที่ 24 ธันวาคม พ.ศ. 2517 คงต่างกันเพียงเล็กน้อยในด้านการลำดับหัวข้อเท่านั้น (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528) ทั้งนี้เพราะคณะกรรมการฯ ได้ใช้ข้อสรุปที่ได้จากการพิจารณาเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการศึกษาของไทยที่ได้จากการสัมมนาเรื่องการปฏิรูปแผนการศึกษาแห่งชาติที่จัดขึ้นระหว่างวันที่ 14-17 กันยายน พ.ศ. 2517 ณ จังหวัดเชียงใหม่ นั่นเอง (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2519)

เมื่อพิจารณาจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในแผนการศึกษาทั้ง 9 ข้อ สุภา อักษรดิษฐ์ พบว่า จุดมุ่งหมาย 5 ใน 9 ข้อ เป็นจุดมุ่งหมายที่กำหนดขึ้น เพื่อให้คนไทยมีลักษณะสอดคล้องกับความต้องการของประเทศทางด้านการเมือง การปกครองแบบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข นอกจากนั้นยังพบว่า จุดมุ่งหมายของการศึกษาแต่ละระดับที่กำหนดไว้ในเรื่องระบบการศึกษา ก็ยังกำหนดจุดมุ่งหมายที่สนองต่อระบบการเมืองการปกครองไว้มากกว่าจุดมุ่งหมายอื่น ๆ หรือแม้ในหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 ก็ยังกำหนดจุดมุ่งหมายเพื่อให้คนไทยมีความรู้ ความเข้าใจ เชื่อมั่นในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย มีคุณสมบัติอื่น ๆ เพื่อเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนและชาติ

นอกจากปัจจัยทางการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ และสภาพสังคมจะมีส่วนในการพิจารณา กำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาแล้ว พื้นฐานทางวัฒนธรรมและค่านิยมก็เป็นปัจจัยสำคัญเช่นกัน ในด้านวัฒนธรรมนั้นจะเห็นว่า ส่วนใหญ่แล้วนักการศึกษาจะให้ความสำคัญแก่พื้นฐานด้านนี้มาก ดังจะเห็นได้จากการกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาในแผนการศึกษา ในนโยบายทางการศึกษาของรัฐบาลหรือแม้ในหลักสูตรประถมศึกษา ไม่ว่าจะในระยะใด จะมุ่งให้ผู้เรียนเป็นผู้มีวัฒนธรรม นอกเหนือไปจากการมีศีลธรรมแล้ว อย่างไรก็ตามระยะที่นับว่าแนวคิดทางด้านวัฒนธรรมได้รับความสนใจในการจัดการศึกษามากเป็นพิเศษได้แก่ ยุคสมัยที่ จอมพล แปลก พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี (พ.ศ. 2481-2487 และ 2491-2500) ดังปรากฏในคำแถลงนโยบายทางการศึกษา นอกจากนี้ยังให้จัดตั้ง กระทรวงวัฒนธรรม และสภาวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้น ในพ.ศ. 2495 (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2524) เพื่อสนองนโยบายการฟื้นฟูและส่งเสริมวัฒนธรรมไทย นอกจากนั้นในการประชุมอธิบดี ครั้งที่ 11/2495 ที่ประชุมยังได้พิจารณาที่จะปรับปรุงหลักสูตรสามัญศึกษาและวิสามัญศึกษา จนถึงชั้น ม.6 ให้มีเนื้อหา หรือวิชาที่ว่าด้วยวัฒนธรรมและสิทธิมนุษยชน และให้มีการประกวดแบบเรียนที่ส่งเสริมวัฒนธรรมของชาติ ทั้งนี้เป็นไปตามความประสงค์ของนายกรัฐมนตรี (กระทรวงศึกษาธิการ, 2495)

ในระยะหลังการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เมื่อวันที่ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 สุภา อักษรดิษฐ์ (2528) พบว่า วัฒนธรรม ค่านิยม และศาสนาได้เข้ามามีบทบาทต่อการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ซึ่งทำให้เห็นว่า การรับวัฒนธรรมทุกชาติอย่าง เปิดกว้างของสังคมไทย เป็นเหตุให้วัฒนธรรมต่างชาติเข้ามามีอิทธิพลเหนือจิตใจคนไทยทั้งโดยจงใจและไม่จงใจ

ทำให้ขาดเอกลักษณ์ของไทย และโน้มเอียงไปในลักษณะที่มีความขัดแย้งซึ่งกันและกัน ดังนั้น จึงมีความคิดที่จะส่งเสริมวัฒนธรรมไทยตั้งจุดมุ่งหมายในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 ที่ว่า "ให้รู้คุณค่า ชื่นชม และรักษาศิลปวัฒนธรรมของชาติ รู้จัก ชื่นชมและแสดงออกทางศิลปะ และเข้าใจ ศรัทธาในศาสนาที่ตนนับถือ รู้จักนำหลักธรรมมาใช้ในชีวิตประจำวัน" (กระทรวงศึกษาธิการ, 2520) หรือจุดมุ่งหมายในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ที่กล่าว "ให้มีความรู้ ความเข้าใจและเห็นคุณค่าในวิทยาการศิลปะ วัฒนธรรม" (คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2520)

3. ข้อมูลจากนักวิชาการและความก้าวหน้าในวิทยาการและเทคโนโลยี

แนวคิดของนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ตลอดจนความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยี เป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่ง ที่เป็นพื้นฐานในการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งแนวคิดและความก้าวหน้าที่มีรากฐานมาจากประเทศทางตะวันตก เช่น สหรัฐอเมริกาและอังกฤษ แนวคิดต่าง ๆ เหล่านี้มีอิทธิพลมาากน้อยแตกต่างกันในแต่ละยุคสมัย

3.1 แนวคิดของนักวิชาการและอิทธิพลทางความคิดของตะวันตก

สุภา อักษรดิษฐ์ (2528) พบว่า นักวิชาการสาขาต่าง ๆ และนักการศึกษา เป็นบุคคลที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ดังจะเห็นได้ว่าการจัดทำหลักสูตรและแผนการศึกษา แต่ละครั้ง จะมีบุคคลเหล่านี้ ทำหน้าที่ร่วมกันกำหนดทั้งจุดมุ่งหมายและแนวทางการดำเนินการ เพื่อให้บรรลุจุดหมายที่กำหนดไว้ ในระยะต้น ระยะหลัง การเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จนถึงการจัดการประถมศึกษา โดยใช้หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2503 สุภา อักษรดิษฐ์ ได้พบว่า การกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา นอกจากจะมีแนวคิดของนักวิชาการต่าง ๆ เป็นพื้นฐานแล้ว ยังได้รับอิทธิพลทางความคิดของตะวันตก ทั้งทางตรงและทางอ้อมอีกด้วย ทางตรงก็โดยความช่วยเหลือทางด้านวิทยาการ และแนวคิดที่ได้มาโดยผ่านทางองค์การศึกษาวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรมแห่งสหประชาชาติและจากผู้เชี่ยวชาญที่สหรัฐอเมริกา จัดส่งเข้ามาร่วมทำงาน เพื่อส่งเสริมการศึกษาในประเทศไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโครงการทดลองส่งเสริมการศึกษาจังหวัดฉะเชิงเทรากับอิทธิพลทางอ้อมได้แก่แนวคิดที่นักการศึกษาไทยรับมา หลังจากได้ไปศึกษาดูงานในประเทศทางตะวันตก ดังที่กรมสามัญศึกษาได้รายงานไว้ ในระหว่าง พ.ศ. 2492-2494 ได้จัดส่งข้าราชการออกไปศึกษาดูงานต่างประเทศ 52 คน โดยไปศึกษาในสหรัฐอเมริกา 36 คน ประเทศอังกฤษ 11 คน

นอกนั้นศึกษาในประเทศอื่น ๆ (กรมสามัญศึกษา, 2494)

การกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาที่ได้รับอิทธิพลจากนักวิชาการซึ่งรับอิทธิพลทางความคิดตะวันตกที่เห็นเด่นชัด เริ่มขึ้นในการกำหนดจุดมุ่งหมายในแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2494 ซึ่งกำหนดให้คนไทยมีคุณลักษณะบรรลุตามองค์สี่แห่งการศึกษาซึ่งได้แก่ จริยศึกษา พุทธิศึกษา พลศึกษาและหัตถศึกษา กับให้มีจิตใจเป็นประชาธิปไตยและนับเป็นครั้งแรกที่การจัดการศึกษาได้ใช้องค์สี่แห่งการศึกษาแทนองค์สามที่ใช้อยู่ตามแผนการศึกษาชาติ พ.ศ. 2475 และ พ.ศ. 2479 ซึ่งองค์สี่แห่งการศึกษานี้สอดคล้องกับแนวคิดในการจัดการศึกษาของสหรัฐอเมริกา (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528) ที่ประสงค์จะจัดการศึกษาเพื่อฝึกหัดเด็กให้มีคุณสมบัติสำคัญ 4 ประการ คือ

1. Head คือ พัฒนาหัวสมองให้รู้จักคิด รู้จักเทียบ เหตุผล จึงจะรู้จักวางแบบแผนสำหรับการเลี้ยงชีพของตนเองได้ดี
2. Hand คือ ฝึกมือให้รู้จักทำสิ่งที่มีประโยชน์ ให้สันทัดในการทำงาน ที่จะเป็นการหาเลี้ยงชีพของตน
3. Heart คือ ให้มีน้ำใจประกอบด้วยเมตตากรุณา ซื่อสัตย์ สุจริต มีมนุษยธรรม เพื่อให้เลี้ยงชีพโดยซื่อตรงกับ เพื่อให้เป็นพลเมืองดี
4. Health คือ ให้มีสุขภาพแข็งแรง เพื่อประโยชน์ในการหาเลี้ยงชีพและการป้องกันประเทศอันเป็นลักษณะของพลเมืองดี (ม.จ. สิทธิพร กฤดากร, 2514)

นอกจากนี้แนวคิดของนักวิชาการและอิทธิพลทางความคิดของสหรัฐอเมริกาจะมีบทบาทต่อการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 และในหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2503 ด้วย สุภา อักษรดิษฐ์ (2528) พบว่า หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503 ได้รับอิทธิพลทางความคิดของนักการศึกษาและนักวิชาการของตะวันตกอย่างเด่นชัดมากกว่าสมัยใด ๆ เพราะจุดมุ่งหมายของแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ยังคงใช้องค์สี่แห่งการศึกษาและจุดมุ่งหมายของหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503 มีหัวข้อและสาระใจความส่วนหนึ่ง เหมือนกับจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาของสหรัฐอเมริกา ซึ่งกำหนดขึ้นโดยสมาคมการศึกษาแห่งชาติ (National Education Association หรือ N.E.A.) กล่าวคือกำหนดจุดมุ่งหมายครอบคลุมขอบเขตของชีวิตมนุษย์ 4 ประการ คือ

Self-Realization, Human Relationship, Economic Efficiency และ Civic Responsibility (Calhoun C. Callier, 1967) และใช้คำว่า ความเจริญแห่งตน มนุษย์สัมพันธ์ ความสามารถในการครองชีพ และความรับผิดชอบหน้าที่พลเมือง ในหลักสูตรภาษาไทย

แม้ว่า การกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตรประถมศึกษา จะได้รับอิทธิพลทางความคิดของสหรัฐอเมริกาอยู่บ้างก็ตาม แต่สาระรายละเอียดของคุณสมบัติที่พึงประสงค์ที่กำหนดไว้ก็ยังคงได้รับการปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพของประเทศไทย (กรมวิชาการ, 2513)

แนวคิดของนักวิชาการและนักการศึกษาได้เข้ามามีบทบาทอย่างมากอีกครั้งหนึ่ง ในการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ที่ใช้อยู่ ตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา ดังจะเห็นได้จากการเคลื่อนไหวทางความคิดของนักการศึกษาและนักวิชาการ ซึ่งแสดงออกโดยการเสนอความคิดผ่านสื่อมวลชน และการประชุมสัมมนาต่าง ๆ เช่น การประชุม สัมมนาเพื่อพิจารณาหลักสูตรประถมศึกษา ที่จังหวัดขอนแก่น ใน พ.ศ. 2514 การประชุมทางวิชาการ ครั้งที่ 3 และ 4 ของกรมวิชาการ ในพ.ศ. 2512 และ 2516 ตามลำดับ ซึ่งนับเป็นจุดเริ่มต้นแห่งการพิจารณาข้อดี ข้อเสีย ของหลักสูตรประถมศึกษาพิจารณาถึงการจัดการศึกษาในอดีตและแสวงหาโฉมหน้าใหม่ของการศึกษาในอนาคตนอกจากนั้นการสัมมนาเรื่อง การศึกษาเพื่อมวลชน ระหว่างวันที่ 4-7 สิงหาคม 2517 ยังเป็นการระดมนักวิชาการ และบุคคลในสาขาอาชีพต่าง ๆ เพื่อพิจารณาและรวบรวมข้อคิดเห็น เกี่ยวกับจุดมุ่งหมายและรูปแบบของการศึกษาที่เหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน และอนาคต (กระทรวงศึกษาธิการ, 2517)

ผลการสัมมนาให้ข้อสรุปทางความคิดที่แสดงให้เห็นปัญหา ความต้องการและข้อเสนอแนะในการจัดการศึกษาว่า จุดมุ่งหมายและปรัชญาการศึกษาของไทยยังสับสน การวางจุดมุ่งหมายและนโยบายทางการศึกษาเป็นไปอย่างคลุมเครือไม่เด่นชัด การศึกษายังไม่สามารถส่งเสริมให้ผู้เรียนมีความรู้ ความเข้าใจและทัศนคติที่ถูกต้องในระบอบประชาธิปไตยอย่างเพียงพอ การจัดการศึกษายังไม่สอดคล้องกับความต้องการและสภาพสังคมที่มีลักษณะเป็นทวิภาค จึงมีแนวคิดว่าควรจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมเอกภาพ เอกราชและประชาธิปไตยโดยให้เข้าใจระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยที่ถูกต้องโดยเฉพาะในเรื่อง สิทธิ หน้าที่ และความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อครอบครัว สังคมและประเทศชาติ มีความสำนึกทางการเมืองและมีวินัย ตระหนักถึงความมั่นคงปลอดภัยของประเทศชาติ เข้าใจวัฒนธรรม ประเพณี มีความรักความภูมิใจในความเป็นไทย เข้าใจและส่งเสริม

สถาบันชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ รู้จักรักความจริง ความดีและความงามควรส่งเสริม
เอกลักษณ์ของชาติและสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ให้มีความรู้และทักษะพื้นฐาน คือ
อ่านออก เขียนได้และคิดเลข เป็น สามารถแสวงหาความรู้เพิ่มเติมให้ทันต่อความเปลี่ยนแปลง
ของสังคมและสิ่งแวดล้อม เสริมสร้างความเป็นมนุษย์ ให้รู้จักเสียสละ คิดเป็น มีความคิด
ถูกต้อง เข้าใจและรู้จักนำทรัพยากรมาใช้ให้เกิดประโยชน์และประหยัด ใช้ความรู้ทางวิทยาศาสตร์
และเทคโนโลยีเพื่อปรับปรุงส่งเสริมความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น รู้คุณค่าของเวลา และใช้เวลาให้
เป็นประโยชน์ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2517) ซึ่งแนวคิดที่ได้จากการสัมมนาดังกล่าวข้างต้น
ได้นำเสนอต่อกระทรวงศึกษาธิการและคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษา
(กระทรวงศึกษาธิการ) ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการร่างหลักสูตร การวางแผนการศึกษาและ
การปฏิรูปการศึกษาเป็นอย่างมาก ดังจะเห็นได้จากจุดมุ่งหมายในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521
และแผนการศึกษา พ.ศ. 2520 ที่ใช้อยู่ในปัจจุบัน

นอกจากแนวคิดของนักวิชาการและนักการศึกษาไทยแล้ว การกำหนดจุดมุ่งหมายของ
การประถมศึกษา ตามที่ปรากฏในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 และแผนการศึกษาแห่งชาติ
พ.ศ. 2520 ยังได้รับแนวคิดส่วนหนึ่งจาก "การศึกษาเพื่อชีวิต" ซึ่งได้รับการแปลงมาจากรายงาน
ชื่อ Learning to be (บรรจง ชูสกุลชาติ, สัมภาษณ์ 20 ธันวาคม 2533) ซึ่งเป็นรายงานของ
คณะกรรมการระหว่างชาติ เพื่อการพัฒนาการศึกษา (International Commission on
the Development of Education) ที่เสนอต่อองค์การศึกษา วิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม
แห่งสหประชาชาติ ในปีพ.ศ. 2515 โดยกระทรวงศึกษาธิการแต่งตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่ง
มี นายสาทรหุุด จำปาทองเป็นประธานกรรมการแปล และนายบรรจง ชูสกุลชาติ เป็นประธาน
กรรมการเรียบเรียง โดยมีความมุ่งหวังที่จะเผยแพร่แนวคิดสำคัญของหนังสือรายงานฉบับนี้ให้ เป็น
การกระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือปฏิรูปการศึกษาในโอกาสต่อไป (เอดการ์ ฟอร์,
2519) ซึ่งเมื่อพิจารณารายชื่อคณะกรรมการแปลและเรียงหนังสือเล่มนี้แล้ว จะพบว่าส่วนใหญ่
เป็นบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องต่อการเสนอความคิด แนวทางในการปฏิรูปการศึกษา การวางแผน
การศึกษาและการจัดทำหลักสูตรประถมศึกษา (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528)

Learning to be ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายของการศึกษาว่า การศึกษา
ควรเป็นไปเพื่อจุดมุ่งหมาย 4 ประการ คือ เพื่อสร้างมนุษยภาพแบบวิทยาศาสตร์เพื่อให้เกิด
ความคิด สร้างสรรค์ เพื่อให้คนอุทิศตนต่อสังคมและเพื่อความเป็นคนโดยสมบูรณ์ กล่าวคือ

ต้องให้มีความคิดแบบวิทยาศาสตร์ ไม่เชื่อง่าย มีเหตุผล ยึดถือวิทยาการที่เป็นสังขธรรม ปฏิบัติได้จริง รู้จักนำวิธีการทางวิทยาศาสตร์ไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อแก้ไขข้อขัดแย้งที่เกิดขึ้น ให้เป็นคนมีความคิดสร้างสรรค์ ทั้งเพื่อตนเองและเพื่อสังคม สามารถอุทิศตนเพื่อสังคม และสร้างสรรค์ความสามัคคีในชาติ ให้เกิดความสำนึกทางการเมือง สามารถพัฒนาคุณธรรมแห่งประชาธิปไตย ตระหนักในหน้าที่ที่มีต่อสังคม และฝึกฝนให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ด้วยการให้ความรู้พื้นฐานทางพุทธศึกษาฝึกให้เคารพในความแตกต่างระหว่างบุคคลพัฒนาให้มีคุณธรรมและสุนทรียภาพ มีความเชื่อมั่นในตนเอง มีสุขนิสัยที่ดี หรือกล่าวโดยสรุปคือ การทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ คือ ฝึกฝน อบรมในด้านพลศึกษา พุทธศึกษา จริยศึกษา ให้สอดคล้องประสานกัน (เอตการ์ ฟอร์, 2519)

แนวคิดที่แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 รับมาเป็นแนวทางในการจัดการศึกษามีหลายประการ แต่ที่สำคัญและสอดคล้องกับแนวคิดของนักการศึกษาของไทย คือ แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาตลอดชีวิต (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528) ซึ่งจะเห็นว่าแผนการศึกษาแห่งชาติมีความสอดคล้องในอันที่จะจัดการศึกษาให้ต่อเนื่องกันตลอดชีวิต นอกจากนั้น สุภา อักษรดิษฐ์ ยังมีแนวคิดที่สอดคล้องกันในเรื่องการสร้างเสริมสังคมประชาธิปไตยด้วยการให้การศึกษาที่เป็นประชาธิปไตย การนำเทคโนโลยีมาใช้ในการศึกษา และการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกที่เป็นไท และการเป็นส่วนหนึ่งของมนุษยชาติและการเป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นต้น ส่วนแนวคิดที่เป็นส่วนหนึ่งของพื้นฐานในการกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา คือ แนวคิดเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล ซึ่งเป็นพื้นฐานทางด้านจิตวิทยา ดังจะเห็นจากจุดมุ่งหมายของหลักสูตรในเรื่องคุณสมบัติที่ต้องการ เน้น ซึ่งได้กำหนดให้ ผู้เรียนมีขั้นตติธรรมต่อคำวิจารณ์ และความแตกต่างระหว่างบุคคลและหมู่เหล่า นอกจากนี้ยังได้รับแนวคิดในเรื่องจุดมุ่งหมายเกี่ยวกับการมีความรู้และทักษะในวิธีการทางวิทยาศาสตร์ และการนำเทคโนโลยีมาใช้ในชีวิตประจำวันและการมีความเข้าใจในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ เป็นต้น

3.2 ความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยี

วิทยาการต่าง ๆ โดยเฉพาะทางด้านวิทยาศาสตร์ได้ก้าวหน้าไปอย่างมาก มีความรู้ใหม่ ๆ เกิดขึ้น ซึ่งกระตุ้นให้เกิดความคิดในการพิจารณาเนื้อหาสาระในหลักสูตรเพื่อปรับให้เหมาะสมกับความเจริญดังกล่าว ในด้านเทคโนโลยีก็เช่นกัน เทคโนโลยีได้แผ่เข้ามาสู่

ประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในรูปของเทคโนโลยีทางการทหาร เทคโนโลยีทางการแพทย์ เทคโนโลยีการอุตสาหกรรม เทคโนโลยีทางการเกษตรและเทคโนโลยีทางการศึกษา (สุภา อักษรดิษฐ์, 2528) และด้วยเหตุที่เทคโนโลยีก้าวหน้าไปเป็นอัตราทวีคูณ การใช้เทคโนโลยีเพื่อพัฒนาวิทยาศาสตร์ มีรากฐานปรัชญามาจากความต้องการที่จะส่งเสริมพลังทางทหาร (จรูญ วงศ์สายัณห์, 2517) การใช้เทคโนโลยีในการปฏิบัติอุตสาหกรรม ส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมและเศรษฐกิจในประเทศต่าง ๆ โดยเฉพาะประเทศที่มีพื้นฐานทางเกษตรกรรม เช่น ประเทศไทย ยิ่งเทคโนโลยีในการอุตสาหกรรมพัฒนาไปมากเท่าไร ก็ก่อให้เกิดปัญหาในเรื่องการแข่งขันทางอุตสาหกรรม และการแพร่ขยายอาณานิคม เพื่อให้มีวัตถุดิบมากขึ้นเท่านั้น นอกจากนั้น ความเจริญทางเทคโนโลยีในลักษณะดังกล่าว ยังผลให้มาตรฐานคุณค่าและวิถีชีวิตของคนเปลี่ยนแปลงไป เพราะความจำเป็นในสภาพแวดล้อมบังคับให้ต้องขวนขวายหาความสะดวกสบาย การใช้เงินเพื่อแลกเปลี่ยนมีมากขึ้น มนุษย์จึงกลายเป็นทาสของเทคโนโลยีโดยปริยาย มีผลในการทำลายศีลธรรมอันดีงาม เกิดเป็นปัญหาใหญ่ทั้งในประเทศพัฒนาแล้วและกำลังพัฒนา ยิ่งนานวันก็จะยิ่งเกิดช่องว่างระหว่างประเทศที่พัฒนาแล้วกับประเทศที่กำลังพัฒนา (จรูญ วงศ์สายัณห์)

การนำแนวคิดที่เกี่ยวกับปัญหา เทคโนโลยีและความก้าวหน้าทางวิทยาการต่าง ๆ มาพิจารณาเพื่อจัดการศึกษา เริ่มเห็นเด่นชัดในการประชุมทางวิชาการ ครั้งที่ 3 ของกรมสามัญศึกษา ในพ.ศ. 2512 เรื่องบทเรียนจากการศึกษาในรอบร้อยปีที่ผ่านมา ซึ่งแสดงให้เห็นว่า นักการศึกษาเริ่มเล็งเห็นผลแห่งความก้าวหน้าของวิทยาการและเทคโนโลยีที่เราับเข้ามาใช้อย่างรวดเร็ว จนปรับตัวไม่ทัน และก่อให้เกิดความเสียหายหลายประการในขณะที่ระบบการศึกษาของเราไม่ได้สอนให้คนมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ พอที่จะประยุกต์ ปรับปรุง เปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีเหล่านั้นให้เกิดประโยชน์ ประหยัด และก่อให้เกิดผลเสียน้อยที่สุด (สิปปนนท์ เกตุทัต, 2517)

ในการประชุมทางวิชาการของกรมสามัญศึกษาครั้งที่ 4 เรื่องบนเส้นทางการแสวงหาโฉมหน้าใหม่ของการศึกษา ในพ.ศ. 2516 ได้มีการอภิปราย แสดงความคิดเห็น เกี่ยวกับความคิดใหม่และเทคโนโลยีที่มีอิทธิพลต่อการจัดการศึกษา เช่นกัน โดยนักการศึกษาเห็นว่า เทคโนโลยีมีความสำคัญต่อการจัดการศึกษา แต่ยังไม่มีการอภิปรายที่ขบถอย่างชัดเจนถึงความสำคัญนั้น ในลักษณะที่จะนำเทคโนโลยีและความรู้ใหม่ไปเชื่อมโยงให้เกิดความสุขในสังคมได้อย่างไร ขณะเดียวกัน ก็มีความเห็นว่า เทคโนโลยียังก่อให้เกิดโทษ ในแง่ของสิ่งแวดล้อม เป็นพิษและส่งเสริมให้มนุษย์เป็นทาส

ของวัตถุ จึงได้เสนอให้จัดการศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ตลอดจน คุณและโทษจากเทคโนโลยี (วิชัย ต้นศิริ, 2518) ซึ่งแนวคิดที่ได้จากการประชุมนี้ได้นำไปเป็น ส่วนหนึ่งในการสัมมนาเรื่อง "การศึกษาเพื่อมวลชน"

เมื่อความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีมีความสำคัญต่อการจัดการศึกษา และ ดำรงชีวิตอยู่ของคนในสังคม แต่ขณะเดียวกันก็ก่อให้เกิดปัญหาดังกล่าวแล้ว หลักสูตรประถมศึกษาจึง ได้กำหนดจุดมุ่งหมายที่จะให้ผู้เรียน เข้าใจความหมายของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่มี ต่อชีวิตประจำวัน สามารถปรับตัวให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม สิ่งแวดล้อมและ วิทยาการใหม่ ๆ สร้างความเข้าใจและทัศนคติที่ช่วยให้ชีวิตพัฒนาไปด้วยดี ด้วยการปรับตัวให้ เข้ากับความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยี (สมุน อมรรวิวัฒน์, 2520) นอกจากนี้ ในหลักสูตร กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ยังได้จัดสอนเนื้อหาสาระที่เกี่ยวกับนิเวศศึกษาและเทคโนโลยี เพื่อสนองต่อจุดประสงค์เฉพาะที่ว่า "ให้ปรับตัวให้เข้ากับสภาวะแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนแปลง นำ ความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2520)

การประถมศึกษาตั้งแต่ พ.ศ. 2503 เป็นต้นมา มีจุดมุ่งหมายซึ่งแสดงไว้ในหลักสูตร ประถมศึกษา พ.ศ. 2503 และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ซึ่งนับเป็นครั้งแรกที่การจัด การศึกษาได้คำนึงถึงความสำคัญของแผนการศึกษาในฐานะที่เป็นแม่บท แนวทาง นโยบายในการ จัดการศึกษาอย่างแท้จริง จึงได้กำหนดให้มีหลักสูตรการศึกษาซึ่งได้พัฒนาและใช้ควบคู่กับแผนการศึกษา ดังนั้นจุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตรนี้จึงสอดคล้องกับแผนการศึกษา แม้หลักสูตรจะกำหนดจุดมุ่งหมาย ครอบคลุม 4 หัวข้อใหญ่ คือความเจริญแห่งตน มนุษย์สัมพันธ์ ความสามารถในการครองชีพและความ รับผิดชอบตามหน้าที่พลเมือง ซึ่งต่างจากองค์แห่งการศึกษาแต่เนื้อหาสาระจะสอดคล้องกัน ดังนั้น จุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาจึงมุ่งให้เป็นพลเมืองดี มีปัญญาความรู้ อ่านออก เขียนได้ มีทักษะ ทางคณิตศาสตร์ มีศีลธรรมและวัฒนธรรม มีสุขภาพสมบูรณ์ สุขนิสัยที่ดี มีความรู้ ความสามารถประกอบ อาชีพได้ และมีคุณลักษณะสอดคล้องกับการปกครองระบอบประชาธิปไตยคือ มีระเบียบวินัย มีความรับผิดชอบ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมและมีจิตใจเป็นประชาธิปไตย

การจัดดำเนินการประถมศึกษา ตามหลักสูตรและแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 ให้มีจุดมุ่งหมายดังกล่าวแล้ว ได้มีความเคลื่อนไหวมาตั้งแต่พ.ศ. 2494 คือได้พัฒนามาใช้

องค์สํานักการศึกษา ได้มีการจัดการศึกษาแผนใหม่การทดลอง เปิดโรงเรียนมัธยมสามัญศึกษา ในโครงการทดลองส่งเสริมการศึกษาที่จังหวัด ฉะเชิงเทรา ซึ่งเป็นรากฐานให้มีการขยายการศึกษาในระดับประถมศึกษาออกไปอีก 3 ปี โดยปรับชั้นมัธยมสามัญศึกษา 3 ปีให้เป็นชั้นประโยคประถมศึกษาตอนปลาย ในหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503

การกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ตามแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2494 และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2503 นอกจากจะมีพื้นฐานมาจากสภาพแวดล้อมทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ตลอดจนวัฒนธรรมและเทคโนโลยีต่าง ๆ แล้ว ปัจจัยพื้นฐานที่นับว่ามีอิทธิพลมากที่สุดในระยะนี้ ได้แก่ แนวคิดของนักการศึกษาไทยที่ได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสหรัฐอเมริกา จึงทำให้จุดมุ่งหมายของแผนการศึกษาทั้งสองฉบับ เน้นองค์สํานักการศึกษา ตามแนวการจัดการศึกษาของสหรัฐอเมริกาที่มุ่งส่งเสริม 4H คือ Head, Hand, Heart, Health นอกจากนั้น จุดมุ่งหมายในหลักสูตรศึกษาก็มีความคล้ายคลึงกับจุดมุ่งหมายในการจัดการศึกษาของสหรัฐอเมริกา คือกำหนดสาระครอบคลุม 4 ทรวดใหญ่ คือ ความเจริญแห่งตน มนุษยสัมพันธ์ ความสามารถในการครองชีพและความรับผิดชอบหน้าที่พลเมือง ซึ่งในเวลาต่อมาเมื่อสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมืองและอื่นๆ เปลี่ยนแปลงไป หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503 กลับได้รับการวิพากษ์วิจารณ์ไปในทำนองที่ว่าลอกเลียนมาจากต่างประเทศ ขาดการวิเคราะห์ ปรับปรุงให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการของสังคมไทย จุดมุ่งหมายกำหนดไว้กว้างขวางมากเกินไป ยากแก่การ ปฏิบัติ อย่างไรก็ตาม เมื่อพิจารณาอย่างถ่องแท้ โดยสุจริต ยุติธรรมแล้ว จะพบว่า หลักสูตรฉบับนี้ มิได้ลอกเลียนแบบมาจากอเมริกา คงเพียงแต่นำหัวข้อจุดมุ่งหมายทางการศึกษาของสหรัฐอเมริกามากำหนดเป็นหัวข้อจุดมุ่งหมายของเรา โดยได้ปรับปรุงสาระ ในจุดมุ่งหมายให้เหมาะสมกับสภาพและความต้องการในขณะนั้น จึงมีจุดมุ่งหมายถึง 18 ประการที่ต่างกัน นอกจากนี้ จุดมุ่งหมายที่กำหนดไว้ในหลักสูตร ยังมีลักษณะเป็นสากล ซึ่งอาจนำไปใช้ได้กับทุกประเทศ ในทุกระดับการศึกษา หากจุดมุ่งหมายของหลักสูตรจะมีข้อบกพร่องบ้างก็ตรงที่กำหนดคุณสมบัติไว้หลายประการมากเสียจนขาดคุณสมบัติที่ต้องการเน้น จึงยากแก่การปฏิบัติให้สอดคล้อง ตรงกันทั้งประเทศ

จากปัญหา ข้อขัดแย้งทางการเมือง ประกอบกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ตลอดจนความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีต่าง ๆ

ที่หลั่งไหลเข้ามาในสังคมไทย ทำให้นักการศึกษาและผู้เกี่ยวข้องกับการศึกษา ตลอดจนประชาชนและสื่อมวลชนต่าง ๆ ได้หันมาสนใจพิจารณาการศึกษาของไทย จนเกิดแนวคิดข้อวิพากษ์ วิจารณ์นานัปการ ซึ่งส่วนใหญ่กล่าวถึงการประถมศึกษาในทำนองที่ไม่ประสบความสำเร็จ ไม่เอื้อต่อวิถีชีวิตของคนไทย ไม่ได้สร้างสำนักทางการเมืองที่ถูกต้องและไม่เหมาะสมกับสภาพสังคม ไม่สอดคล้องกับความต้องการของคนในสังคม นอกจากนั้นยังได้วิจารณ์จุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาดังได้กล่าวแล้ว

ปัญหาและข้อขัดแย้งต่าง ๆ ทำให้เกิดแนวคิดที่จะปฏิรูปการศึกษาทั้งระบบและกระบวนการ การพิจารณาจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับใหม่ ให้เหมาะสมกับความต้องการและสภาพสังคมไทยมากขึ้น ตลอดจนการจัดทำหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 บนพื้นฐานความคิดที่เป็นของเราเอง

การกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาตามแนวหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 ได้กำหนดขึ้นโดยอาศัย การวิเคราะห์ ข้อมูลต่าง ๆ ทั้งผลการวิจัยที่เกี่ยวกับความบกพร่องของหลักสูตรเดิม ผลการวิจัยเกี่ยวกับสัมฤทธิ์ผลของนักเรียนซึ่งเป็นตัวบ่งชี้ตัวหนึ่ง ให้เห็นถึงคุณภาพของการประถมศึกษา ตลอดจนประมวลแนวคิด ความเห็นต่าง ๆ ที่มีต่อจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา อีกทั้งพื้นฐานทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และจิตวิทยา ตลอดจนความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยี อีกทั้งเสียงเรียกร้องจากสื่อมวลชน มาพิจารณาประกอบกัน จึงกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษา ออกมาเป็น 3 มิติ คือ มิติที่เป็นพื้นฐานการการจัดการศึกษา มิติที่เกี่ยวกับพฤติกรรมการเรียนรู้ และมิติที่เกี่ยวกับลักษณะเฉพาะของประเทศไทย คือระบบการจำแนกจุดมุ่งหมายที่คณะกรรมการปรับปรุงหลักสูตรศึกษากำหนดขึ้น ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ด้านคือ คุณสมบัติที่ต้องการเน้น ความรู้และทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต ชีวิตที่สงบสุข และการเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนและชาติ แล้วกำหนดจุดมุ่งหมายที่เป็นจุดเน้นให้เห็นภาพรวมกว้าง ๆ และแตกย่อยลงไปในแต่ละด้าน คือ มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ ความสามารถขั้นพื้นฐาน ให้คงสภาพอ่านออก เขียนได้ คิดคำนวณเป็นประกอบอาชีพได้ตามควรแก่วัยและความสามารถ ดำรงตนเป็นพลเมืองดีในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข นอกจากจุดมุ่งหมายดังกล่าว หลักการ ที่กำหนดไว้ยังแสดงให้เห็นถึงจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ในรูปในของบทบาท แนวทางที่เป็นอุดมคติ มิใช่จุดมุ่งหมาย

ในเชิงผลผลิต กล่าวคือกำหนดว่า การประถมศึกษาเป็นไปเพื่อปวงชน เพื่อการดำรงชีวิต และเพื่อสร้าง เอกภาพของชาติ

นอกจากจุดมุ่งหมายในหลักสูตรประถมศึกษาแล้ว แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ยังกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาไว้สอดคล้อง ตรงกันและได้เพิ่มคุณสมบัติที่พึงประสงค์ไว้ อีก คือระบุว่า การศึกษาทุกระดับจะมุ่งสร้างให้ผู้เรียน คิด เป็นและแก้ปัญหาเป็น นอกเหนือจาก จุดมุ่งหมาย เฉพาะระดับการศึกษาและจุดมุ่งหมายทั่วไป

เมื่อพิจารณาสาระรายละเอียดของจุดมุ่งหมาย ของการประถมศึกษาทั้งในแผนการศึกษา และในหลักสูตรประถมศึกษาแล้ว จะพบว่า การกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ในระยะนี้ มีวิธีดำเนินการ บั้จจัยพื้นฐานและรายละเอียดของจุดมุ่งหมาย แตกต่างจากจุดมุ่งหมายของการ ประถมศึกษา ในระยะก่อนหน้านี้ แม้การกำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร จะมีพื้นฐานการสร้างมา จากแนวคิดของนักการศึกษาไทย มิได้นำจุดมุ่งหมายของต่างชาติมาขัด เกลาก็ตามแต่เมื่อวิเคราะห์แล้ว ก็พบว่า จุดมุ่งหมายของหลักสูตรยังคงกำหนดคุณสมบัติที่พึงประสงค์ไว้มากและกว้างขวาง แสดง ถึงคุณลักษณะที่เป็นสากลซึ่ง เป็นที่ต้องการ เป็นประโยชน์และเหมาะสมกับสังคมส่วนใหญ่หรือ เกือบทุก สังคม จนไม่มีจุดเน้นให้เห็นลักษณะของคนไทยที่พึงประสงค์อย่างแท้จริง ซึ่งการกำหนดจุดมุ่งหมาย ดังกล่าวนี้นี้ ไม่ต่างจากจุดมุ่งหมายของหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503 จึงไม่อาจเชื่อได้สนิทว่า จุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาที่เป็นอยู่นี้จะ เหมาะสมกับสังคมไทยและความต้องการของหมู่ชน ตลอดไป จนไม่เกิดข้อวิจารณ์ในอนาคต

สำหรับแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 ได้กำหนดจุดมุ่งหมายทั่วไป ซึ่งมีลักษณะ และสาระใจความแตกต่างไปจากแผนการศึกษามับอื่น ๆ โคนสั้นเชิง นั้นคือกำหนดจุดมุ่งหมาย แบ่งออกเป็นข้อ ๆ ครอบคลุมสาระต่าง ๆ ถึง 9 ข้อและไม่มีการกำหนดองค์แห่งการศึกษาไว้ ลักษณะของจุดมุ่งหมายแสดงให้เห็นถึงความต้องการอันสูงส่ง ค่อนข้างเป็นอุดมคติและผูกพันกับ แนวคิด อิทธิพลทางด้านการเมือง การปกครองมากจนทำให้เห็นภาพรวมของคนไทย ว่ามี ลักษณะ เป็นคนของชาติบ้านเมือง มากกว่าจะเป็นปัจเจกชนที่มีเลือดเนื้อ มีชีวิตจิตใจ เป็นของ ตนเอง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาเทียบกับเด็กระดับประถมศึกษา จุดมุ่งหมายในลักษณะนี้จึง เป็น ส่วนหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่า การจัดการศึกษาของไทย ทั้งในระดับประถมศึกษาและระดับอื่น ๆ เป็นไปเพื่อการแก้ปัญหาเพื่อสนองแนวคิดทางการเมืองการปกครอง มากกว่าที่จะมุ่งสร้างสรรค์ ให้คน เป็นคนที่สมบูรณ์

เมื่อพิจารณาที่มาและสาระของจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ทั้งในแผนการศึกษา และในหลักสูตรประถมศึกษาแล้ว จะพบว่า การกำหนดจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา ตั้งแต่ พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา มีปัจจัยที่เป็นพื้นฐานหลายประการ คือแนวคิดทางปรัชญาการศึกษา ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมที่สัมพันธ์กับการศึกษา ซึ่งได้แก่ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ประชากร สังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครองและวัฒนธรรม ข้อมูลจากนักวิชาการและ นักการศึกษา ตลอดจนความก้าวหน้าในวิทยาการและเทคโนโลยี ทั้งนี้ปัจจัยที่เป็นสภาพการ เปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมือง ภายหลังเหตุการณ์ ตุลาคม พ.ศ. 2516 ตลอดจนแนวคิด ความเห็นที่ได้จากนักวิชาการสาขาต่าง ๆ และนักการศึกษา นับว่ามีอิทธิพลต่อทิศทางและสาระ รายละเอียดของจุดมุ่งหมายของการประถมศึกษาเป็นอย่างมาก ความหลากหลายของจุดมุ่งหมาย ในรูปคุณสมบัติต่าง ๆ ในหลักสูตร และความโน้มเอียงไปในทางที่สนองต่อความต้องการทาง การเมือง การปกครอง ของจุดมุ่งหมายในแผนการศึกษา เป็นเครื่องยืนยันได้เป็นอย่างดีถึง ข้อสรุปนี้

ประเทศไทยเป็นประเทศที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย ที่มีพระมหากษัตริย์เป็น ประมุข บทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของการศึกษาคือการสร้างคนที่เหมาะสมแก่การ เป็นพลเมือง ของประเทศ นับแต่อดีตถึงปัจจุบัน สถิติทางการศึกษาได้ชี้ให้เห็นว่า คนไทยมากกว่าร้อยละ 80 ของประเทศ มีโอกาสได้รับการศึกษาเพียงระดับชั้นประถมศึกษาเท่านั้น ดังนั้น การสร้างพลเมืองที่ เหมาะสมกับประเทศก็ควรสร้างตั้งแต่ระดับประถมศึกษาด้วยเช่นกัน ปัญหาจึงเกิดขึ้นว่า พลเมือง ที่เหมาะสมกับประเทศควรมีลักษณะเช่นไร และสถาบันทั้งที่ให้การศึกษาโดยตรงและที่เกี่ยวข้องกับ การศึกษาควรดำเนินการอย่างไร เพื่อให้ได้พลเมืองที่เสมอมาตามต้องการ นั่นคือจะต้องกำหนด จุดมุ่งหมายและนโยบายของการประถมศึกษาให้เด่นชัด ต่อเนื่องและประสิทธิผลได้

จุดมุ่งหมายของการประถมศึกษา มิใช่ความคาดหวังอันเลื่อนลอยที่กำหนดไว้เป็นสมมุติฐาน เพียงพอเพื่อจะทดลองดูว่าคุณลักษณะอย่างไรที่เหมาะสมสำหรับประเทศไทย แต่ต้องเป็นข้อ สรุปถึงภาพรวมที่แสดงให้เห็นประจักษ์ถึงลักษณะของคนไทยที่พึงประสงค์ แต่จากระยะเวลา 50 ปี ที่ผ่านมาการประถมศึกษาหรือการศึกษาในระดับอื่นใดก็ตามสามารถหล่อหลอมคุณลักษณะที่เหมาะสม ให้เกิดขึ้นกับคนไทยได้หรือไม่ เมื่อพิจารณาการประถมศึกษาในฐานะที่เป็นการศึกษาพื้นฐานขั้นต้น สำหรับชนชาวไทย การประถมศึกษาจึงน่าจะมีจุดมุ่งสร้างลักษณะนิสัยและคุณสมบัติพื้นฐานที่เป็นหัวใจของ

การจัดการศึกษา สอดคล้องกับปรัชญาการศึกษาและปรัชญาชีวิตของคนไทย เป็นจุดมุ่งหมายที่จะ นำพาชาติให้คงอยู่ มั่นคงและปลอดภัยสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน จุดมุ่งหมายจึงต้อง สอดคล้องซึ่งกันและกันไม่ว่าจะกำหนดไว้ในเอกสารใด ๆ จึงจะก่อให้เกิดความเข้าใจที่ตรงกัน การปฏิบัติและดำเนินการต่างๆทางการประถมศึกษาหรือที่เกี่ยวข้อง เช่นการอบรมสั่งสอนใน ครอบครั้ว การศึกษาที่ผ่านทางสื่อมวลชน นโยบายและการดำเนินการต่าง ๆ ในภาครัฐบาล และเอกชน จะได้มุ่งตรงไปเพื่อการสร้างลักษณะแบบเดียวกัน

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองประเทศให้เป็นระบอบประชาธิปไตยใน พ.ศ. 2475 จนถึงบัดนี้ นับเป็นเวลา 59 ปี เราพบว่า การประถมศึกษาที่จัดขึ้นในบ้านเมืองเรา ยังมี จุดมุ่งหมายที่ไม่เด่นชัดว่าคนไทยที่ประเทศต้องการนั้นมีลักษณะเช่นไร การกำหนดจุดมุ่งหมายใน เอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประถมศึกษามีความสอดคล้องกันเป็นบางเรื่อง บางคุณลักษณะ แต่ไม่สอดคล้องกันอย่างสนิท จนทำให้เกิดความเข้าใจได้ตรงกัน ขาดความต่อเนื่องของการกำหนด จุดมุ่งหมาย โดยมีความโน้มเอียงไปในลักษณะที่จะเพิ่มจุดมุ่งหมายให้มากขึ้นเป็นลำดับไป ซึ่งส่ง ผลให้เกิดความไม่มั่นใจในการปฏิบัติ ไม่มีหลักยึดที่แน่นอน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จุดมุ่งหมาย และนโยบายทางการประถมศึกษาของรัฐบาลที่เข้าบริหารประเทศ

เมื่อเป็นดังนี้ การประถมศึกษาของไทยจึงได้รับผลที่ยังไม่เป็นที่น่าพอใจนับแต่จุดมุ่งหมาย พื้นฐานที่สุดในเรื่อง การอ่านออก เขียนได้ และความสามารถทางคณิตศาสตร์ที่ท้อแก่ความจำเป็น ชีวิตประจำวัน เพราะคนไทยเป็นอันมากยังไม่ได้รับการศึกษา คนที่ได้รับการศึกษาเป็นจำนวนมาก ก็ยังไม่บรรลุจุดหมายดังกล่าว เพราะยังมีภาวะการลืมหืมหนังสือ การลดประสิทธิภาพในการอ่าน เขียน จนถึงการใช้ความสามารถในด้านนี้เมื่อเขาเหล่านั้นหันไปจากระบบของการประถมศึกษาเป็น เวลานาน สำหรับจุดมุ่งหมายในเรื่องการมีสุขภาพสมบูรณ์ มีพลานามัยและมีสุขนิสัยที่ดีและการเป็น ผู้มีศีลธรรมอันดีนั้น แม้ยังไม่มีผลการวิจัยที่สามารถนำมาใช้อ้างอิงได้โดยตรง แต่จากสภาพการณ์ที่ เป็นอยู่ในปัจจุบัน ทำให้เรามั่นใจได้หรือว่า คนไทยเป็นคนที่สุขภาพสมบูรณ์ มีสุขนิสัยที่ดี และเป็น คนที่มีศีลธรรม สมกับที่มีคำกล่าวว่าเมืองไทย เป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์ ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว และไพร่ฟ้าหน้าใสหรือ เป็นเมืองแห่งพระพุทธศาสนา

นอกจากนั้น การพิจารณาถึงคุณลักษณะที่การประถมศึกษาควรสร้างให้เกิดขึ้นกับคนไทย ทุกคน เพื่อประโยชน์แห่งการปกครองประเทศคือ ลักษณะของความเป็นพลเมืองดี มีความรู้

ความเข้าใจ เชื่อมั่น และมีส่วนร่วมในการปกครองระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุข มีความจงรักภักดีต่อชาติบ้านเมือง จะพบว่าไม่แต่การประถมศึกษาเท่านั้นที่ไม่ สัมฤทธิ์ผลในเรื่องนี้ หากแต่การปกครองประเทศยังไม่สัมฤทธิ์ผลเช่นกัน ดังที่สื่อมวลชนใน ปัจจุบันมักเรียกการปกครองประเทศไทยว่า เป็นประชาธิปไตยครึ่งใบ หรือไม่เต็มใบ เป็นต้น การที่พลเมืองของประเทศขาดคุณลักษณะดังกล่าวข้างต้น ไม่ใช่สิ่งดีสำหรับประเทศชาติรัฐบาล จึงควรให้ความสนใจที่จะให้การศึกษา เพื่อพัฒนาคุณลักษณะดังกล่าวอย่างจริงจัง ทั้งในส่วนที่ เกี่ยวกับการศึกษาและในกิจกรรมทางการเมือง การปกครอง ให้สอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน เพราะหากรัฐบาลแต่ละยุคสมัย ยังละเลยต่อการกำหนดนโยบายที่มุ่งหวังให้เกิดคุณลักษณะดังนี้ ตามที่เคยเป็นมา การประถมศึกษาก็ไม่อาจช่วยให้พลเมืองไทยมีลักษณะที่เหมาะสมแก่ความต้องการ ของประเทศ ตามแนวคิดแบบประชาธิปไตยได้ เพราะถึงแม้พลเมืองจะได้รับคุณลักษณะที่ดี เหล่านี้ ไปจากระบบของการประถมศึกษา แต่หากรัฐบาลมิได้ดำเนินการในส่วนอื่น ๆ สอดคล้องกับ จุดมุ่งหมายนี้ ก็จะทำให้เกิดความขัดแย้ง สับสน บังเกิดความไม่แน่ใจ ไม่เชื่อมั่น ไม่เสียสละ จนเกิด ปัญหาต่าง ๆ ตามมา ดังที่เคยปรากฏให้เห็นแล้ว

5. การจัดหลักสูตรและการเรียนการสอนในระดับประถมศึกษา

การศึกษาระดับประถมศึกษา เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถ ขั้นพื้นฐาน ที่รัฐจัดให้เปล่ากับเด็กไทยทุกคน เพื่อพัฒนาคุณภาพของประชาชนในชาติให้เป็น ผู้มีเหตุผล มีการคิดที่กว้างขวางขึ้น เมื่อคนในสังคมมีคุณภาพ การพัฒนาคุณภาพก็เป็นไปได้โดย ง่าย การที่สังคมพัฒนาอย่างสงบผลทำให้ประเทศชาติพัฒนาไปด้วยดังนั้น การจัดการศึกษาจึง จำเป็นต้องจัดให้เหมาะสม และสอดคล้องกับสังคม เครื่องมือที่จะกำหนดทิศทางของการศึกษา ให้เหมาะสมและสอดคล้องกับสังคม คือ หลักสูตรวัตถุประสงค์ของหลักสูตรจะเป็นตัวกำหนดสภาพ ของผู้ที่จะต้องไปสู่สังคมในอนาคต วิชัย วงษ์ใหญ่ (2527) ได้กล่าวว่า วัตถุประสงค์ของหลักสูตร มีไว้เพื่อเตรียมผู้เรียนออกไปสู่สังคมที่พึงปรารถนา หรือคาดหวังไว้ในอนาคต ดังนั้นสิ่งที่เข้ามามี บทบาทต่อการจัดการศึกษา เป็นตัวกำหนดทิศทางการศึกษา ซึ่งเปรียบเสมือนเข็มทิศทางการศึกษา นั้นก็คือ หลักสูตร นั่นเอง

5.1 ความหมายของหลักสูตร

สังัด อุทรานันท์ (2525) กล่าวว่า มีผู้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้แตกต่างกัน มากมาย จึงเป็นการยากที่จะให้ความหมายของหลักสูตรได้อย่างเหมาะสม ในขณะนี้

วิธีการที่ดีที่สุด สมควรจะพิจารณาความหมายของหลักสูตรที่ผู้เชี่ยวชาญสาขาวิชาหลักสูตรให้ไว้
 เสียก่อน ต่อจากนั้นจึงพิจารณาขอบเขตของความหมายของหลักสูตร และในลำดับสุดท้าย
 จึงจะให้คำนิยามของหลักสูตรได้ด้วยความต้องการ และครอบคลุมสิ่งที่เราต้องการมากที่สุด

ความหมายของหลักสูตรในทัศนะของนักการศึกษาอาจจะจำแนกได้ ดังนี้

1. หลักสูตร หมายถึง รายวิชาหรือรายเนื้อหาที่สอนในโรงเรียน

สัจด์ อุทรานันท์ (2528) กล่าวว่า ความหมายของหลักสูตรความหมายนี้
 เป็นความหมายที่เก่าแก่ที่สุด

Franklin Bobbitt (1981) ได้กล่าวว่า หลักสูตร คือรายการของสิ่ง
 ต่าง ๆ ที่นักเรียน และเยาวชนจะต้องทำและต้องประสบ

2. หลักสูตร หมายถึง แม่บทที่สังคมาคความหมาย หรือมุ่งหวังจะให้เด็กได้รับ

Leivis และ Miel (1972) ได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ว่าเป็นชุดของ
 ความตั้งใจ เกี่ยวกับโอกาสในการสร้างข้อผูกพันของผู้เรียนกับบุคคลอื่น และกับสิ่งอื่นภายใน
 เวลาสถานที่ที่เหมาะสม ซึ่งสอดคล้องกับความหมายของ สาลี ทองธิว (2521) ที่ได้กล่าว
 ไว้ว่า หลักสูตรเป็นตัวแม่บทที่รวบรวมเอาลักษณะที่มุ่งหวังจากตัวผู้เรียน หลังจากที่ได้ผ่านการ
 เรียนการสอนไปแล้ว เข้าด้วยกัน และการเรียนนี้จะต้องอยู่ในรูปแบบที่เอื้อให้ผู้เรียนเกิดการ
 เรียนรู้ได้

3. หลักสูตร หมายถึง ประสบการณ์ที่โรงเรียนจัดให้แก่ผู้เรียน

บันลือ พฤษะวัน (2525) ได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ว่า หลักสูตร
 คือ กิจกรรมและประสบการณ์ที่โรงเรียนจัดให้แก่ผู้เรียนแต่ละระดับ แต่ละชั้นตามระยะเวลา
 ที่กำหนด

Caswell and Campbell (1953) ได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ว่า
 หลักสูตร คือประสบการณ์ทั้งหมด ที่เด็กได้รับภายใต้การแนะนำของครู

กรมวิชาการ (2525) ได้ให้ความหมายของหลักสูตรไว้ว่า หลักสูตรคือ
 ประสบการณ์ทั้งหมดที่โรงเรียนจัดให้นักเรียนทั้งในและนอกห้องเรียน เพื่อให้นักเรียนมีความรู้
 มีทักษะ เกิดความคิด ทศนคติที่ดี อันจำเป็นต่อการดำรงชีวิต

วิชัย วงษ์ใหญ่ (2526) กล่าวว่า ถ้ากำหนดความหมายของหลักสูตรในแนวกว้าง
 หลักสูตรจะหมายถึง มวลประสบการณ์ทั้งหลายที่โรงเรียนจัดให้แก่ผู้เรียนเพื่อให้ผู้เรียน

ได้เรียนรู้และพัฒนาตนเองไปในทิศทางที่พึงปรารถนา แต่ถ้ากำหนดความหมายของหลักสูตรใน
แนวแคบ หลักสูตรจะหมายถึง ข้อกำหนดการเรียน

อาจกล่าวได้ว่า จุดที่นักศึกษานิยามความหมายของหลักสูตรเหล่านั้น
ไม่ว่าจะเน้นที่จุดมุ่งหมายของหลักสูตร เนื้อหา กิจกรรม ล้วนแล้วแต่เป็นการให้คำนิยามตาม
โครงสร้างหรือองค์ประกอบของหลักสูตรทั้งสิ้น

5.2 โครงสร้างของหลักสูตร

กรมวิชาการ (2525) ได้อธิบายโครงสร้างของหลักสูตรไว้ว่า เป็นกลุ่ม
ของสิ่งต่างๆ ซึ่งประกอบขึ้นเป็นหลักสูตร และ สมจินตนา วงศ์แสง (2524) ได้นิยามศัพท์
ไว้ว่า โครงสร้าง เป็นมวลประสบการณ์ที่ประกอบขึ้นเป็นหลักสูตร เพื่อจัดให้ผู้เรียนเกิดการ เรียนรู้

สำลี ทองธิว (ม.ป.ป.) ได้กล่าวถึง องค์ประกอบหรือโครงสร้างของหลักสูตร
ไว้ว่า หลักสูตรแม้ว่ามีอยู่หลายประเภท หลายรูปแบบ และคำจำกัดความต่างๆ กัน แต่องค์ประกอบ
หลัก ๆ ของแต่ละหลักสูตรจะเหมือนกัน ดังนี้

1. วัตถุประสงค์หรือกลุ่มลักษณะที่มุ่งหวังในตัวผู้เรียน
2. เนื้อหาและประสบการณ์ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์
3. ลักษณะของกิจกรรมการเรียนการสอน
4. รูปแบบของการวัดและประเมินผลที่เสนอแนะและกำหนดให้

นอกจากนี้ ทวี ทิมขำ (2523) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของหลักสูตรว่าจะต้อง
มีองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการคือ

1. มีวัตถุประสงค์ของการศึกษาโดยทั่วไป และวัตถุประสงค์เฉพาะ ทั้งเฉพาะ
ระดับชั้นและ เฉพาะวิชา
2. มีเนื้อหาวิชาที่คัดเลือกและจัดระเบียบวางลำดับไว้แล้วอย่างเหมาะสม
ตามทฤษฎีการเรียนรู้และทฤษฎีการสอน
3. มีโครงสร้างหรือคำแนะนำในการวัดหรือประเมินผลของการเรียนการสอน
ไว้ด้วย

สาระสำคัญดังกล่าวสอดคล้องกับสิ่งที่กรมวิชาการ (2525) ได้ระบุไว้ว่า
สาระสำคัญของหลักสูตรประกอบด้วย

1. การกำหนดแนวทาง
2. เนื้อหาสาระ
3. การจัดกระบวนการสอน
4. การวัดผลและประเมินผล

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า องค์ประกอบหรือโครงสร้างของหลักสูตรจะต้องประกอบด้วย วัตถุประสงค์หรือแนวทาง เนื้อหาสาระ กิจกรรมการเรียนการสอน และการจัดการประเมินผล

5.3 ความสำคัญของหลักสูตร

หลักสูตรมีความสำคัญต่อการจัดการศึกษา ดังนี้

1. การศึกษาทุกระดับ ย่อมต้องวางหลักสูตรไว้เป็นหลักและเป็นแนวทางปฏิบัติของครู
2. หลักสูตรย่อมกำหนดไว้ว่า เด็กควรได้รับประสบการณ์อะไรบ้างที่เป็นประโยชน์ต่อเด็กโดยตรงและแก่สังคม
3. หลักสูตรย่อมกำหนดไว้ว่า เด็กควรได้รับความรู้เกี่ยวกับอะไรบ้าง จึงจะมีชีวิตอยู่อย่างราบรื่น มีประโยชน์ต่อสังคม และพลเมืองที่ดีต่อประเทศชาติ
4. หลักสูตรย่อมกำหนดแนวทางความเจริญงอกงามของหลักสูตรตามความมุ่งหมายของการศึกษา
5. หลักสูตรย่อมกำหนดแนวทาง ลักษณะของสังคมในอนาคตว่าเป็นไปในรูปใด
6. หลักสูตรย่อมวางแนวทางความประพฤติและความสามารถเด็ก ซึ่งมีส่วนร่วมอยู่ในสังคม
7. หลักสูตรย่อมกำหนดแนวทางการดำเนินชีวิตของเด็กให้เป็นไปด้วยดี มีความสุข ราบรื่น และเป็นประโยชน์ต่อสังคม
8. หลักสูตรย่อมวางแนวความรู้อัน เป็นประโยชน์ การปฏิบัติงานให้เกิดทักษะ และทัศนคติที่ดีต่อชุมชน (ทริ ทิมข่า, 2523)

5.4 การจัดหลักสูตร และการพัฒนาหลักสูตร

ในการจัดหลักสูตรจะต้องคำนึงถึงตัวผู้เรียนว่า มีคุณสมบัติหรือลักษณะเฉพาะอย่างไร และต้องพัฒนาไปในทิศทางใด จะต้องคำนึงถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตัวผู้เรียน

และลักษณะวัฒนธรรมของแต่ละสังคมที่โรงเรียนตั้งอยู่จะต้องคำนึงถึงความต้องการของสังคม ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม และจะต้องคำนึงถึงเนื้อหาสาระของ วิชาต่างๆ ที่นำมาบรรจุไว้ในหลักสูตร (ทวี ทิมขำ, 2523) นอกจากนี้จะต้องพัฒนาหลักสูตร ให้สอดคล้องกับความต้องการของสังคมอยู่เสมอ เนื่องจากทุกประเทศย่อมมีการพัฒนาให้ เจริญขึ้น ในการพัฒนาหลักสูตรนี้ Taba (อ้างถึงใน วิชัย วงศ์ใหญ่, 2527) ได้เสนอขั้นตอน การพัฒนาหลักสูตรไว้ 7 ขั้นตอนคือ

1. สำรวจความต้องการ และความจำเป็นต่าง ๆ ของสังคม
2. กำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาที่สังคมต้องการ
3. คัดเลือกเนื้อหา
4. จัดลำดับขั้นตอนแก้ไข ปรับปรุงเนื้อหา
5. คัดเลือกประสบการณ์เพื่อการเรียนรู้ต่าง ๆ ซึ่งจะนำมาเสริม เนื้อหาสาระ กระบวนการเรียนให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์
6. จัดระเบียบ จัดลำดับขั้นตอนและแก้ไข ปรับปรุงประสบการณ์ต่าง ๆ ที่จะนำมาเสริม เนื้อหาสาระการเรียน
7. การประเมินผล

ส่วน สุมิตร คุณานุกร (2520) ได้แบ่งขบวนการพัฒนาหลักสูตรไว้ 5 ขั้นตอนคือ

1. กำหนดความมุ่งหมายของหลักสูตร
2. การเลือก การจัด เนื้อหาวิชาและประสบการณ์
3. การนำหลักสูตรไปใช้
4. การประเมินผลหลักสูตร
5. การปรับปรุงหลักสูตร

ถึงแม้ว่านักการศึกษาด้านหลักสูตรจะให้ขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรไม่เท่ากัน แต่จริง ๆ แล้วเป็นขั้นตอนที่เหมือนกัน เพียงแต่ว่า Taba ได้ขยาย เป็นข้อย่อยเพิ่มขึ้นเท่านั้น ซึ่งพอสรุปได้ว่า ขั้นตอนการพัฒนาหลักสูตรมีขั้นตอนสำคัญดังนี้ คือ สำรวจปัญหาความต้องการ ของสังคม กำหนดจุดมุ่งหมายของหลักสูตร เลือกเนื้อหาสาระ กำหนดกิจกรรมการเรียนการสอน การวัดผลทดลองใช้ ประเมินผลหลักสูตร ปรับปรุงแก้ไข ซึ่งขั้นตอนเหล่านี้ประเทศไทยเราใช้ เป็นหลักในการพัฒนาหลักสูตร เรื่อยมา

4.5 การพัฒนาหลักสูตรประถมศึกษาในประเทศไทย

กระทรวงศึกษาธิการได้พัฒนาหลักสูตรประถมศึกษามาเป็นลำดับขั้น ทั้งรายวิชา และทั้งระบบหลักสูตร ดังนี้

4.5.1 การพัฒนาหลักสูตรรายวิชา กระทรวงศึกษาธิการได้จัดตั้ง

สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2513 ทางสถาบันได้ดำเนินงานปรับปรุงหลักสูตร โดยเฉพาะวิชาคณิตศาสตร์ในระดับประถมศึกษาขึ้นก่อน เริ่มด้วยการกำหนดความมุ่งหมายเชิงพฤติกรรม โครงสร้างของหลักสูตรใหม่ วิธีสอนและวิธีวัดผลการบรรลุเนื้อหาลงในหลักสูตรเพื่อเขียนเป็นแบบเรียน และนำบทเรียนแต่ละบทเรียนไปทดลองใช้ แล้วนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาเป็นแนวทางแก้ไข ปรับปรุงบทเรียนให้เขียนคู่มือครูเมื่อแบบเรียนและคู่มือครูแต่ละชั้นเสร็จพร้อมที่จะนำออกไปใช้แล้ว ทางสถาบันจัดให้การอบรมครูในโครงการทดลองสอนเป็นการเตรียมครูให้เข้าใจหลักสูตร วิธีสอน และวิธีวัดผลแนวใหม่ เพื่อสามารถนำไปปฏิบัติได้โดยเริ่มทดลองสอนในปี 2518 และประกาศใช้หลักสูตรในปี พ.ศ. 2520 (สถาบันส่งเสริมการสอนวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 2517)

4.5.2 การพัฒนาหลักสูตรทั้งระบบ ในปี พ.ศ. 2513 กระทรวงศึกษาธิการ

ได้แต่งตั้งคณะกรรมการดำเนินงานปรับปรุงหลักสูตร (กปส.) เพื่อปรับปรุงหลักสูตรและต่อมาคณะกรรมการดำเนินงานปรับปรุงหลักสูตรได้แต่งตั้งคณะอนุกรรมการวิเคราะห์หลักสูตรประถมศึกษาเพื่อพิจารณาข้อดีและข้อที่ควรปรับปรุงของหลักสูตร ปีพุทธศักราช 2503 คณะอนุกรรมการวิเคราะห์หลักสูตรประถมศึกษา ได้ประมวลจากรายงานการวิจัยการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจากแหล่งต่าง ๆ และเสนอรายงานการวิเคราะห์หลักสูตรในปลายปี พ.ศ. 2514

ต่อมาต้นปี พ.ศ. 2517 คณะกรรมการดำเนินงานปรับปรุงหลักสูตร ได้

แต่งตั้งคณะอนุกรรมการปรับปรุงหลักสูตรประถมศึกษา คณะอนุกรรมการนี้ได้รวบรวมความคิดเห็นจากรายงานวิเคราะห์หลักสูตรประถมศึกษาจากแหล่งต่าง ๆ นำมาศึกษาและกำหนดจุดหมายหลักการ โครงสร้างของหลักสูตรประถมศึกษาขึ้น เป็นแนวทางในการดำเนินงานปรับปรุงหลักสูตร ต่อมาจึงได้แต่งตั้งคณะปฏิบัติงานยกร่าง เนื้อหาหลักสูตรประถมศึกษา ซึ่งประกอบด้วยผู้เชี่ยวชาญด้านพัฒนาหลักสูตร การวัดผล จิตวิทยา เทคโนโลยีทางการศึกษา ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะวิชาศึกษานิเทศก์ ครูทั้งเอกชน และผู้แทนหน่วยราชการ องค์กรต่าง ๆ โดยมีเจ้าหน้าที่ของกองพัฒนาหลักสูตร กรมวิชาการ เป็นผู้ประสานงานและเลขานุการ เพื่อยกร่างหลักสูตร

กลุ่มทักษะ กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย กลุ่มการทำงานพื้นฐาน อาชีพ คณะปฏิบัติงานได้ดำเนินการยกร่างหลักสูตรตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2517 มีการประชุมพิจารณาแก้ไขร่างหลักสูตรโดยผู้เชี่ยวชาญในเทศก์ ทั้งส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ผู้แทนมหาวิทยาลัย วิทยาลัยครู ผู้เชี่ยวชาญในแขนงวิชาการต่าง ๆ ทั้งวิชาการศึกษา และวิชาสามัญ ผู้แทนเกี่ยวกับหลักสูตร ครูใหญ่ ครู เข้าร่วมพิจารณาด้วย คณะอนุกรรมการปรับปรุงหลักสูตร ได้ยกร่างหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 เสร็จสิ้นในเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2518 กระทรวงศึกษาธิการจึงได้แต่งตั้งคณะกรรมการจัดทำต้นฉบับหลักสูตรประถมศึกษา และ เสร็จเมื่อ 31 ตุลาคม 2518 (กรมวิชาการ, 2521) ต่อมาได้มีการทดลองใช้หลักสูตร ดังนี้คือ

ปีการศึกษา 2519 ทดลองร่างหลักสูตร แผนการสอน และสื่อการเรียน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ครั้งที่ 1

ปีการศึกษา 2520 ทดลองร่างหลักสูตร แผนการสอนและสื่อการสอน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ครั้งที่ 2 และทดลองร่างหลักสูตร แผนการสอน และสื่อการสอน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 2 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ครั้งที่ 1

ปีการศึกษา 2522 ทดลองร่างหลักสูตร แผนการสอน และสื่อการเรียน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3 ครั้งที่ 2 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ครั้งที่ 1

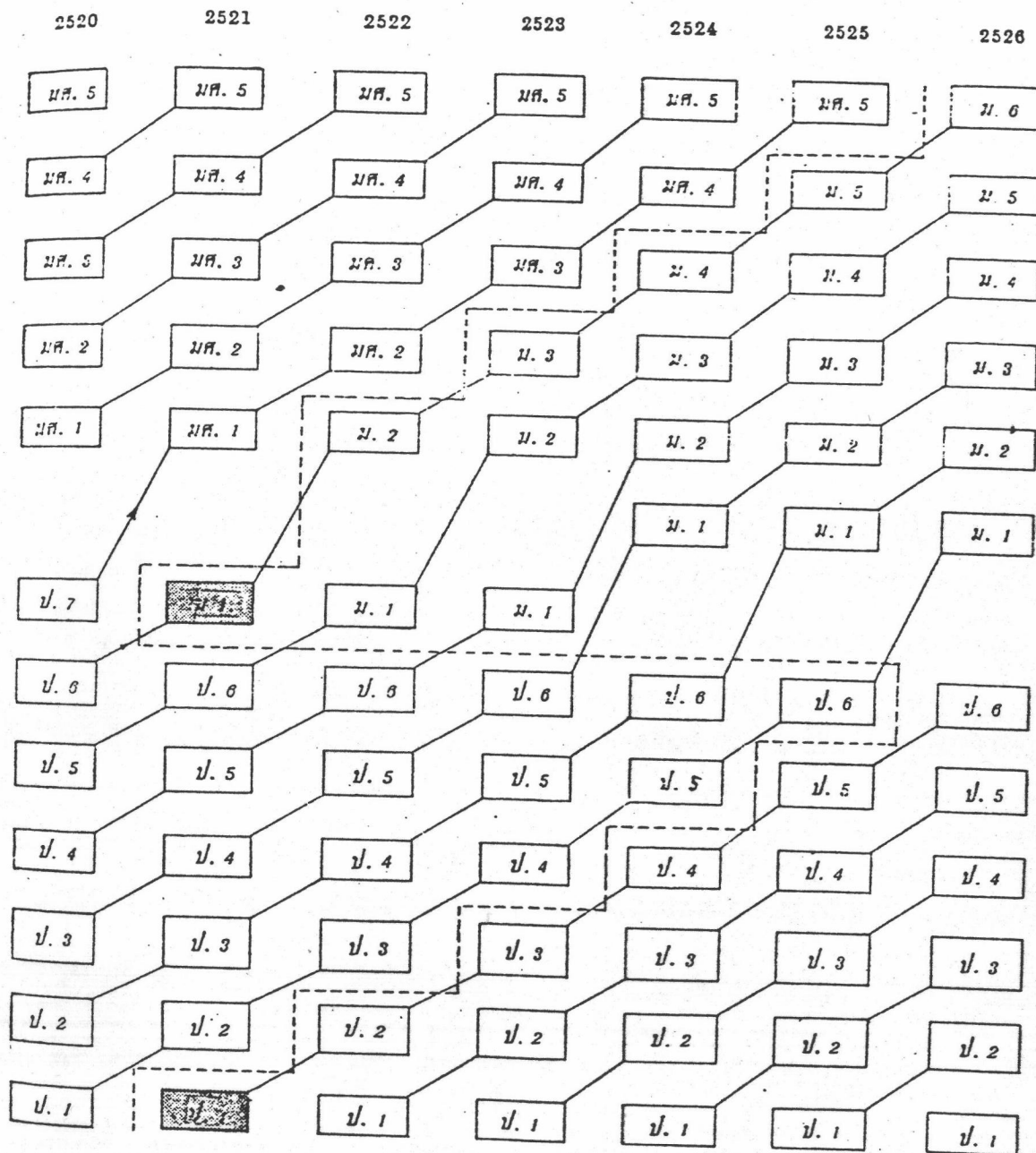
ปีการศึกษา 2523 ทดลองร่างหลักสูตร แผนการสอน และสื่อการเรียน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ครั้งที่ 2 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ครั้งที่ 1

ปีการศึกษา 2524 ทดลองร่างหลักสูตร แผนการสอน และสื่อการเรียน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 5 ครั้งที่ 2 และชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ครั้งที่ 1

ปีการศึกษา 2525 ทดลองร่างหลักสูตร แผนการสอน และสื่อการเรียน
ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ครั้งที่ 2

ส่วนการประกาศใช้หลักสูตรใหม่หรือเรียกว่าหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 นั้น เริ่มใช้ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 เมื่อปีการศึกษา 2521 แล้วประกาศใช้ในชั้นถัดไป ในปีการศึกษาต่อไป ปีละชั้นจนครบ 6 ปี (กระทรวงศึกษาธิการ, 2525) ดังที่แสดงไว้ในแผนภูมิต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 7 แสดงการเปลี่ยนแปลงระบบชั้นเรียนและหลักสูตร

ที่มา : กระทรวงศึกษาธิการ, 2525

4.6 หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521

ดังที่กล่าวมาในตอนต้น เกี่ยวกับการพัฒนาหลักสูตรในประเทศไทยตั้งแต่ต้นจนถึงหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 สาเหตุที่ประกาศใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 แทนหลักสูตรประถมศึกษาพุทธศักราช 2503 ธนวัฒน์ (นามแฝง) (2520) กล่าวว่า

1. เนื้อหาประถมต้นและประถมปลายซ้ำซ้อนกันมาก
2. มีสภาพที่ไม่ยืดหยุ่นที่จะปรับให้เข้ากับท้องถิ่นได้
3. วัตถุประสงค์กว้างเกินไป
4. นักเรียนเรียนแล้วได้ความรู้จริงแต่ขาดความคิดรวบยอด
5. ไม่ส่งเสริมให้เด็กเรียนตามความถนัดของตัวเอง
6. ไม่ได้มุ่งให้เด็กสามารถประกอบอาชีพได้ด้วยตนเอง เด็กจะมุ่งเข้าระดับ

อุดมศึกษาโดยอัตโนมัติ

7. การคงสภาพอ่านออกเขียนได้มีน้อย

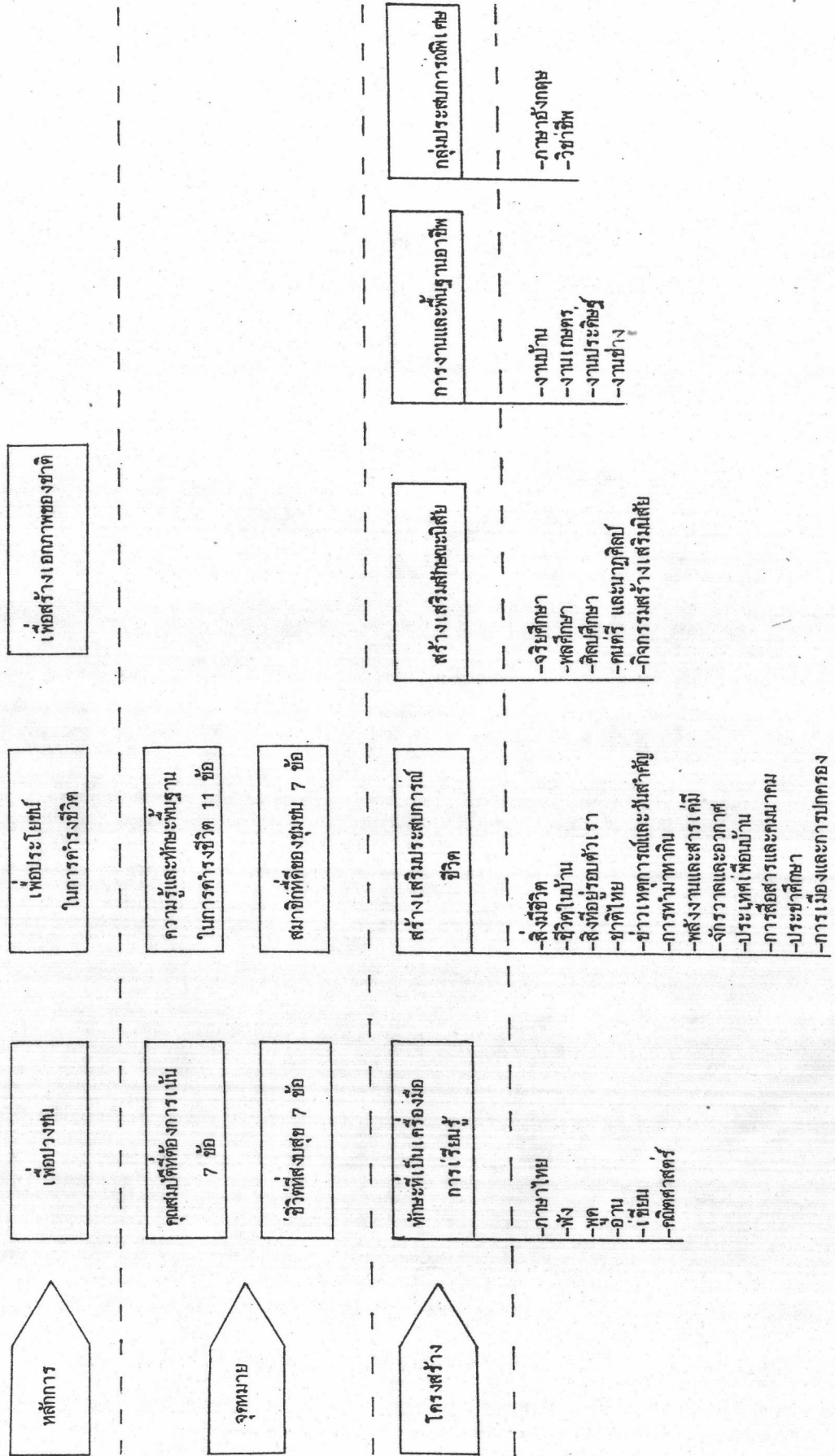
นอกจากนี้หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2503 ยังมีความไม่เหมาะสมกับสังคมไทย ดังที่เอกวิทย์ ณ ถลาง (2515) ได้ให้ความเห็นไว้ว่า ความมุ่งหมายทั้งหมดได้มาจากสหรัฐอเมริกา ซึ่งประเทศไทยมีสิ่งที่ไม่เหมือนอเมริกาหลายประการ เช่น ระบบเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนการศึกษา ควรได้คำนึงถึงสิ่งต่างๆ ที่กล่าวไว้อย่างมาก

จากเหตุผลดังกล่าวซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการจึงจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงหลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2503 มาใช้หลักสูตรประถมศึกษา พ.ศ. 2521 ซึ่งมีสาระสำคัญของหลักสูตรที่เหมาะสมกับสภาพสังคมมากกว่า (กรมวิชาการ, 2522)

สาระสำคัญของหลักสูตร

หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ความสามารถพื้นฐานให้คงสภาพอ่านออก เขียนได้ คิดคำนวณเป็น ประกอบอาชีพได้ตามควรแก่วัยและความสามารถ ทำตนเป็นพลเมืองดีในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตย โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข (กรมวิชาการ, 2521) ดังมีโครงสร้างของหลักสูตร ดังต่อไปนี้

แผนภูมิที่ 8 โครงสร้างของหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521

จากแผนภูมิที่ 8 จะเห็นว่า สาระสำคัญของหลักสูตรประกอบด้วย

1. หลักการ หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 มีหลักการอยู่ 3 ประการคือ

1.1 เป็นการศึกษาเพื่อปวงชน

1.2 เป็นการศึกษาที่มุ่งให้ผู้เรียนนำประสบการณ์ที่ได้จากการเรียนไปใช้

ประโยชน์ในการดำรงชีวิต

1.3 เป็นการศึกษาที่มุ่งสร้าง เอกภาพของชาติไทยมีเป้าหมายหลักร่วมกัน

แต่ให้ท้องถิ่นมีโอกาสที่จะจัดหลักสูตรบางส่วนให้เหมาะสมกับสภาพความต้องการได้ (หลักสูตร
ประถมศึกษา, 2521)

จากหลักการข้อที่ 1 นั้นหมายความว่าคนไทยทุกคน เมื่อถึงวัยเข้าเรียนมีสิทธิ
เท่าเทียมกันในอันที่จะได้รับการศึกษา ทุกคนมีโอกาสประสบความสำเร็จตามความสามารถ
ของตน ซึ่งเป็นการเน้นในเรื่องความเสมอภาค สำหรับหลักการข้อที่ 2 เป็นการศึกษาส่งเสริม
หลักการประชาธิปไตยในเรื่องคุณค่าในตัวบุคคลโดยทางอ้อม คือ ส่งเสริมให้รู้จักใช้ประสบการณ์
ที่ได้จากการเรียนในการช่วยเหลือตนเอง มุ่งให้ผู้เรียนรู้จักพึ่งพาตนเอง

ส่วนหลักการข้อที่ 3 นั้น จะเห็นว่าได้เปิดโอกาสให้แต่ละท้องถิ่นสามารถปรับ
รายละเอียดบางอย่าง เพื่อตอบสนองความต้องการและความแตกต่างระหว่างท้องถิ่น ซึ่ง
สอดคล้องกับหลักการประชาธิปไตยในเรื่องความแตกต่างระหว่างบุคคล และในเรื่องของ
ความยืดหยุ่น

2. จุดหมาย หลักสูตรประถมศึกษา มีจุดหมายให้เกิดผลแก่ผู้เรียน ดังนี้

2.1 คุณสมบัตินี้ต้องการเน้น

2.1.1 พึ่งตนเองได้ มีความเสียสละ เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม
ไม่เห็นแก่ตัว

2.1.2 มีวินัยในตนเอง มุ่งมั่นในการทำงานให้สำเร็จ

2.1.3 ขยันหมั่นเพียร ซื่อสัตย์ ประหยัด และอดทน

2.1.4 รู้จักคิด วิเคราะห์ และตัดสินใจอย่างมีเหตุผล

2.1.5 มีขนบธรรมเนียมต่อคำวิจารณ์ และความแตกต่างระหว่างบุคคล
หรือหมู่เหล่า

- 2.1.6 มีน้ำใจเป็นนักกีฬา รู้จักยกย่องผู้อื่น
- 2.1.7 รู้จักทำงานและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ โดยรู้จัก เป็นผู้ให้ ผู้รับ ผู้นำ ผู้ตามที่ดี
- 2.2 ความรู้และทักษะพื้นฐานในการดำรงชีวิต
 - 2.2.1 มีสุขนิสัยส่วนตัวและส่วนรวม มีสุขภาพดีทั้งทางกายและจิตใจ
 - 2.2.2 รู้กฎหมายที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน
 - 2.2.3 มีความรู้และทักษะในการหา การใช้ และออมทรัพย์
 - 2.2.4 เข้าใจความหมายของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่มีต่อชีวิตประจำวัน
 - 2.2.5 มีความรู้และทักษะในการจัดการและทำงานรวมกลุ่มกัน โดยถือหลักสหกรณ์
 - 2.2.6 มีความรู้และทักษะในการทำงาน ทั้งในฐานะผู้ผลิตและผู้บริโภค
 - 2.2.7 มีนิสัยและรู้จักวิธีการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ
 - 2.2.8 มีความรู้และทักษะทางภาษาและคณิตศาสตร์
 - 2.2.9 มีความรู้และทักษะในวิธีการทางวิทยาศาสตร์
 - 2.2.10 มีความสามารถในการยังชีพผสมกลมกลืนกับสภาพและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ
 - 2.2.11 รู้จักชื่นชมและแสดงออกทางศิลปะ
- 2.3 ชีวิตที่สงบสุข
 - 2.3.1 รู้จักปรับตัวให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม สิ่งแวดล้อมและวิทยาการใหม่ ๆ
 - 2.3.2 เข้าใจและศรัทธาในศาสนาที่ตนนับถือ และนำหลักธรรมมาใช้ในชีวิตประจำวัน
 - 2.3.3 รู้จักใช้เวลาให้เป็นประโยชน์และมีประสิทธิภาพ
 - 2.3.4 มีความคิดริเริ่มที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม
 - 2.3.5 มีอิสระในการคิด แต่พร้อมที่จะยอมรับความคิดของผู้อื่น อย่างมีเหตุผล

- 2.3.6 รู้จักแก้ไขปัญหาความขัดแย้ง โดยสันติวิธี
- 2.4 สมาชิกที่ดีของชุมชน และชาติ
- 2.4.1 เชื่อมมั่นในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุข
- 2.4.2 รู้คุณค่า ชื่นชม และรักษาศิลปวัฒนธรรมของชาติ
- 2.4.3 สำนึกในหน้าที่และสิทธิของตน
- 2.4.4 รู้ความสำคัญของครอบครัว สังคม และท้องถิ่นของตน
- 2.4.5 รู้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างประเทศในภูมิภาคและโลก และมีความเข้าใจอันดีต่อกัน
- 2.4.6 สามารถฝึกกำลังสติปัญญา กำลังกาย กำลังทรัพย์ กับสมาชิกอื่นๆ เพื่อความเจริญและความมั่นคงของประเทศ
- 2.4.7 รู้คุณค่าในความเป็นไทย และภูมิใจที่เกิดในผืนแผ่นดินไทย
(หลักสูตรประถมศึกษา, 2521)

จากจุดมุ่งหมายข้อที่ 1 เรื่องคุณสมบัติที่ต้องการเน้น 7 ประการ ล้วนแต่เป็นลักษณะของบุคคลที่เอื้ออำนวยต่อการปกครองในระบอบประชาธิปไตย หรือเรียกว่า "บุคลิกภาพประชาธิปไตย" ทั้งสิ้น ในจุดมุ่งหมายข้อที่ 2 นั้นส่วนใหญ่จะเป็นลักษณะที่จะส่งเสริม "บุคลิกภาพประชาธิปไตย" ทางอ้อมไม่เด่นชัดนัก ส่วนที่จะส่งเสริมประชาธิปไตยที่เด่นชัดได้แก่ รู้กฎหมายที่จำเป็นในชีวิตประจำวัน มีความรู้และทักษะในการจัดการและทำงานร่วมกับกันโดยถือหลักสหกรณ์ มีนิสัยและรู้จักวิธีการแสวงหาความรู้และทักษะในการจัดการและทำงานร่วมกับกันโดยถือหลักสหกรณ์ มีนิสัยและรู้จักวิธีการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอ มีความสามารถในการยังชีพผสมกลมกลืนกับสภาพและสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ มีความรู้และทักษะในวิธีการทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะสามารถปลูกฝังให้นักเรียนมีบุคลิกภาพประชาธิปไตยได้

ส่วนในจุดมุ่งหมายข้อที่ 3 เรื่องชีวิตที่สงบนั้น สอดคล้องกับหลักการของประชาธิปไตยในเรื่องการยอมรับความคิดของผู้อื่นอย่างมีเหตุผล และการรู้จักแก้ไขปัญหาความขัดแย้งโดยสันติวิธี นอกนั้นเป็นการส่งเสริมประชาธิปไตยทางอ้อม และจุดมุ่งหมายข้อที่ 4 เป็นจุดหมายที่เน้นให้นักเรียน เลื่อมใสและศรัทธาในระบอบประชาธิปไตยที่มีพระมหากษัตริย์ เป็นประมุข โดยยึดถือ เอกลักษณ์ของชาติไทย

3. โครงสร้างและเนื้อหาหลักสูตร

หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 แบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 กลุ่มประสบการณ์

ดังนี้

- กลุ่มที่ 1 กลุ่มทักษะที่เป็น เครื่องมือการเรียนรู้ ประกอบด้วยภาษาไทยและคณิตศาสตร์
- กลุ่มที่ 2 กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต ว่าด้วยกระบวนการแก้ปัญหาของชีวิต และสังคม กล่าวถึงปัญหาและความต้องการของมนุษย์ในด้านต่างๆ เพื่อความดำรงอยู่และการดำเนินชีวิตที่ดี
- กลุ่มที่ 3 กลุ่มสร้างเสริมลักษณะนิสัย ว่าด้วยกิจกรรมที่เกี่ยวกับการพัฒนาและการสร้างนิสัย
- กลุ่มที่ 4 กลุ่มการงานและพื้นฐานอาชีพ ว่าด้วยประสบการณ์ทั่วไปในการทำงานและความรู้พื้นฐานในการประกอบอาชีพ
- กลุ่มที่ 5 กลุ่มประสบการณ์พิเศษ ว่าด้วยภาษาอังกฤษที่เกี่ยวกับชีวิตประจำวัน และวิชาชีพที่เกี่ยวกับการดำรงชีวิต เพื่อให้โรงเรียน เลือกสอนอย่างใดอย่างหนึ่ง ในชั้นประถมศึกษาปีที่ 5-6 (หลักสูตรประถมศึกษา, 2521)

เนื้อหาในกลุ่มที่ 1, 3, 4 และ 5 เป็น เนื้อหาด้านความรู้และประสบการณ์ที่นักเรียนจะสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตตามระบอบประชาธิปไตยได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะความรู้พื้นฐาน เช่น การอ่านออก เขียนได้ คิดคำนวณได้ เหล่านี้จะเป็น เครื่องมือที่ผู้เรียนสามารถใช้ในการแสวงหาความรู้และเข้าใจเรื่องราวต่างๆ ตลอดจนใช้เป็นข้อมูลในการตัดสินใจกระทำการใดๆ ได้อย่างมีเหตุผล มีความคิดวิเคราะห์สิ่งต่างๆ ได้ถูกต้องและไม่หลงเชื่อสิ่งใดง่ายๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้ผู้เรียนสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมประชาธิปไตยได้อย่างมีความสุข

ส่วน เนื้อหาในกลุ่มที่ 2 ซึ่งเป็นกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต มีเนื้อหาที่เกี่ยวข้องและส่งเสริมบุคลิกภาพประชาธิปไตยให้แก่เด็กเรียนทั้งทางตรงและทางอ้อม นอกจากนี้ยังเป็น เนื้อหาที่ว่าด้วยปัญหาและกระบวนการแก้ปัญหาของชีวิตและสังคมประสบการณ์ต่างๆ ที่จัดให้นักเรียน สอดคล้องกับความต้องการและความจำเป็นในการพัฒนาชีวิตตนเองและสังคมให้ดียิ่งขึ้นตามลักษณะสังคมประชาธิปไตย

การเรียนการสอน

นักการศึกษาได้ให้ความหมายของคำว่า "การเรียนรู้" และ "การสอน" ไว้ดังนี้
 กูด (Good อ้างถึงในองค์การบริหารส่วนจังหวัดราชบุรี, 2522) ได้กล่าวว่า
 "การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งมีผลมาจากประสบการณ์"

เขาวพร เดชะคุปต์ (อ้างถึงในองค์การบริหารส่วนจังหวัดราชบุรี, 2522) ได้กล่าวว่า
 "การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมอัน เป็นผลมาจากการมีประสบการณ์
 การฝึกหัด และการลงมือปฏิบัติร่วมกัน เป็นกลุ่ม ซึ่งจากการสังเกตพิจารณา การไตร่ตรอง
 และการแก้ปัญหาาร่วมกันของสมาชิก จะทำให้ผู้เรียนค้นพบสิ่งที่จะค้นพบด้วยตนเอง"

ส่วนคำว่า "การสอน" หมายถึง "การชี้แนะ หรือการแนะแนวทางให้แก่เด็ก
 โดยวิธีสอนแบบต่างๆ และจัดกิจกรรมที่เหมาะสมให้แก่เด็ก เพื่อให้เด็กเจริญงอกงามและพัฒนา
 ไปในทางที่พึงปรารถนา สมเป้าประสงค์ของการศึกษา" (องค์การบริหารส่วนจังหวัดราชบุรี)

ดังนั้น จากความหมายของการ เรียนและการสอนดังกล่าว อาจสรุปได้ว่า การจัด
 การเรียนการสอนนี้ครูจะต้อง เปลี่ยนพฤติกรรมการสอน จากการสอนหนังสือหรือ เป็นผู้บอก
 แต่อย่างเดียวนมา เป็นการสอนคน หรือชี้ทางแก่ผู้เรียนให้รู้จักค้นคว้าแก้ปัญหา เรียนรู้ด้วยตนเอง

ในการจัดกระบวนการ เรียน อาจทำได้ 3 วิธี (องค์การบริหารส่วนจังหวัดราชบุรี)

คือ

1. กระบวนการ เรียนที่ผู้เรียนกระทำตามลำพัง
2. กระบวนการ เรียนที่ผู้เรียนและครูกระทำร่วมกัน
3. กระบวนการ เรียนที่ครู เป็นผู้กระทำ

นอกจากนี้วิธีสอนที่จะ เอื้อต่อหลักสูตรและสนองกระบวนการ เรียนได้ทั้ง 3 วิธี

ในการสอนของครูนั้น จำต้องใช้วิธีสอนหลายๆ วิธี

การเรียนการสอนที่ดี ควรคำนึงถึงกฎเกณฑ์ต่างๆ ดังนี้ (องค์การบริหารส่วน
 จังหวัดราชบุรี)

1. กฎของการสอน

- 1.1 สอนให้เหมาะกับความสามารถเดิมโตของเด็ก
 - 1.2 ในการสอนวิชาทักษะ ถ้าให้ทำซ้ำๆ อีกบ่อยๆ จะเกิดผลดีในการเรียนรู้และการสร้างนิสัยที่ดี
 - 1.3 สอนให้เหมาะสมกับความแตกต่างของเด็กแต่ละคน และไม่แสดงให้เด็กรู้ว่าแตกต่างจากผู้อื่น
 - 1.4 การสอนจะได้ผลดี เมื่อครูรู้จักจิตใจเด็ก ให้เกิดความต้องการที่จะเรียนรู้
 - 1.5 การสอนจะได้ผลดี เมื่อครูทำการสอนให้ผ่านประสาทหลายๆ ด้าน
2. กฎของการเรียน
- 2.1 เด็กเจริญเพียงโดย้อมสามารถเรียนรู้ได้เท่านั้น
 - 2.2 สิ่งใดที่เด็กทำบ่อยๆ หรือมีการฝึก เด็กย่อมทำสิ่งนั้นได้ดี สิ่งใดที่ไม่ได้ทำนานๆ เด็กย่อมทำสิ่งนั้นไม่ได้ เหมือนเดิม
 - 2.3 เด็กแต่ละคนย่อมเรียนสิ่งเดียวกันให้รู้ได้ในเวลาไม่เท่ากันและเด็กคนเดียวกัน เรียนสิ่งต่างประเภทกันได้ในเวลาไม่เท่ากัน
 - 2.4 การเรียนจะได้ผลดีต่อ เมื่อเด็กมีความสนใจ
 - 2.5 ประสบการณ์เรียนรู้ที่ดี คือประสบการณ์ที่ทำให้เด็กต้องใช้ประสาทสัมผัสหลายๆ ด้าน

เมื่อครูผู้สอน เข้าใจกฎเกณฑ์การเรียนการสอนดังกล่าวข้างต้น จะช่วยให้รู้จักกระบวนการเรียนการสอนให้เหมาะกับนักเรียน รู้จักเลือกเนื้อหาวิธีสอนและกิจกรรม เพื่อให้ นักเรียน เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเองมากที่สุด

สำหรับการเรียนการสอนในหลักสูตรประถมศึกษา (2521) วางแนวทางกว้างๆ ไว้ 4 ประการ คือ

1. การจัดกิจกรรมการเรียนการสอน ตลอดจนเนื้อหาในแต่ละบทเรียนควรให้ยึดหยุ่นตาม เหตุการณ์สภาพท้องถิ่น ความสนใจของผู้เรียน และให้มีความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มวิชามากที่สุดเท่าที่จะทำได้
2. ผู้สอนควรใช้วิธีสอนที่จะให้ผู้เรียนรู้ปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น

ฝึกให้คิด เป็น แก้ปัญหา เป็น และรู้จักนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน โดยพิจารณาวิธีสอนที่เห็นว่า เหมาะสมกับจุดประสงค์และลักษณะ เนื้อหาวิชา เช่น การสอนแบบแก้ปัญหา ค้นคว้าอภิปรายทำงานกลุ่ม ฯลฯ

3. ผู้สอนควรคำนึงถึงการที่จะให้ผู้เรียนมีโอกาส เรียนทั้งภาควิชาการและภาคปฏิบัติ ซึ่งมีผลส่งเสริมคุณลักษณะ เฉพาะของแต่ละบุคคล และให้ผู้เรียนอยู่ในสังคมได้อย่าง เป็นสุข

4. เวลาเรียนกำหนดไว้คาบละ 20 นาที ในการจัดสอนให้โรงเรียนหรือท้องถิ่น กำหนดช่วงตาราง เวลาเรียนเอง โดยจะกำหนดครั้งละกี่คาบ เป็นช่วงสั้นหรือยาวได้ตาม ความเหมาะสมกับวัยของผู้เรียน ลักษณะ เนื้อหาและกิจกรรม

จากแนวทางดังกล่าวข้างต้นการจัดการ เรียนการสอนในลักษณะนี้นัก เรียนจะได้ฝึกการทำงานร่วมกับผู้อื่น ฝึกการอยู่ร่วมกัน รู้จักการแก้ปัญหา มีความรับผิดชอบ ร่วมมือกันทำงาน รู้จัก เป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี ซึ่งเป็นวิถีชีวิตในสังคมประชาธิปไตย ดังนั้นในการสอนทุกกลุ่ม ประสบการณ์ แม้จะไม่ใช่เนื้อหาประชาธิปไตย แต่ก็สามารถใช้กระบวนการประชาธิปไตย ได้ทั้งในและนอกห้อง เรียน เพื่อให้ นักเรียนคิด เป็นนิสัย จน เกิดบุคลิกภาพประชาธิปไตย (สุนทร จันทรศรี, ม.ป.ท.)

หลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 ถึงแม้จะมี เป้าประสงค์ หลักการและ จุดหมายที่ เน้นสาระของประชาธิปไตย แต่เนื้อหาสาระบาง เรื่องไม่ได้ เน้นสาระประชาธิปไตย เต็มขั้นนัก สำหรับการ เรียนการสอนนั้นได้นำกระบวนการประชาธิปไตยมาใช้ ซึ่งสิ่ง เหล่านี้ สามารถปลูกฝังให้นัก เรียนมีบุคลิกภาพประชาธิปไตยได้

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยในอดีต เกี่ยวกับปฏิสัมพันธ์ระหว่าง การเมืองกับการศึกษาของประเทศไทย ค่อนข้างมีน้อย อย่างไรก็ตามยังมีผลงานบางชิ้นที่ผู้วิจัย เห็นว่ามีประโยชน์ต่อการวิจัยครั้งนี้ คือ

มนตรี เจนวิทย์การ (2526) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง "การประตองของครูประชาบาล พ.ศ. 2521-2523 : บทบาทการต่อสู้ทางการ เมืองของกลุ่ม "ไร้อำนาจ" กับการตอบโต้ ของรัฐบาล" พบว่า การผลักดันทางการ เมืองของกลุ่มผลประโยชน์สถาบัน คือ กลุ่ม

ครูประชาบาลนั้น มีแบบแผนของการระดมที่ชัดเจน อาทิเช่น การใช้ทรัพยากรทางการเมือง ทั้งในเชิงสัญลักษณ์ เช่น วันครู และวัตถุ เช่น ค่าตอบแทน การใช้หนังสือพิมพ์เป็นเครื่องมือ ในการระดมการสนับสนุนจากภายในและภายนอก เพื่อสร้างประเด็นกระจายข่าว และสร้างความยอมรับให้กับกลุ่มที่สาม หรือ "แนวร่วม" ตลอดจนการใช้เวทีการประชุมสัมมนา เพื่อตรวจสอบพลังของกลุ่ม รัฐบาลใช้วิธีการตอบโต้การเรียกร้องทางการเมืองของกลุ่มครูประชาบาล โดยการใช้สื่อมวลชน การแบ่งแยกกลุ่ม และการถ่วงเวลาในการวัดตัดสินใจ เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่า การที่ระบอบการเมืองไทยเคลื่อนออกจากการเมืองที่หยุดนิ่งและจำกัดอยู่ที่ โครงสร้างอำนาจ มาสู่การเมืองของมวลชน (Mass Politics) อย่างน่าสังเกต นับตั้งแต่หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 เป็นต้นมา โดยกลุ่มผลประโยชน์มีการเรียนรู้อการจัดตั้ง การนำ และการกำหนดยุทธวิธี การผลักดันข้อเรียกร้องที่เป็นระบบมากขึ้น

มนตรี เจนวิทย์การ (2528) ยังได้ศึกษาเรื่อง "บทบาทของกลุ่มผลประโยชน์ ที่มีต่อรัฐบาล ระบบราชการ ประชาชน และการพัฒนาประเทศ" พบว่า การที่สังคม และการเมืองไทย เข้าสู่ยุคมวลชน การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนไม่อาจถูกจำกัด ได้อีกต่อไป ดังนั้นกลไกของระบบราชการ จึงได้รับการปรับเปลี่ยนอย่างขนานใหญ่ เพื่อตอบสนองต่อสภาพการณ์ดังกล่าว ที่เห็นได้ชัดก็คือ การที่รัฐบาลหันมาให้ความสนใจต่อการจัดตั้งกลุ่มมวลชนพื้นฐาน เพื่อโต้ตอบและ/หรือร่วมมือกับการมีส่วนร่วมของกลุ่มพลังมวลชน นอกกระบบราชการในการพัฒนาประเทศ ซึ่งมีบทบาทของรัฐในด้านนี้ ทำให้อำนาจทางการเมืองของระบบราชการมีมากขึ้น เพราะกลุ่มพลังมวลชนจัดตั้ง ได้ถูกผนวกให้เป็นส่วนขยายของอำนาจรัฐในการมีส่วนร่วมทางการเมืองด้วย

ฉันทนา ธัญญะ เศรษฐ (2530) ได้ศึกษาบทบาทของ ขบวนการนักศึกษามีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย โดย พบว่า ขบวนการนักศึกษามีบทบาทต่อการพัฒนาประชาธิปไตย ดังนี้

1. ขบวนการนักศึกษาจะทำหน้าที่ในฐานะนักต่อสู้เพื่อประชาธิปไตยอย่างแท้จริง ได้ก็คือ เมื่อสภาพแวดล้อมทางการเมือง เปิดโอกาสให้ ประกอบกับขบวนการนักศึกษาจะต้อง มีองค์กรที่เข้มแข็งทำหน้าที่ในการเคลื่อนไหวทำกิจกรรมทั้งทาง เศรษฐกิจ การเมือง และ สังคมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. เมื่อใดที่สภาพทางการ เมืองมีลักษณะที่เป็น เติบโตการสูง นักศึกษาจะพยายามรวมตัวกัน เป็นองค์กรที่ เข้มแข็ง มีบทบาทในการระดมพลังสนับสนุนจากประชาชน ทำการต่อต้าน โคนันล้มอำนาจ เติบโตการลง แต่เมื่อใดที่สภาพทางการ เมืองไม่ได้มีลักษณะ เติบโตการ ขบวนการนักศึกษาจะปรับนโยบายการ เคลื่อนไหวของคนใหม่ ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ ในขณะนั้น

3. การ เคลื่อนไหวของขบวนการนักศึกษามักจะขึ้นอยู่กับพื้นฐานในการต่อต้าน เติบโตการ ต่อสู้ เรียกร้องประชาธิปไตย ในขณะ เดียวกันก็ให้ความสำคัญในปัญหา เศรษฐกิจ และสังคมด้วย

สุภา อักษรดิษฐ์ (2528) ได้ศึกษาการกำหนดจุดมุ่งหมายของการศึกษาระดับ ประถมศึกษาของไทย พบว่า รัฐบาลที่ เข้าบริหารประเทศแต่ละยุคสมัยไม่ได้รับช่วงทาง ความคิดและสืบทอดนโยบายทางการประถมศึกษาซึ่งกันและกัน การกำหนดจุดมุ่งหมายและ นโยบายของรัฐบาลจึงขาดความต่อเนื่อง มีลักษณะกระจัดกระจายและยิ่งนานวันก็ยังมี แนวคิดและนโยบายใหม่ๆ เพิ่มมากขึ้น ไม่มีจุด เน้นให้เห็นว่าจุดมุ่งหมายใดสำคัญและเป็น หลักในการศึกษา จนไม่สามารถชี้ชัดลงไปได้ว่า คนไทยที่รัฐบาลต้องการนั้น โดยภาพรวม แล้วมีลักษณะอย่างไร นอกจากนี้ยังพบว่า สาเหตุสำคัญที่เป็นผลต่อการขาดการรับช่วงทาง ความคิดและนโยบายของรัฐบาล คือ ความถี่ของการ เปลี่ยนรัฐบาลผู้บริหารประเทศ เพราะ เพียงแค่ 50 ปี (พ.ศ. 2475-2525) ก็มีรัฐบาลผลัด เปลี่ยน เข้ามาบริหารประเทศถึง 43 คณะ มีนายกรัฐมนตรีผลัดเปลี่ยนกัน 15 คน และรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ ถึง 24 คน คิดเฉลี่ยแล้วรัฐบาลคณะหนึ่งสามารถบริหารประเทศได้เพียงปีเศษ เท่านั้น ยิ่งในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2485-2494 ซึ่งมีรัฐบาลบริหารประเทศมากที่สุดถึง 17 คณะและ แต่ละคณะก็กำหนดจุดมุ่งหมายและนโยบายไว้ต่างๆ กัน แม้ช่วงที่มีการ เปลี่ยนรัฐบาลน้อยที่สุด เช่น ระหว่าง พ.ศ. 2505-2514 รัฐบาลทั้ง 3 คณะก็มีได้กำหนดนโยบายและจุดมุ่งหมายว่าจะจัดการศึกษา เพื่อต้องการให้เกิดคุณสมบัติอย่างไรแก่ชนชาวไทย